

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 2 (12), 2015

№ 2 (12), 2015

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);
Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);
Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

Founder

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);
NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);
International Society for Human Rights
(Ukrainian section);
Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РИНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Registered by «РИНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
(головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетинга та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РИНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

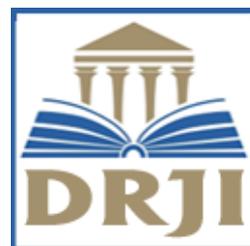
RESEARCHBIB

CITEFACTOR

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 336.77:334.72

СИСТЕМА КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

кандидат економічних наук, професор, Бечко П. К.,
кандидат економічних наук, доцент, Боровик П. М.,
кандидат економічних наук, доцент, Колотуха С. М.,
Корнега А. О.

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

В статті розглядається стан та перспективи розвитку системи кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі. В результаті дослідження виявлено, що доступ сільськогосподарських товаровиробників, особливо фермерських господарств, до кредитних ресурсів є обмеженим внаслідок незначних обсягів виробництва ними продукції та відсутності кредитної історії. Внаслідок цього виникає нагальна проблема в запровадженні мікрокредитування фермерів, чого можна досягти виключно через створення кредитних сільськогосподарських кооперативів. На основі результатів дослідження авторами запропоновані розробка та запровадження державних програм кредитної підтримки суб'єктів аграрного виробництва. Крім того, в результаті проведення дослідження обґрунтовано необхідність створення в Україні державного аграрного банку, завданням якого повинно бути кредитування аграрного бізнесу.

Ключові слова: система кредитування, пільгові кредити, відсоткова ставка, принципи кредитування, здешевлення кредиту, державна підтримка, фінансова криза.

Бечко П. К., Боровик П. Н., Колотуха С.Н., Корнега А. О. Система кредитування суб'єктів господарювання сільськогосподарської отрасли / Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань

В статье рассматривается состояние и перспективы развития системы кредитования субъектов хозяйствования сельскохозяйственной отрасли. В результате проведения исследования выявлено, что доступ сельскохозяйственных товаропроизводителей, особенно фермерских хозяйств, к кредитным ресурсам является ограниченным вследствие незначительных объемов производства ими продукции и отсутствия кредитной истории. Вследствие этого возникает проблема внедрения микрокредитования фермеров, что возможно осуществить исключительно через создание кредитных сельскохозяйственных кооперативов. На основе результатов исследования авторами предложены разработка и внедрение государственных программ кредитной поддержки субъектов

сельскохозяйственного производства. Кроме того, в результате проведения исследования обоснована необходимость создания в Украине государственного сельскохозяйственного банка, задачей которого должно быть кредитования сельскохозяйственного бизнеса.

Ключевые слова: система кредитования, льготные кредиты, процентная ставка, принципы кредитования, удешевления кредита, государственная поддержка, финансовый кризис.

Bechko P. K., Borovyk P. M., Kolotukha S.M., Cornega A. O. The system of lending to the agricultural sector management / Uman National University of Horticulture, Ukraine, Uman

In this articles considered the state and prospects of development of lending entities agricultural sector. The study found that access to agricultural producers especially farmers to credit is limited due to small production volumes of their products and the lack of credit history. As a result, there is an urgent problem in implementing microcredit farmers, which can be achieved only through the establishment of credit agricultural cooperatives. Based on the results of the study authors proposed development and implementation of government programs of credit support for agricultural production entities. In addition, as a result of the study the necessity of the establishment in Ukraine State Agricultural Bank, whose task should be lending agricultural business.

Key words: credit, soft loans, interest rate, lending principles, cheaper credit, government support, financial crisis.

Вступ. На тлі світової фінансової кризи спостерігається зростання ролі аграрного сектору економіки як в національному, так і у світовому масштабі. Сільське господарство є однією з фундаментальних галузей національної економіки, а перспективи його розвитку все частіше виходять за межі окремої держави, призводять до розширення інтеграційних процесів. За сучасних умов аграрна політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного виробництва з метою повноцінного забезпечення населення якісними продуктами харчування та формування експортних ресурсів сільськогосподарської продукції.

Державні програми з розвитку аграрного сектору економіки передбачають комплекс заходів, спрямованих на модернізацію виробничої та соціальної сфери села. Разом з тим, актуальною проблемою щодо дієвості цих програм є фінансове їх забезпечення внаслідок ефективного банківського кредитування. За останні роки має місце суттєве скорочення банківських запозичень в аграрний сектор економіки. Причинами такого стану є як суб'єктивні так і об'єктивні причини, зокрема загострення кризових явищ національної економіки, прогалин в теоретичному обґрунтуванні концептуальних положень системи банківського кредитування.

Розвиток інтеграційних процесів вітчизняної аграрної галузі потребують розроблення концептуальних положень щодо кредитних взаємовідносин на ринку кредитних послуг, зокрема нормативно – правових документів, які

відповідали би умовам членства України в СОТ та ЄС, регламентували би основи кредитної інфраструктури і систему кредитування вітчизняної аграрної галузі. У зв'язку з цим, актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування комплексної системи кредитування аграріїв на загальнодержавному рівні з врахуванням об'єктивних властивих аграрному виробництву особливостей і сучасних тенденцій в царині агропродовольчої політики.

Вивченню багатоаспектних теоретичних і практичних питань системи кредитування аграріїв присвячені праці багатьох вітчизняних учених, серед яких М. Дем'яненко, О. Гудзь, Т. Герасімова, А. Мороз, О. Непочатенко, М. Савлук, П. Саблук, П. Стецюк, С. Колотуха та багато інших. В той же час, теоретична база формування і вдосконалення системи кредитування суб'єктів аграрного виробництва з врахуванням властивих сільському господарству особливостей, специфіки національної економіки і сучасних тенденцій світової продовольчої політики розроблена недостатньо. Потребують більш поглибленого комплексного дослідження питання щодо вдосконалення системи кредитування аграріїв на сучасному етапі в умовах кризового стану та пошуку оптимальних форм участі держави в їх кредитуванні.

Формулювання мети статті та завдань. Мета дослідження - наукове обґрунтування теоретичних і методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування системи кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі. При вирішенні поставлених завдань застосовувалися абстрактно-логічний, економіко-статистичний, монографічний методи дослідження, а також метод експертних оцінок.

Виклад основного матеріалу статті. Розвиток національної економіки за сучасних умов базується на розширенні внутрішніх і міжнародних ринків, запровадженні прогресивних технологій виробництва аграрної продукції. Сільське господарство є найбільш прибутковою галуззю, здатною забезпечити стійкий економічний розвиток національної економіки. Розвиток галузі залежить від того настільки економіка орієнтована на розвиток аграрного сектору як пріоритетного джерела економічного зростання та забезпечення продовольчої безпеки. Усвідомлення важливості аграрного сектора в сучасній економіці призвело до формування системи кредитування сільського господарства, що відрізняється від систем кредитування інших галузей економіки.

Сільськогосподарський кредит є самостійною формою кредитних відносин. Його специфіка, в порівнянні з іншими формами кредиту, полягає:

- в наданні грошових коштів юридичним і фізичним особам, виробникам сільськогосподарської продукції для фінансування як операційної, так і інвестиційної діяльності;

- кредиторами є комерційні та і інші кредитно-фінансові інституції;

- кредитування аграріїв здійснюється на пільгових умовах в порівнянні з іншими галузями національної економіки, що потребує чіткого обліку бюджетних і позабюджетних ресурсів, що витрачаються з цією метою, і

оцінки ефективності їх використання.

Сільськогосподарський кредит є особливою формою кредитних відносин національної економіки характеризується наданням грошових коштів суб'єктам господарювання аграрного виробництва різних господарських і правових форм банками і небанківськими інституціями в основний і оборотний капітал у поєднанні з державним регулюванням.

Система сільськогосподарського кредиту в зарубіжних країнах характеризується поєднанням ринкового і пільгового механізмів кредитування. При цьому пільгове кредитування здійснюється за спеціальними програмами, спрямованими на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, сприяння інноваційній діяльності, надання сільському господарству кредитів не лише спеціалізованими аграрними банками з державною участю в їх капіталах, але і універсальними комерційними банками та з широким застосуванням кредитної кооперації. До світових тенденцій розвитку кредитування аграріїв за сучасних умов відноситься диверсифікація форм фінансового посередництва (з домінуючою роллю комерційних банків); орієнтація комерційних банків на великотоварне сільськогосподарське виробництво як найбільш надійного і прибуткового клієнта; поступовий перехід від прямої участі держави в кредитуванні сільського господарства до опосередкованого.

Наразі однією з основних тенденцій щодо розвитку кредитування аграріїв є пошук найбільш ефективних форм державного регулювання ринку сільськогосподарського кредиту. Проведений аналіз різних підходів щодо визначення ролі держави в системі кредитування аграріїв свідчить, що переважна більшість вітчизняних дослідників визнають об'єктивну необхідність участі в ній держави. [1]. Ринок сільськогосподарського кредиту ілюструє собою приклад тісної взаємодії держави, банківського сектора і аграріїв в питанні забезпечення стійкого розвитку аграрного сектора економіки і досягнення продовольчої безпеки країни. Системи кредитування сільського господарства на перспективу повинна базуватися на взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку сільськогосподарського кредиту. Саме тому пріоритетним завданням держави є формування комплексної національної системи кредитування аграрної галузі з врахуванням об'єктивних властивих їй особливостей. При розробленні кредитних продуктів, що відповідають нагальним потребам аграріїв в кредитах на їх операційну і інвестиційну діяльність пріоритетним є максимальне врахування специфічних особливостей аграрного виробництва, відповідно до класифікації залежно від їх галузевого або внутрішньогалузевого характеру (рис.1). Виокремлені галузеві і внутрігалузеві особливості сільського господарства мають суттєвий вплив на організацію його кредитування, в концентрованому вигляді можуть бути зведені до таких важливих для банків характеристик, що визначають доступ підприємств до кредитних ресурсів, як рівень кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств і ступінь забезпеченості кредиту

заставою. Аналіз чинників, що впливають на систему кредитування аграріїв свідчать, що за сучасних умов специфічні умови господарювання в аграрному секторі економіки і їх наявний ресурсний потенціал сприяє дотриманню принципів кредитування. В той же час, заставним майном є оборотні активи які здебільшого характеризуються як мало та середньо ліквідні, оскільки земля поки що не є предметом застави. Проведений аналіз структури оборотних активів в залежності від їх ліквідності суб'єктів аграрного виробництва всіх форм власності Черкаської області в середньому за 2008 – 2013 рр. свідчить, що в структурі оборотних активів високоліквідні займають 1,1 %, середньоліквідні – 30,8 %, а низьколіквідні – 68,1% їх загальної суми. Це дає підстави стверджувати про низький рівень забезпечення банківських кредитів позичальників – аграріїв внаслідок чого має місце обмежений їх доступ до банківських кредитів на ринку кредитних послуг. Слід відмітити, що внаслідок шереги особливостей аграрного виробництва, банки не розглядають аграріїв, як потенційних позичальників внаслідок відсутності обов'язкового страхування майна, недосконалого механізму щодо захисту банків від кредитних ризиків, відсутності високоліквідної застави, мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, які не можуть виступати заставою.

Ці фактори є основними, що робить аграрний сектор непривабливим для кредитування. Тому частка кредитів комерційних банків у загальній структурі кредитування аграріїв є низькою, а значний ризик неповернення кредитів змушує банки встановлювати для них високі відсоткові ставки за кредити. За сучасних умов участь держави в системі кредитування аграріїв України має наступні форми: адміністративний відбір основних кредиторів і позичальників, що приймають участь в державних програмах кредитування сільського господарства; встановлення цільового призначення кредиту; надання безкоштовних державних гарантій за кредитами; контроль за виконанням умов отримання пільгового кредиту; поповнення за рахунок засобів бюджету статутних капіталів банків, що здійснюють кредитування аграріїв; компенсація частини відсоткової ставки за кредитами для аграріїв. Всі форми участі держави в кредитуванні аграріїв тим або іншим чином підпорядковані реалізації розроблених державних програм з розвитку національного аграрного сектору економіки мають як позитивні, так і негативні результати. До позитивних результатів можна віднести забезпечення сільськогосподарських підприємств дешевими кредитними ресурсами, оскільки 50% ставки за кредит відшкодовується комерційним банкам за рахунок державних бюджетних асигнувань. До негативних результатів можна віднести зниження мотивації позичальників – аграріїв до підвищення ефективності виробництва, оскільки такі позичальники здебільшого орієнтуються на отримання субсидій, що породжує послаблення мотивації до інновацій і впровадження нових кредитних продуктів в банківському секторі.

Рис. 1. Специфічні особливості сільського господарства, що впливають на організацію його кредитування

Проведені дослідження свідчать, що перевагу в отриманні банківських запозичень за сучасних умов мають великотоварні суб'єкти господарювання, внаслідок їх фінансового стану та позитивної кредитної історії. В той же час, фермерські господарства та позичальники – із числа дрібнотоварних внаслідок незначних обсягів виробництва та реалізації продукції, низького рівня кредитоспроможності здійснюють виробничу діяльність здебільшого без залучення банківських запозичень в цілому і пільгових, зокрема. Через

дрібнотоварність виробництва вони практично позбавлені доступу до банківських запозичень, зокрема і до пільгових. Питання кредитної підтримки дрібнотоварних сільськогосподарських виробників є пріоритетним для уряду, оскільки за роки ринкових перетворень вони стали невід'ємною складовою аграрного сектора та національної економіки. Становлення та розвиток дрібнотоварних суб'єктів господарювання аграрного виробництва великою мірою залежить від їх участі у процесах на фінансових ринках. На сьогодні більшість таких суб'єктів господарювання не мають кредитної історії та ліквідної застави і, відповідно, мають труднощі при отриманні ними банківських запозичень.

Кредитне забезпечення аграріїв Черкаської області здійснюється через розгалужену мережу комерційних банків. Проте, в області досі несформовані материнські фінансово-кредитні установи. Черкащина чи не єдина область в Україні де функціонують лише дочірні банківські установи, які не зацікавлені в кредитному обслуговуванні дрібнотоварних позичальників, які внаслідок низької їх дохідності, високого ступеня ризику при кредитуванні та високих транзакційних витрат банками не розглядаються як потенційні. Комерційні банки Черкащини не мають ні філіалів, ні досвіду роботи з дрібнотоварними позичальниками. Виступаючи монополістами на ринку кредитних послуг вони диктують позичальникам умови кредитування, встановлюють ставки за кредит, які в більшості випадків вищі за рівень рентабельності їх виробництва. Крім того, комерційні банки диктують умови щодо застосування форм, методів кредитування, прийняття в забезпечення, як правило, високоліквідної та застрахованої застави.

Сучасна система кредитування аграріїв в Україні в цілому та Черкаській області, зокрема має формуватися на базі поєднання різних кредитних продуктів, в залежності від специфіки категорій суб'єктів аграрного виробництва. Враховуючи сучасні тенденції щодо напрацювання єдиної аграрної політики, яка би відповідала умовам членства в ЄС слід на загальнодержавному рівні запровадити нову модель національної системи кредитування аграріїв, враховуючи позитивний зарубіжний досвід в царині кредитування малих форм господарювання у вигляді кредитної кооперації на селі та розвитку земельно-іпотечного кредитування.

Концептуальними основами побудови кредитних відносин банківського сектора України з сільським господарством повинні стати: визнання сільського господарства як окремого сегменту прямого банківського кредитування через властиві йому галузеві і внутрішньогалузеві особливості; відособлення механізму кредитування аграріїв від системи державної підтримки. Вирішення цих проблем повинно супроводжуватися запровадженням трирівневої системи кредитування, створенням кредитних кооперативів та цілісної кооперативної кредитної системи як трирівневого комплексу, що включає фінансові установи та кооперативні об'єднання, що діють на кооперативних засадах.

Сучасні умови є найбільш сприятливими для створення кредитних

кооперативів в кожному великому і середньому населеному пункті, здатними об'єднати не лише виробників сільськогосподарської продукції, але й працівників інших сфер. Кооперативні кошти слід спрямовувати, в першу чергу, на кредитування членів спілки на розвиток виробництва, а вільні – розміщувати на депозитних рахунках комерційних банків. Співпрацюючи із іншими кредитними інституціями, кредитний кооператив може в разі тимчасових фінансових труднощів отримати кредит, зокрема в комерційного банку, для подальшої його видачі членам кооперативу. За такої організації кредитних відносин інтереси обох сторін на ринку кредитних послуг будуть максимально зближуватимуться. Власники паїв – члени кооперативу повинні періодично проводити моніторинг щодо розміщення коштів, які мобілізовані кооперативом. Дані структури стануть ближче до позичальника і володітимуть більш широкою інформацією про їх фінансовий стан, оскільки обслуговують невелику територію сільського ринку. Статутною діяльністю кредитного кооперативу передбачається добровільне внесення членами кооперативу внесків. Ними визначається механізм фінансування, а отриманий в кінці року прибуток розподіляється за колегіальним рішенням його членів відповідно до положення щодо розподілу прибутку. Зростання пайового капіталу є головним завданням сільського кредитного кооперативу, оскільки пайовий капітал це – головне джерело кредитів. Пайовий капітал зростає з прийомом нових членів або із зростанням паїв членів кооперативу. Статутною діяльністю кредитного кооперативу може бути передбачена його участь в операціях біржового та позабіржового фінансових ринків, зокрема розміщення тимчасово вільних грошових коштів на депозитах у банках або вкладень у державні цінні папери. Допустимий фінансовий ризик кооперативу обмежений і полягає в неповерненні кредиту та використанні депозитних вкладень юридичних та фізичних осіб. Специфічною особливістю кредитування через кредитні кооперативи є те, що важливу роль відіграє не застава, як гарантія наданих банками кредитів, а моральний фактор, зокрема субсидіарна відповідальність за кожного члена кооперативу. Об'єднуючою ланкою кредитного кооперативу є особи із загальною ідеєю, здатні створити на базі кредитної кооперації ефективну модель кредитування аграріїв.

Незважаючи на переваги кредитної кооперації досі в Україні на державному рівні не розроблена стратегія її розвитку, невирішені питання функціонування кредитних кооперативів, здатних активізувати кооперативний рух в країні та побудови ієрархічної структури: від первинних кооперативів, що створюються на місцях до регіонального і загальнонаціонального рівнів. Створена, таким чином, система сприяла би функціонуванню ефективної вертикалі економічного розвитку сектору економіки регіонів, вирішенню соціально-економічних, політичних і організаційних питань на сільських територіях. Стимується кредитна кооперація із-за негативних факторів та тенденцій до яких можна віднести наступні:

- недосконалість законодавства, що регулює діяльність суб'єктів системи

кредитної кооперації, що вимагає доповнення до закону “Про кооперацію” розділом “Кредитна кооперація” в якому слід передбачити створення кооперативної кредитної системи як трирівневого комплексу фінансових установ та кооперативних об’єднань, що формуються і діють на кооперативних засадах;

- брак інформації щодо діяльності кредитних кооперативів;
- відсутність інфраструктури, здатної забезпечити ефективне функціонування системи кредитної кооперації, впровадження сучасних управлінських та інформаційних технологій, ефективного механізму захисту прав їх членів, зокрема системи гарантування вкладів, концептуальної невизначеності на тривалу перспективу;
- не адаптованість законодавства України, що регулює ринок кооперативного кредитування до законодавства країн із розвинутими ринковими відносинами.

Заслуговують на увагу дослідження проведені Гончаренком В.В. щодо створення кредитної системи для аграрного виробництва України в п’ять етапів. В першу чергу, на його думку, слід здійснити процес самоорганізації кредитних спілок і завершити цей процес створенням кооперативних банків та Аграрного банку [2 с.154-155]. Існують інші пропозиції щодо етапів формування кредитної кооперації, зокрема Герасімова Т.П.[3 с.28] вважає, що найбільш ефективним є створення трьохрівневої системи кредитного забезпечення на селі. До них відносять кредитні кооперативи, як основну інституцію аграрного кредитування та регіональні кооперативні банки. Третій рівень – аграрний банк. В той же час, функції щодо створення першого і другого рівнів кредитної системи слід покласти на аграрний банк. Тому доцільним для повного і остаточного вирішення проблеми фінансово-кредитного обслуговування суб’єктів господарювання аграрного виробництва є створення кредитної системи за аналогом класичних західних систем, тобто системи сільської кредитної кооперації, яка має будуватись за принципом знизу-вверх і складатися із трьох рівнів, кожен із яких має відповідні напрями діяльності (табл. 1).

Базовими установами кооперативної фінансової системи, які складатимуть її I-й рівень, будуть кредитні кооперативи до яких можуть приєднатися кредитні спілки. Основною їх діяльністю є кредитування аграріїв – членів кооперативу, приймання вкладів, а при внесенні відповідних змін до законодавства, здійснення комунальних та інших платежів, надання інших фінансових та не фінансових послуг. Для забезпечення більш ефективного функціонування низових кредитних кооперативів мають бути створені відповідні інституції II-го рівня. Це універсальні комерційні банки за умови накопичення ними статутного капіталу. Напрямами діяльності інституцій другого рівня є короткострокове і довгострокове кредитування великотоварних та дрібнотоварних суб’єктів аграрного виробництва на основі різних спеціальних кредитних продуктів. Крім того, до їх функціональних обов’язків входить обслуговування потреби низових сільських кооперативів

їх підтримка шляхом надання додаткових фінансових послуг (підтримка ліквідності, розроблення нових фінансових продуктів, клірингові, внутрішні платежі, забезпечення розрахункових, валютних та інвестиційних операцій тощо). Завершити формування повноцінної кооперативної системи фінансової взаємодопомоги населення має організація третього рівня – аграрний банк, заснований установами першого та другого рівня з метою представлення

Таблиця 1

Рекомендації щодо запровадження багаторівневої системи кредитування аграрного виробництва України

Рівень	Кредитно-фінансові інституції	Напрями діяльності
Перший	Кредитні кооперативи на селі та кредитні спілки	1. Короткострокове і довгострокове кредитування особистих підсобних господарств і селянських (фермерських) господарств; 2. Приймання вкладів; 3. Здійснення комунальних та інших платежів, 4. Надання інших фінансових та не фінансових послуг.
Другий	Універсальні комерційні банки	1. Короткострокове і довгострокове кредитування великотоварних суб'єктів аграрного виробництва на основі різних спеціальних кредитних продуктів; 2. Спеціальні кредитні продукти для дрібнотоварних суб'єктів аграрного виробництва; 3. Надання фінансових послуг низовим сільським кооперативам.
Третій	Аграрний банк	1. Представлення інтересів с.-г. як окремого сегменту банківського кредитування на національному і міжнародному рівнях; 2. Розроблення питань щодо фінансового забезпечення основних напрямів аграрної політики спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства, надання пільгових кредитів; 3. Взаємодія із НБУ в сфері рефінансування на пільговій основі; 4. Рефінансування комерційних банків і кредитних кооперативів з метою подальшого надання кредитів всім категоріям аграрного виробництва; 5. Інвестиційне кредитування сільського господарства; 6. Розвиток земельно-іпотечного кредитування.

інтересів сільського господарства як окремого сегменту банківського

кредитування на національному і міжнародному рівнях; розроблення питань щодо фінансового забезпечення основних напрямів аграрної політики спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства; взаємодія із НБУ в сфері рефінансування на пільговій основі; рефінансування комерційних банків і кредитних кооперативів з метою подальшого надання кредитів всім категоріям аграрного виробництва; інвестиційне кредитування сільського господарства; розвиток земельно-іпотечного кредитування. Крім того аграрний банк забезпечує інституції першого і другого рівня додатковими фінансовими послугами лізингу, факторинг, страхування тощо.

В Україні теоретично обґрунтована необхідність створення Аграрного банку для обслуговування суб'єктів господарювання аграрного виробництва, проте, проблема не вирішується внаслідок відсутності конкретних фінансових ресурсів. Джерелом формування статутного капіталу Аграрного банку може слугувати частина коштів, отриманих від продажу сільськогосподарських угідь, оскільки скасування мораторію на їх продаж питання близької перспективи. При продажі земель сільськогосподарського призначення слід запровадити податок, зі спрямуванням коштів в спеціальний державний фонд з цільовим їх використанням – на поповнення статутного капіталу Аграрного банку. Створення Аграрного банку з часткою держави в статутному капіталі є не тільки доцільним і необхідним з причин: інвестиційного та кредитного-обслуговування аграріїв, зокрема і під заставу земельних ділянок і майна, майнових та інших прав на користування, запобіганню нерегульованого руху землі, довірчому управлінні майном і землею та коштами неплатоспроможних суб'єктів господарювання аграрного виробництва, надання їм консалтингових послуг; обслуговування експортних та імпорتنих операцій, які здійснюються суб'єктами аграрного виробництва; методичне забезпечення суб'єктів аграрного виробництва в царині кредитування, страхування, маркетингу, організації бухгалтерського та податкового обліку. На створений банк слід покласти функціональні обов'язки, щодо представлення інтересів аграріїв як окремого сегменту банківського кредитування на національному і міжнародному рівнях, розроблення питань щодо фінансового забезпечення основних напрямів аграрної політики спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства, надання пільгових кредитів. Крім державної підтримки, функціонування Аграрного банку в Україні можливе за рахунок залучення аграріїв до формування його статутного капіталу. Така кооперація є однією з передумов функціонування галузевого банку в Україні, оскільки банки, що надають кредити і аграрії, які їх отримують, стають повноправними партнерами. За таких умов банки зацікавлені в результатах діяльності аграріїв, оскільки можуть надавати певні преференції під час їх кредитування. Залучення капіталу позичальників при формуванні кредитного портфелю можливе на госпрозрахункових умовах та зацікавленості останніх у вкладенні коштів.

Висновки. Запропонована логіка побудови кредитних відносин банків з суб'єктами аграрного виробництва дасть змогу створити прозору систему

кредитування сільського господарства, що відповідає сучасним ринковим умовам господарювання і принципам банківського кредитування. Багаторівнева модель системи кредитування сільського господарства є одним з можливих варіантів її побудови на загальнодержавному рівні з врахуванням не лише національних умов господарювання, але і світових соціально-економічних реалій на сучасному етапі.

Подальші пошуки в обраному авторами напрямі наукових досліджень слід присвятити пільговому банківському кредитуванню суб'єктів агробізнесу.

Література:

1. *Аграрии просят дешевых денег. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eizvestia.com/makets/full/4182151>.*
2. Гончаренко В. В. *Кредитна кооперація форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.*
3. Герасімова Т. П. *Фінансово-кредитне забезпечення аграрного виробництва в умовах фінансової кризи / Т. П. Герасімова // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Вип. 1(18). – Чернівці, Технодрук, 2010. – С. 28 – 34.*

References:

1. *Ahraryy prosiat deshevykh deneh (2015), available at: <http://eizvestia.com/makets/full/4182151>.*
2. *Honcharenko V. V. (1998) Kredytна kooperatsiia formy ekonomichnoi samodopomohy sil's'koho i mis'koho naselennia u sviti ta v Ukraini (teoriia, metodolohiia, praktyka) [Credit cooperative forms of economic self-help rural and urban population in the world and in Ukraine (theory, methodology, practice)].*
3. *Herasimova T. P. (2010) "Finansovo-kredytne zabezpechennia ahrarnoho vyrobnytstva v umovakh finansovoi kryzy", Naukovyj visnyk Bukovyns'koi derzhavnoi finansovoi akademii, vol. 1(18), pp. 28-34.*

УДК 330:334

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТІ КЛАСТЕРІВ

кандидат економічних наук, доцент, Жарун О. В.

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

На сучасному етапі розвитку економіки найбільш актуальною є проблема активізації розвитку кластерів. В статті проаналізовано формування економічних кластерів, що є визначальним чинником підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Кластерні схеми виявляють істотні й, у багатьох випадках, надзвичайно важливі взаємозв'язки між галузями однієї чи декількох країн, що досягли успіху в міжнародних рамках. Грунтуючись на дослідженні галузей, аналізі кластерних схем та результатів їх діяльності, в дослідженні був зроблений висновок, що при наявності чітких структур кластерів економічна політика держави в умовах сучасних світових господарських відносин могла би бути більш глибоко і ефективно розробленою.

З цього випливає ще один важливий висновок, який полягає в тому, що національна конкурентоздатність багато в чому залежить від рівня розвитку внутрішніх кластерів та участі у міжнародних кластерних проектах.

Ключові слова: економічна діяльність, кластерна теорія, класифікація кластера, структура кластера, конкурентоспроможність.

Жарун Е. В. Теоретические основы исследования экономической сути кластеров / Уманський національний університет садівництва, Умань, Україна

На современном этапе развития экономики наиболее актуальной является проблема активизации развития кластеров. В статье проанализировано формирование экономических кластеров, которые являются определяющим фактором повышения уровня конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации. Кластерные схемы обнаруживают существенные и, во многих случаях, чрезвычайно важные взаимосвязи между отраслями одной или нескольких стран, которые добились успеха в международных рамках. Основываясь на исследовании отраслей, анализе кластерных схем и результатов их деятельности, в исследовании был сделанный вывод, что при наличии четких структур кластеров экономическая политика государства в условиях современных мировых хозяйственных отношений могла бы быть более глубоко и эффективно разработанной. Из этого vyplываєт еще один важный вывод, который заключается в том, что национальная конкурентоспособность во многом зависит от уровня развития внутренних кластеров и участия в международных кластерных проектах.

Ключевые слова: экономическая деятельность, кластерная теория, классификация кластера, структура кластера, конкурентоспособность.

Zharun E. V. Theoretical foundations for the study of economic merits of clusters/ of Uman national university of gardening, Ukraine, Uman

On the modern stage of development of economy most actual is a problem of activation of development of clusters. Forming of economic clusters that are the determinative of increase of level of competitiveness of national economy in the conditions of globalization is analysed in the article. Cluster charts find out substantial and, in many cases, extraordinarily important intercommunications between industries of one or a few countries that scored a success with international scopes. Being base on research of industries, analysis of cluster charts and results of their activity, in research was drawn conclusion, that at

presence of clear structures of clusters economic politics of the state in the conditions of modern world economic relations would be in more depth and effectively worked out. Another important conclusion, that consists in that a national competitiveness in a great deal depends on the level of development of internal clusters and participating in international, swims out from it cluster projects.

Keywords: economic activity, cluster theory, classification of cluster, structure of cluster, competitiveness.

Вступ. В умовах жорсткої світової конкуренції одним із найбільш перспективних напрямів розвитку економіки є процес формування кластерів. Світова практика показує, що на сьогодні кластер являє собою один з найбільш ефективних способів організації взаємодії господарюючих одиниць. Кластерний підхід є важливим джерелом підвищення ефективності виробництва продукції.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з принципами роботи кластерів, висвітлюються в роботах вчених: М. Й. Маліка, М. В. Зубця, Ю. О. Лупенка, П. А. Лайко, О. М. Шпичака, П. Т. Саблука та ін.

Дослідженням міжгалузевих відносин та кластерної політики розвитку аграрного сектора України присвятили свої праці М. А. Хвесик, А. С. Лисецький, Б. Й. Пасхавер, І. В. Крючкова, О. М. Бородіна, В. М. Трегобчук, Ю. М. Пахомов, М. Ф. Кропивко, В. В. Бакум та інші вчені.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів щодо формування економічної суті кластерів, визначенні проблем їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі розвиток кластерних структур є пріоритетним напрямком інноваційного розвитку вітчизняної економіки. Необхідною умовою для цього є розвиток відповідного теоретико-методологічного підґрунтя, базу якого складають кластерні теорії, які є предметом нашого дослідження.

М. Портер тлумачить кластери як “географічно близькі групи взаємопов’язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов’язані спільними технологіями та навичками. Вони звичайно існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними” [1]. Обов’язковою умовою утворення кластерів є інноваційні технології, а кластери – найефективніша форма організації інноваційних процесів.

Центральною проблемою теорії регіональних кластерів М. Енрайта є спроба з’ясування причин диференціації рівня конкурентоспроможності різних регіонів. Вчений у своїй теорії висунув гіпотезу, що конкурентні переваги країн генеруються саме на рівні регіонів, передусім у вигляді діяльності регіональних кластерів, при тлумаченні сутності яких превалювала

географічна близькість учасників кластерів. Далі науковець здійснив спробу розробити теоретичну базу функціонування регіональних кластерів.

Огляд теорії промислових кластерів Портера і теорії регіональних кластерів Енрайта показав, що їх автори вказували на успішність функціонування кластерної форми територіальної організації виробництва лише в тому разі, якщо наявна потужна наукова база, забезпечено тісний зв'язок “наука-виробництво”, створені сприятливі умови для комерціалізації науково-технічних знань.

Необхідно зазначити, що теорія регіональних кластерів розвивалася у працях С. Розенфельда, П. Маскелла, М. Лоренца. Так, внесок Розенфельда у тому, що він удосконалив трактування Енрайтом регіонального кластера, доповнивши його важливим елементом – наявністю комунікацій між кластерними учасниками, що його Енрайт не враховував. Маскелл і Лоренц продовжили розвивати вищенаведені напрацювання і заклали основу нової теорії – теорії мережної економіки, що має на сьогодні величезне прикладне значення.

Теорія “ідеальних” регіональних кластерів М. Столпера складається з двох основних частин:

1) його розуміння конкуренції, поділ її на “сильну” та “слабку”, Столпер запропонував принципи вибору цільових ринків з одного боку для ТНК з розвинутих країн, з другого боку з країн, що розвиваються;

2) вчений виділив стадії утворення “ідеального” кластера.

Слід відзначити, що аналіз різноманітних джерел виявив існування в сучасній теорії значної кількості визначень поняття «кластер», кожне з яких намагається надати йому комплексну характеристику (табл. 1.).

У світовій економіці існує багато підходів щодо класифікації кластерів. Складність полягає у великій кількості та різноманітності кластерів.

Таблиця 1.

Погляди окремих авторів стосовно сутності поняття «кластер»

Визначення поняття «кластер»	Джерело
Кластер – мережа постачальників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідних інститутів, взаємопов'язаних у процесі створення доданої вартості	Осадчук С. [2, с. 92]
Кластер – галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону	Войнаренко М. [3, с. 31]
Кластер – це одна з форм об'єднання схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств і організацій, що кооперуються з метою взаємної підтримки і координації, які в повсякденному житті перетворюються в такі поняття, як «соціальний капітал» і «довіра»	Чевганова В., Брижань І. [4, с. 35]

Кластер є сплавом підприємств та інституцій, які співпрацюють задля того, щоб забезпечити підприємствам більший зиск, порівняно з тим, який вони могли б отримати, працюючи окремо	Прайс В. [5, с. 10]
Кластер є угрупованням взаємозалежних компаній та установ, що конкурують і співпрацюють між собою і які поєднані між собою системою ринкових та інших зв'язків	Сільвестрі А. [6, с. 107]

Кластери можуть охоплювати як невелику кількість (10-15 компаній), так і значну і розгалужену мережу підприємницьких структур різних галузей (до 6-7 тисяч компаній), як це відбувається іноді, в Індії або в Китаї. Часто ініціатором і центром формування кластерів виступають університети або групи науково-дослідних структур та наукових установ. Різні кластери мають неоднаковий ступінь та якість взаємодії між учасниками. Форми такої взаємодії варіюються від порівняно простих форм асоційованої діяльності до складних, багаторівневих утворень, що діють на засадах інтенсивної кооперації. Ці об'єднання можуть створюватися на різних територіальних просторах, у різних галузях тощо. Саме тому не можна вивести яку-небудь єдину класифікацію. Кластери поділяють по класифікаційним ознакам в залежності від критеріїв класифікації (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Структурована класифікація кластерів

Критерії класифікації	Види кластерів у групі
За стадіями розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • ембріональний • розвинений • зрілий
За глибиною кластера	<ul style="list-style-type: none"> • глибокий • мілкий • невизначеної глибини
За динамікою зайнятості	<ul style="list-style-type: none"> • зростаючий • зменшуваний • стабільний
За галузевою належністю	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішньогалузеві • міжгалузеві
За характером зв'язків	<ul style="list-style-type: none"> • виробничі • науково-технічні • економічні тощо
За кількістю членів кластера	<ul style="list-style-type: none"> • малі (менше 20 учасників) • великі (більше 20 учасників) •

За географічним охопленням	<ul style="list-style-type: none"> • макрокластери • мезокластери • мікрокластери
За потужністю	<ul style="list-style-type: none"> • міцні • слабкі

Але найбільш узагальненою та розповсюдженою класифікацією вважається поділ кластерів за наступними ознаками:

- територіальним поділом;
- галузевою приналежністю;
- структурою кластеру;
- характером зв'язків;
- рівнем взаємодії між членами кластерів [7, с. 14].

За територіальним поділом розрізняють такі кластери:

- регіональні - кластери, що були створені в одному регіоні та орієнтовані на географічну концентрацію взаємопов'язаних галузей.
- національні (міжрегіональні) - об'єднують різні підприємства з різних регіонів країни. Вони орієнтовані на зовнішній ринок – експорт та мають за мету підвищення конкурентоспроможності продукції країни.
- міжнародні - не обмежуються однією країною – учасниками можуть бути одночасно країни з розвинутою економікою та країни з економікою, що розвивається. Зазвичай міжнародні кластери створюються на основі що поєднує високоякісне обладнання перших та дешеву робочу силу других. Але у цих об'єднаннях для країн з слаборозвинутою економікою є шанс отримати повноцінний досвід роботи на міжнародних ринках на прикладі роботи більш розвинених колег.

До кластерів, що розрізняються галузевою приналежністю відносять:

- Міжгалузеві - об'єднують підприємства різних галузей. Зазвичай на світовому ринку таких кластерів більшість. Як стверджував американський фахівець у галузі кластерів М. Портер, міжгалузеві кластери охоплюють значну кількість різних підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби та підвищення конкурентоспроможності. Серед цих структур – виробники та постачальники різноманітного обладнання, технологій, послуг, сировини тощо. Окрім того ці кластери включають в себе різні урядові та інші державні та наукові структури. Наприклад, університети, які надають необхідну освіту робітникам заводів або юридичні контори, що допомагають з законодавчим підґрунтям. Слід зазначити, що в міжгалузевих кластерах дуже часто існує певна структура. А саме існує базова галузь, що потребує допомоги у розвитку завдяки об'єднанню з не базовими [8, с. 42].
- Галузеві - непоширений вид кластерів, що об'єднує підприємства однієї галузі з метою підвищення потужностей та обсягів виробництва.

По структурі кластерів розрізняють наступні об'єкти:

- Кластери, що були створенні на основі малих та середніх підприємств.
- Кластери, що складають з малих та середніх підприємств, що дає їм змогу при малих потужностях збільшити обсяги виробництва.
- Кластери, що були створені на базі великих підприємств та організацій. Ядром кластеру є велике підприємство навколо якого групуються малі та середні підприємства.

До кластерів, що розрізняються за характером зв'язків відносять:

- Виробничі: включають в себе лише виробничі підприємства, які майже не пов'язані з науково-технічним підґрунтям.
- Науково-дослідні: їх ядрами виступають університети або наукові організації.
- Змішані: об'єднують як промислові структури, так і наукові.

Світова практика показує, що регіони, де утворюються кластери, лідирують в економіці держави. Найважливішим показником діяльності кластерів є їх висока конкурентоспроможність. Так, внаслідок успішної комбінації конкуренції та кооперації об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкуренту боротьбу в інших [9].

В Україні вже розробляються проекти і концепції зі створення нових виробничих систем – кластерів, визначаються організаційно-правові форми об'єднань підприємств та передумови їх формування в різних сферах господарської діяльності. Сучасні ж науковці досліджують теоретичні аспекти створення кластерів в Україні на основі досвіду кластеризації європейських країн, визначаються з класифікацією кластерних утворень та основними поняттями.

Так, під кластерним підходом [10] розуміють реалізацію інтеграційних процесів у сфері виробництва, започаткування нових форм економічної активності, які функціонують на високому рівні агрегації, що забезпечує високу ефективність управління, цілеспрямоване використання сукупного виробничого потенціалу та організаційно-економічного ресурсу всіх учасників кластерного утворення.

Говорячи про кластеризацію [11], мають на увазі процес об'єднання та концентрації зусиль можливих установ та організацій в певній географічній області для встановлення тісних взаємозв'язків, робочих альянсів для розвитку, посилення колективної, спільної конкурентоздатності. Тобто, якщо кластер – територіально-економічне об'єднання, то кластеризація – процес створення та розвитку кластеру.

Розглядаючи впровадження кластерів в Україні як потенційно пріоритетний напрямок розвитку національної економіки, варто зауважити, що кластеризація може стати підґрунтям розвитку та підтримки науки і технологій, освіти і професійної підготовки, розвитку інновацій та залучення інвестицій, збільшення обсягів експорту та сприятиме розбудові економіки.

Для визначення засад формування кластерів необхідно окреслити варіанти кластерної політики залежно від ролі держави в ній (грунтуючись на міжнародному досвіді) [12]:

- Каталітична кластерна політика (державою зводяться зацікавлені сторони та забезпечується обмежена фінансова підтримка проекту);
- Підтримуюча кластерна політика (каталітична функція держави доповнюється її інвестуванням в інфраструктуру регіонів, освіту, семінари, тренінги та маркетинг для стимулювання розвитку кластерів);
- Директивна кластерна політика (підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів);
- Інтервенціоністська кластерна політика (державою крім директивної функції приймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішень про подальший розвиток кластерів і за участю трансфертів, субсидій, обмежень і регулювань, а також при активному контролі над підприємствами в кластері формує його спеціально).

Крім економічних проблем, за допомогою кластеризації можливо розв'язати й певні соціальні проблеми регіонів, поліпшити інфраструктуру регіону, створити нові робочі місця тощо [11].

З огляду на вищевикладене визначимо основні етапи створення кластера та фактори, які заслуговують на увагу в процесі кластеризації:

1. Формування ідеї створення кластера та її всебічний розгляд: перш за все слід визначити передумови створення кластера та потреби в ньому, вивчити характеристики місця і сфери економіки, якої він стосуватиметься.
2. Отримання державної підтримки, гарантій та забезпечення фінансування кластерного проекту: цей етап включає налагодження співпраці з державними організаціями, пошук потенційних інвесторів для забезпечення фінансової підтримки та сприяння розвитку новітніх технологій при створенні кластера.
3. Визначення необхідної бази створення та учасників кластера: в процесі обговорення необхідно визначити рівень інфраструктури, наявність інститутів та підприємств – учасників кластеризації, інноваційних навчальних центрів, ресурсно-матеріальної бази та загальних керівників і виконавців проекту.
4. Встановлення взаємозв'язків між учасниками кластера, взаємодія із зовнішнім середовищем: головним моментом є однакове розуміння цілей створення кластера, стратегій їх досягнення між усіма учасниками процесу, підтримка проекту в інших регіонах для подальшої співпраці.
5. Функціонування кластера: отримання позитивних результатів, що привели до відчутних успіхів у розвитку регіону, підвищення конкурентоспроможності кластеру, соціального забезпечення та рейтингу на рівні держави і міжнародних партнерів.
6. Подальший пошук інвесторів для розширення меж кластера, його можливостей та переведення на глобальний рівень.

Суто з економічного погляду кластер повинен забезпечити малим підприємствам, що існують у межах якоїсь конкретної території, можливість зрівнятися по своєму рекламному й інноваційному потенціалу з великими підприємствами. При цьому вони повинні зберегти внутрішню конкуренцію, адже це є головною умовою успішного ринкового функціонування.

Висновки. Таким чином, на пряму бачимо взаємозв'язок між створення таких об'єднань, як кластери та підвищенням конкурентоспроможності країни. Цей зв'язок пояснює доцільність активного використання цього виду діяльності.

Література:

1. Портер М. Конкуренція: пер. с англ. / под ред. Я.В. Заблоцкого / М. Портер. – М.: Вільямс, 2001. – 495 с.
2. Осадчук С. В. Нові технології управління регіональним економічним розвитком / С. В. Осадчук // Вісник економічної науки України. – 2009. – № 1. – С. 92–95.
3. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. – 2005. – № 1. – С. 29–33.
4. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35–41.
5. Прайс В. Людська поведінка: фактор у прикладній економіці / В. Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 3–16.
6. Сільвестрі А. Досвід Великої Британії з розвитку high-tech-кластерів / А. Сільвестрі // Проблеми інноваційного розвитку територій: матеріали міжнародних науково-практичних семінарів. – К.: НДІСЕП, 2005. – Вип. 1. – 228 с.
7. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития / Т. В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5. – С. 14–16
8. Юхимчук Л. Цели и задачи формирования и развития регионального инновационного кластера / Л. Юхимчук // Международный с.-х. Журнал. – 2013. – №3. – С. 41–44
9. Гончаров В. М. Адаптаційний потенціал кластерів АПК [Електронний ресурс] / В. М. Гончаров, Л. В. Мартинова // Відповідальна економіка. – 2012. – Вип. 4. – С. 113–115.
10. Тупчій О. С. Особливості формування інноваційного кластера в галузі садівництва / О. С. Тупчій // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 120–126.
11. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 3–12.
12. Задорский В. К вопросу о «Кластеризации Украины», [блог]. [Электронный ресурс]. Апрель, 2011 год - blog.liga.net/user/vzadorskiy
13. OECD. World Congress on Local Clusters: Local Networks of Enterprises

References:

1. M. Porter *Competition: Per. with the English.* / Ed. Y. Zablotskoho / Porter. - Moscow: Williams, 2001. - 495 p.
2. Osadchyk S. V. *New technologies managing regional economic development* / S. V. Osadchyk // *Bulletin of Economic Sciences of Ukraine.* - 2009. - № 1. - P. 92-95.
3. M. Voynarenko *concept clusters - the path to revival production at regional* / M. M. Voynarenko // *The Economist.* - 2005. - № 1. - P. 29-33.
4. Chevhanova B. *Clusters and their economic importance* / Chevhanova V., I. Brizhan // *Economy of Ukraine.* - 2002. - № 11. - P. 35-41.
5. Price V. *Human behavior: a factor in Applied Economics* / V // *Price Policy Studies.* - 1999. - № 2. - P. 3-16.
6. A. Silvestri *experience of UK high-tech-cluster* / A. Silvestri // *Problems of innovation development areas: International scientific and practical workshops.* - K: NDISEP, 2005. - Vol. 1 - 228 sec.
7. Tcihan T. V. *Klasternaya Theory of the Economic development* / T. V. Tcihan // *Theory and practice management.* - 2003. - № 5. - S. 14-16
8. Yuhymchuk L. *Objectives and tasks Formation and development of regional cluster ynnovatsyonoho* / L. Yuhymchuk // *Mezhdunarodny'j S.-H. Magazine.* - 2013. - №3. - P. 41-44
9. V. Goncharov *Adaptation potential clusters AIC [electronic resource]* / VN Goncharov, L. Martynov // *Responsible economy.* - 2012 - Vol. 4. - P. 113-115.
10. A. S. Tupchiy *Features innovative cluster formation in horticulture* / OS Tupchiy // *Business APC.* - 2014. - № 2. - S.120-126.
11. Sabluk P. T. *Clustering as a mechanism to increase competitiveness and social focus of Agricultural Economics* / P. T. Sabluk, M. F. Kropyvko // *Business APC.* - 2010. - №1. - P. 3-12.
12. Zadorsky V. K. *question about "Klasteryzatsyy Ukraine", [blog]. April, 2011 h* - blog.liga.net/user/vzadorskiy
13. OECD. *World Congress on Local Clusters: Local Networks of Enterprises*

УДК 338.439.5 : 664.14 (477.44)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦУКРОБУРЯКОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

**кандидат економічних наук, Жарун О. В.,
кандидат економічних наук, Соколюк С. Ю.,
кандидат економічних наук, Ткачук С. П.**

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

Бурякоцукровий підкомплекс АПК України відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Він складається з взаємозв'язаних підприємств, що належать до різних сфер діяльності, проте, близьких територіально та об'єднаних послідовно в часі та відповідності з

технологічною послідовністю процесів по вирощуванню насіння цукрових буряків, коренеплодів, виробництву цукру та інших продуктів їх переробки. У статті досліджено та визначено причини краху вітчизняного насінництва цукрових буряків та запропоновано можливі шляхи його відродження. Стаття присвячена оцінці можливих сценаріїв розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні та виробленню рекомендацій для його збереження, підвищення ефективності та конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринках. Досліджені питання сутності економічних взаємовідносин бурякосійних господарств з цукровими заводами; систематизовані чинники цих відносин на основі макро- і мікроекономічних факторів їх формування; визначені перспективи розвитку бурякоцукрового виробництва; проаналізовано розвиток ситуації на ринку цукру України за останні роки.

Ключові слова: аграрний ринок, конкурентоспроможність, ринок цукру, сільськогосподарські підприємства, цукрові заводи.

Жарун Е. В., Соколюк С. Ю., Ткачук С. П. Проблемы и перспективы свеклосахарной отрасли Украины / Уманский национальный университет садоводства, Умань, Украина

Свеклосахарный подкомплекс АПК Украины играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны. Он состоит из взаимосвязанных предприятий, принадлежащих к различным сферам деятельности, однако, близких территориально и объединенных последовательно во времени и соответствии с технологической последовательностью процессов по выращиванию семян сахарной свеклы, корнеплодов, производству сахара и других продуктов их переработки. В статье исследованы и определены причины краха отечественного семеноводства сахарной свеклы и предложены возможные пути его возрождения.

Статья посвящена оценке возможных сценариев развития свеклосахарного производства в Украине и выработке рекомендаций для его сохранения, повышения эффективности и конкурентоспособности на внутреннем и мировом рынках. Исследованы вопросы сущности экономических взаимоотношений свеклосеющих хозяйств с сахарными заводами; систематизированы факторы этих отношений на основе макро- и микроэкономических факторов их формирования; определены перспективы развития свеклосахарного производства; проанализировано развитие ситуации на рынке сахара Украины за последние годы.

Ключевые слова: аграрный рынок, конкурентоспособность, рынок сахара, сельскохозяйственные предприятия, сахарные заводы.

Zharun E. V., Sokolyuk S. Y., Tkachuk S. P. Problems and prospects sugar industry of Ukraine / Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine

Sugar beet subcomplex of Ukraine plays an important role in ensuring food security of the country. It consists of interconnected companies belonging to different spheres of activity, however, is geographically close and united

sequentially in time and according to the sequence of technological processes for growing sugar beet seeds, roots, sugar and other refined products. The article examines and identifies the reasons for the collapse of the domestic sugar beet seed and possible ways to revive it.

Article is devoted to the evaluation of possible scenarios for the development of sugar beet production in Ukraine and recommendations for its conservation, efficiency and competitiveness in the domestic and global markets. The questions of the nature of economic relations with beet sugar factories farms; The factors of this relationship on the basis of macro- and microeconomic factors of their formation; The prospects of development of sugar industry; analyzed the situation in the sugar market of Ukraine in recent years.

Keywords: agricultural market, competitiveness, sugar market, farms, sugar mills.

Вступ. Питання формування ринку цукру в Україні вивчається з моменту здобуття незалежності, оскільки надлишкові потужності цукрових заводів треба ефективно використовувати, диверсифікувати або зменшувати до раціональних для країни розмірів. Крім того механізм регулювання ринку цукру знаходиться на стадії первинного формування і потребує удосконалення. Державні управлінські структури не мають значного впливу на кон'юнктуру ринку цукру в Україні, що фактично виливається у значні коливання цін на цукрові буряки та цукор в залежності від погодних умов, урожайності та площ посівів цукрових буряків.

Ситуація, що склалася у бурякоцукровому комплексі України потребує негайної уваги Уряду і зацікавлених сторін для вироблення чіткої стратегії поведінки держави на цьому ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Багато уваги вивченню проблем регулювання ринку цукру в своїх наукових дослідженнях приділили: О. Багатеренко, В. Бойко, П. Гайдуцький, М. Дем'яненко, А. Заїнчковський, О. Заєць, А. Зельднер, М. Коденська, В. Лиськов, В. Логінов, І. Лукінов, М. Малік, М. Роїк, М. Павловський, П. Саблук, В. Слюсар, А. Фурса та ряд інших авторів. Ринок цукру постійно приносить сюрпризи і тому існує потреба вдосконалення механізму регулювання з тим, щоб бути передбачуваним і уникати у майбутньому катастрофічних ситуацій.

Мета статті. Метою статті є аналіз розвитку ситуації на ринку цукру України за останні роки, на основі якого прогнозування можливих напрямків розвитку виробництва бурякового цукру.

Виклад основного матеріалу. Україна, як відомо, належить до числа перших Європейських держав, які започаткували ще з 20-х років ХІХ ст. виробництво цукру з цукрових буряків. Цей процес супроводжувався швидким розвитком бурякопереробних промислових підприємств. У 90-х роках ХІХ ст. в Україні вже функціонувало 187 цукрових заводів. Посівні площі під цукровими буряками збільшились у кілька разів і перевищили 500

тис. га, а виробництво цукру за сезон цукроваріння зросло до 590-600 тис. тонн [1].

Цукрові заводи України до 13 січня 2014 року виробили 1206,4 тис. тонн цукру з буряків, на аналогічну дату в 2013 р. було вироблено 2205,4 тис. тонн цукру. В даний час в Україні переробляє цукрові буряки один завод із 38 підприємств, які розпочали сезон переробки цукросировини. На 13 січня 2013 року працювало 3 заводи із 63.

Цукробурякове виробництво в Україні має важливе значення для забезпечення кормами галузі тваринництва, а саме від переробки 1 т цукрових буряків одержують біля 850 кг жому і 60 кг меляси, які широко використовуються при годівлі великої рогатої худоби і свиней. Патока слугує сировиною для виробництва спирту, гліцерину, харчових дріжджів, молочної та лимонної кислоти тощо.

Гичка цукрових буряків використовується для годівлі худобі у свіжому вигляді та для силосування корму. Так, з кожного гектара зібраних цукрових буряків при врожайності 500 ц крім 38-40 ц білого цукру додатково отримують до 75 ц корм. од. високоякісного корму як побічної продукції від посівів цукрових буряків і відходів їх промислової переробки.

Також потрібно відмітити, що розвиток буряківництва має істотне соціальне значення для сільського господарства, забезпечуючи значне підвищення зайнятості сільського населення і разом з тим слугує важливим джерелом дохідності галузі.

Висока собівартість виробництва цукрових буряків та низькі ціни її реалізації переробним підприємствам трансформували раніше ефективну галузь у збиткову. Виробництво цукру втратило конкурентоспроможність на зарубіжному ринку, в наслідок чого український цукор швидко витіснили із світового цукрового ринку. Держава з великими зусиллями намагалася забезпечити внутрішні потреби цукру власним виробництвом, а в окремі роки доводилося потребу в цьому продукті покривати за рахунок імпортних поставок [3].

Враховуючи високу цінність цукру, як важливого харчового продукту і як незамінної сировини для розвитку багатьох галузей економіки країни, не можна допускати безальтернативної втрати цукробурякової галузі, як важливого національного агропромислового підкомплексу економіки країни.

У період здійснення аграрної реформи в Україні з швидко прогресуючими руйнівними процесами цукробурякове виробництво зазнало глибокої економічної кризи, яка призвела до різкого занепаду галузі, зменшення більш як у чотири рази посівних площ цукрових буряків, зниження урожайності та значного зменшення валових зборів цукрових буряків, що спричинило до істотного зменшення кількості цукрових заводів та обсягів валового випуску цукру.

Якщо кризова ситуація в агропромисловому виробництві призвела до руйнування матеріально-ресурсного потенціалу, то це зовсім не означає, що

через тимчасово не завантажені виробничі потужності, закриття цукрових заводів їх потрібно негайно знищити.

Потрібно зазначити, що стосовно цукрових заводів, які тимчасово не працюють через відсутність сировини, слід вишукувати шляхи їх перепрофілювання на переробку сільськогосподарської продукції, виготовлення плодоовочевих консервів, крохмально-патокової продукції, виробництво комбікормів для потреб тваринництва. Розвиток світового цивілізованого суспільства переконливо доводить про необхідність не скорочення виробництва певних видів продовольчих ресурсів, а їх удосконалення, збільшення, поліпшення якості з тим, щоб задовольняти зростаючі потреби населення.

Занепад цукробурякового виробництва в Україні певні владні структури пояснюють різким зниженням попиту на цукор, який втратив конкурентоспроможність. Безумовно, виробляти цукрові буряки в ринкових умовах ХХІ ст. з такими низькими показниками, які характеризували розвиток галузі ще наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст., неефективно. З цією метою в Україні слід територіально звузити розміщення посівів цукрової сировини тільки на придатних для цього землях у зоні з 580-620 мм обсягом річних атмосферних опадів, що забезпечить одержання врожаю 480-520 ц з гектара цукрових буряків. Найбільш сприятливими для ефективного розвитку галузі в Україні є ґрунтово-кліматичні умови лісостепової зони. Тут у структурі посівних площ цукрові буряки можуть бути розміщені на 10% орних земель. На добрих для культури попередниках загальна оптимальна площа посівів фабричних цукрових буряків в Україні, за розрахунками наукових установ, має становити 800-810 тис. га, що при середній врожайності 480-520 ц/га забезпечить одержання 40 млн. т валового збору коренів. При середньому виході цукру 15% із загальної маси сировини валове виробництво становитиме близько 6,0 млн. т білого цукру. За таких умов цукробурякове виробництво буде конкурентоспроможним на світовому ринку цукру, основний вектор якого має спрямовуватися на середньо-азійські країни, де рівень його споживання ще не досяг фізіологічних норм харчування населення [4].

Основними причинами спаду цукробурякового виробництва і зниження економічної ефективності його функціонування є такі:

- зменшення виробництва і продажу господарствам промислових засобів виробництва і предметів праці (сільськогосподарських машин і обладнання, мінеральних добрив і хімічних меліорантів, пестицидів і гербіцидів, елітного насіння тощо);

- дуже висока трудомісткість культури, що в умовах зменшення трудо-, фондо- і енергозабезпеченості господарств веде до скорочення посівної площі цукрових буряків і їх валового збору; різке підвищення цін на всі промислові засоби виробництва і предмети праці, що негативно позначилося на рентабельності галузі;

- неузгодженість розміщення посівів цукрових буряків і цукрових заводів, велике подорожчання перевезень цукросировини з віддалених господарств;
- зниження родючості ґрунтів, зменшення їх гумусомісткості, перевищення виносу поживних речовин урожаєм над їх внесенням з органічними і мінеральними добривами;
- недосконалість економічних і фінансових взаємовідносин між цукровими заводами і бурякосійними господарствами;
- територіальні і галузеві диспропорції у розвитку цукробурякового комплексу [5].

Для підвищення економічної ефективності цукробурякового виробництва і збільшення випуску цукру необхідно розробити і впровадити комплексну програму цукробурякового виробництва в Україні, яка має включати:

- структурну перебудову всього цукробурякового комплексу і вдосконалення його функціонально-територіальної структури;
- оптимізацію розміщення посівів цукросировини і цукрових заводів та формування регіональних цукробурякових комплексів з оптимальним поєднанням у них всіх елементів інфраструктури виробництва;
- збільшення виробництва і продажу господарствам промислових засобів виробництва і предметів праці (сільськогосподарських машин і обладнання, мінеральних і бактеріальних добрив, пального, мастильних та інших матеріалів);
- організацію служби агросервісу; удосконалення технології вирощування цукрових буряків, їх транспортування, зберігання і переробки на цукрових заводах;
- поліпшення фінансово-економічних взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами;
- державне законодавче рулювання цукробурякового виробництва [1].

Відродження та подальший розвиток цукробурякового підкомплексу України потребує комплексної системи постійних і довгострокових заходів на рівні державної програми з відповідними законодавчими і регулюючими механізмами. Для розв'язання проблеми необхідно забезпечити структурні, функціональні, енергетичні, сировинні та інвестиційні зміни, а саме:

- формування державної політики в сфері виробництва цукрових буряків і цукру та оптової торгівлі цукром, спрямованої на захист економічних інтересів держави, прав споживачів і вітчизняних товаровиробників;
- розробка нормативно-законодавчої бази щодо формування і подальшого функціонування ринку цукру;
- інтеграція товаровиробників і переробників цукросировини з метою збільшення обсягів виробництва цукрових буряків, здешевлення їх вартості та підвищення якості;

- співпраця із спілками цукровиробників та трейдерами ринку цукру країн далекого зарубіжжя;
- вивчення і розповсюдження передового світового досвіду в галузі буряківництва та цукроваріння;
- створення вітчизняних і спільних високопродуктивних гібридів з високою якістю насіння та технологічними якостями сировини.

Одним із рушійних важелів забезпечення відродження галузі є встановлення державою мінімальної ціни на цукрові буряки і цукор. Проте, вона так і залишатиметься декларативною доти, поки не буде створений надійний механізм утримання мінімальної ціни, сформовані правила гри на внутрішньому ринку.

Також цукрова галузь дуже залежить від балансу цукру в Україні. Минулого року його наварили забагато, пропозиція сягала 2,5 млн тонн (за потреби внутрішнього ринку 1,8–2 млн тонн). Відповідно, ціна на цукор упала, а з нею і впала привабливість виробництва цукрових буряків. Кабмін визначив мінімальну ціну на цукрові буряки на наступний рік, вона становитиме 344 грн/т без ПДВ замість цьогорічної 338 грн/т. - це мінімальна ціна, а ринкова, як правило, буде вищою.

Через цьогорічний спад ціна на цукор зросте, але не надто, бо з минулого року є до 800 тис. тонн перехідних залишків, а також квота на ввезення в межах СОТ — 260 тис. тонн, та імпорт цукрозамінників. Тому дефіциту цукру на внутрішньому ринку та величезного сплеску ціни не буде, якщо в значній мірі не вплинуть інфляційні процеси на економіку країни.

Підприємства, що займаються кондитерськими виробами та слабоалкогольними напоями, працюють на постійній основі з конкретними цукро заводами, чия якість їх влаштовує. Вони знають, на яких заводах дотримуються норм ДСТУ, можуть домогтися привабливішої ціни за рахунок постійної співпраці.

Так чи інакше, частка давальницьких схем поступово зменшується, у перспективі залишаться працювати лише аграрні компанії, інтегровані із заводами. Наші вітчизняні цукрові заводи морально та фізично застарілі, 90% із них не реінвестуються, не модернізуються, на них не проводять капремонта. Згодом на ринку залишиться 10-15 великих компаній, які працюватимуть у «цукровому поясі» України та диктуватимуть умови вітчизняного ринку цукру.

Сьогодні в Україні потрібно формувати регульований ринок цукру, а центральна роль на ньому має належати виробнику. З теоретичних позицій і на практиці доведено, що ефективне функціонування такого ринку можливе за умови його цілісності й завершеності, якщо бракує хоч одного елемента, ринок не може нормально функціонувати або не функціонуватиме зовсім. Сьогоднішні проблеми на ринку цукру свідчать про недосконалість і невідпрацьованість механізму формування внутрішнього ринку й виходу на зовнішній.

Тому варто забезпечити налагодження експортних каналів збуту, вжити дієвих заходів щодо просування вітчизняного цукру на зовнішні ринки та запровадити механізм стимулювання експорту. Крім цього, продукція цукробурякового виробництва може також використовуватись для виробництва альтернативних джерел енергії з метою попередження енергетичної залежності України. Для цього необхідно змінити ставлення до галузі у напрямі об'єктивної оцінки в економіці країни та забезпечити стимулювання її розвитку.

Для удосконалення механізму регульованого ринку цукру в Україні необхідно вирішити наступні питання:

1) забезпечити законодавчий захист вітчизняних товаровиробників, зокрема в умовах СОТ;

2) прийняти програму розвитку бурякоцукрової галузі на перспективу і контролювати її виконання;

3) активізувати роботи по розширенню ринків збуту цукру і удосконаленню ціноутворення на внутрішньому ринку;

4) стимулювати підвищення конкурентоспроможності вітчизняної цукрової галузі шляхом реструктуризації, укрупнення цукрових холдингів, стимулювання модернізації цукрових заводів;

5) запровадити державну підтримку розробки виробничих технологій та проведення досліджень біологічних видів палива з цукровмісних продуктів на технічній базі цукрових заводів.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що проблеми цукробурякової галузі є гострими та актуальними. Однак, незважаючи на труднощі й проблеми, бурякоцукровий комплекс має перспективи розвитку та умови оптимізації площ посіву цукрових буряків та кількості працюючих цукрових заводів за рахунок випуску якісної конкурентоспроможної продукції і надання державної підтримки галузі.

Література:

1. Бондар В. С., Андрющенко С. Ю. Тенденції цін світового ринку цукру і їх вплив на внутрішній ринок України / В. С. Бондар, С. Ю. Андрющенко // Цукрові буряки. - 2010. - № 2 (74). – С. 23-25.
2. Міністерство аграрної політики та продовольства України. // Режим доступу до ресурсу: <http://sugarbeet.gov.ua/news/12064>
3. Воронін А. В. Ефективність виробництва цукрових буряків та цукру в Україні / А. В. Воронін // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 3. – С.51-55.
4. Месель-Веселяк В. Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового під комплексу України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Ярчук // Економіка АПК. -2013. - №2. – С. 3-8.
5. Скорук О. П. Пріоритетні напрями виробництва біоетанолу в Україні / О. П. Скорук, І. В. Зубар // Економіка АПК. -2014. - №2. – С. 36-41.

References:

1. Bondar V. S. Andryushchenko S. Y. Trends in world market prices of sugar and their impact on the domestic market of Ukraine / V. S. Bondar, S. Y. Andryushchenko // Sugar beet. - 2010.- № 2 (74). - P. 23-25.
2. Ministerstvo Agriculture and Food of Ukraine. // Access to the resource: <http://sugarbeet.gov.ua/news/12064>
3. A. V. Voronin The efficiency of sugar beet and sugar /A.V. Voronin // sustainable economic development. - 2013. - № 3. - S.51-55.
4. Mesel-Veselyak V. Organizational and economic improvement of sugar beet in Ukraine /V. Mesel-Veselyak, M. N. Yarchuk // Business APC. -2013. - №2. - P. 3-8.
5. Skoruk O. P. Priority areas of bioethanol production in Ukraine /O. P. Skoruk, I. V. Zubar // Business APC. -2014. - №2. - P. 36-41.

УДК 338.24

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Камінчан Г. В.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Україна,
м. Миколаїв

В статті розглянуто малий та середній бізнес як головні ініціатори технологічних інновацій. Саме малі підприємства забезпечують більшу частину нововведень. Обґрунтовано на основі аналізу розвитку малого та середнього бізнесу необхідність подальшого розвитку інноваційного потенціалу і визначені основні напрями державної підтримки. Розглянуто структуру малих підприємств за критерієм регулярності ведення інноваційної діяльності та інноваційних витрат малих промислових підприємств України. Визначено основні причини низької інноваційної активності малих підприємств та шляхи реалізації подальшої успішної діяльності. Запропоновано організаційно-економічні заходи розв'язання проблем інноваційної активності.

Ключові слова: активність малого бізнесу, інноваційний потенціал, інноваційна інфраструктура, інноваційні центри, малий та середній бізнес.

Каминчан А. В. Инновационная активность малого и среднего бизнеса в Украине / Черноморской государственной университет имени Петра Могилы, Украина, Николаев.

В статье рассмотрены малый и средний бизнес как главные инициаторы технологических инноваций. Именно малые предприятия обеспечивают большую часть нововведений. Обоснован анализ развития малого и среднего бизнеса необходимость дальнейшего развития инновационного потенциала и определены основные направления государственной поддержки. Рассмотрена структура малых предприятий по критерию регулярности ведения инновационной деятельности и

инновационных затрат малых промышленных предприятий Украины. Определены основные причины низкой инновационной активности малых предприятий и пути реализации дальнейшей успешной деятельности. Предложено организационно-экономические меры решения проблем инновационной активности.

Ключевые слова: активность малого бизнеса, инновационный потенциал, инновационная инфраструктура, инновационные центры, малый и средний бизнес.

Kaminchan H. V. The innovative activity of small and medium business in Ukraine / Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine, Nikolaev

In the article the small and medium business as the main initiators of technological innovation. From small businesses provide most of the innovations. Grounded on the analysis of small and medium-sized businesses need to develop further innovative potential and the main directions of state support. The structure of small enterprises by the criterion of regularity innovation and introduction of innovative cost small industrial enterprises of Ukraine. The main reasons for the low innovation activity of small businesses and ways to implement their future survival. The organizational-economic measures to solve innovative activity problem are proposed.

Keywords: small business activity, innovative potential, innovation infrastructure, innovation centers, small and medium businesses.

Вступ. У світовій економіці практично немає такої сфери, яка могла б обійтися без продукції та послуг малого бізнесу. Він є привабливою формою зайнятості та необхідний для ринку.

На відміну від великого підприємництва малий бізнес мобільніший, швидко реагує на зміни і потреби ринку, пропонує штучний, унікальний товар або послугу, має високу ефективність капіталовкладень і прибутковість. Тому сьогодні надалі є актуальним питання розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, зокрема малих підприємств. Адже саме малий та середній бізнес, оперативно реагуючи на зміну ринкової кон'юнктури, надає ринковій економіці необхідної гнучкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи діяльності малого підприємництва, інновацій перебувають у полі зору таких вчених, як О. Барановський, А. Гринюк, З. Варналій, Л. Воротін, М. Єрмошенко, В. Кобилко, М. Козоріз, Т. Меркулова, І. Михасюк, О. Мазур, Р. Рудик, Л. Федулова, І. Яненко та ін.

Усі дослідники проблем інноваційної активності підприємництва єдині у висновку про те, що найвагомим чинником є проблема недоступності фінансових коштів для авансування інноваційного процесу, що має місце як на стадіях науково-технічних розробок, так і на стадії впровадження інноваційних змін у виробництво. Основною проблемою перешкоди розвитку інноваційного підприємництва в Україні І. Г. Бабець, Ю. В. Полякова, О. А. Мокій вважають суперечливу інноваційну політику, несприятливий

інвестиційний та інноваційний клімат, практику призупинення дії окремих статей законів, які стосуються фінансування інноваційної діяльності, прийняття нових законодавчих актів і нормативно-розпорядчих документів без належного аналізу і оцінки виконання попередніх [1].

Метою статті є всебічне дослідження об'єктивних передумов для розвитку інноваційної активності малого та середнього бізнесу в Україні шляхом вивчення та узагальнення поточних тенденцій розвитку малого бізнесу в контексті формування інноваційної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце в інноваційній системі займає підприємство, яке формує попит на інноваційну продукцію, перетворює знання в інноваційний капітал. Варто наголосити, що визначальну роль в реалізації інноваційного потенціалу регіону відіграють малі і середні підприємства.

Підвищення інноваційного потенціалу малого підприємництва є одним із головних напрямків політики державного регулювання малого і середнього бізнесу в Європейському Союзі. Поширеною є пряма підтримка розроблення інноваційних продуктів та процесів через надання підприємствам грантів та пільгових кредитів, а також консультативної та інформаційної підтримки через мережу інкубаторних технологій. Щодо України, то аналіз інноваційної діяльності підприємств свідчить про те, що на відміну від іноземних компаній, які надають великого значення вкладанню коштів у інноваційну діяльність, інноваційна активність вітчизняних підприємств залишається вкрай незадовільною.

Основними причинами низької інноваційної активності малих підприємств можна назвати:

- несформованість економічних стимулів щодо залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні процеси, в тому числі й доступність кредитних ресурсів;
- обмежений обсяг фінансування наукової та інноваційної діяльності з державного бюджету (< 1% ВВП);
- відсутність органів публічного управління інноваційною діяльністю, недосконалість інституційного середовища;
- несформованість умов для розвитку інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, високотехнологічних інноваційних підприємств, венчурних фондів, центрів трансферу технологій та ін.);
- недосконалість інституційного забезпечення трансферу технологій, невизначеність організаційно-правових засад функціонування кластерів, неналежний рівень організації інформаційного забезпечення, що перешкоджає розвитку науково-дослідної та технологічної кооперації в інноваційній сфері [5. с. 119-120].

Нерозвиненість інноваційної інфраструктури та низька її якість зумовлюють високі транзакційні витрати, пов'язані з пошуком інформації про інноваційні розробки та партнерів у сфері комерціалізації технологій і винаходів, захистом прав інтелектуальної власності, несумлінною

конкуренцією у цій сфері. Зростають міжрегіональні диспропорції у розміщенні інституційної інфраструктури інноваційної діяльності.

Як наслідок, знижується престижність інтелектуальної праці через значні витрати часу на НДДКР та відсутність адекватного матеріального заохочення. Незважаючи на високу оцінку якісного складу працівників сфери науки в Україні, відбувається прогресуюче скорочення наукового потенціалу у галузях природничих та технічних наук через внутрішню та зовнішню міграцію кадрів. Частка осіб, зайнятих дослідженнями і розробками в Україні, становить приблизно 0,52 % від загальної кількості зайнятих при середньому значенні цього показника для країн ЄС – 1,2 % [4, с 35-36].

Протягом 2011-2013 рр. близько 24 % усіх інноваційних підприємств співробітничали з іншими підприємствами та університетами, державними науково-дослідними інститутами тощо. За розрахунками Держкомстату, у 2013 р. частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, становила усього 10,7 % від їх загальної кількості, що у 4—6 разів менше, ніж показники інноваційно розвинутих країн. Для порівняння, інноваційна складова в країнах Євросоюзу (частка інноваційно-активних підприємств) досягає 60 %, Південній Кореї і Японії — 65—67 %, США — 78 %. В середньому в країнах ЄС-27 кожне третє інноваційне підприємство співпрацює з іншими підприємствами, університетами чи державними дослідними інститутами інших країн (в Данії – 56,8 %, на Кіпрі – 51,4 %, Бельгії – 48,8 %, Естонії – 48,6 %). Для 18,2 % вітчизняних інноваційних підприємств основними партнерами по інноваційній діяльності були вітчизняні підприємства та організації, для 5,9 % – європейські фірми, 4,0 % – підприємства та організації Росії, 2,1 % – інших країн СНД, 2,7 % – США, Індії і Китаю, 4,8 % – інших країн [2].

Основні показники, що характеризують стан інноваційної активності вітчизняних підприємств за 2011-2013 рр. містить табл. 1.

Таблиця 1

Структура інноваційних витрат малих промислових підприємств України

Показники	2011		2012		2013	
	Од.	у % до заг. к-сті	Од.	у % до заг. к-сті	Од.	у % до заг. к-сті
Всього малих підприємств	2988	100	3849	100	4877	100
Кількість малих підприємств, що займалися іннов. діяльністю:	85	2,9	216	5,6	287	6,2
У тому числі витрачали кошти на:						
- дослідження та розробки	21	24,7	20	9,3	24	8,4
- придбання нових технологій	2	2,4	4	1,9	6	2,1

- виробниче проектування, підготовка вир-ва нових продуктів	16	18,8	28	13,0	49	17,1
- придбання обладнання та інших основних засобів	25	29,4	123	56,9	150	52,2
- маркетинг та реклама	12	41,1	9	4,2	10	3,5
- інші	9	10,6	32	14,7	48	16,7

Джерело: Складено автором за [2]

За даними (табл. 1) бачимо, що протягом 2011-2013 років кількість малих підприємств, що займалися інноваційною діяльністю суттєво зросла в 3,3 разів. Суттєво змінилися витрати на придбання обладнання та інших основних засобів, в 6 разів. В той же час витрати на маркетинг та рекламу зменшились. В цілому витрати на інноваційну діяльність вітчизняних підприємств зросли, а це може свідчить про розвиток інноваційного потенціалу малого та середнього бізнесу.

Основною проблемою в інноваційній сфері залишається низька сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій, що обмежує зростання продуктивності праці, зниження енергоємності виробництва, не створює підґрунтя для модернізації та структурної перебудови економіки, не забезпечує її якісного оновлення. Відсутність впровадження у промислове виробництво нових технологій веде до зростання енергетичної та ресурсної витратності виробництва, зниження конкурентоспроможності економіки, перетворення підприємств України на світових аутсайдерів.

Основним завданням економічної політики України є подальший розвиток інноваційної моделі з метою прискорення темпів її зростання, досягнення стабільної конкурентоспроможності на світовому ринку шляхом здійснення експорту високотехнологічної продукції в його загальній структурі, поступове забезпечення необхідних темпів імпортозаміщення, розумного використання всіх ресурсів. У зв'язку з цим виникає необхідність активізації інноваційної діяльності на підприємствах, зокрема малих, яка відіграє особливу роль в країнах з ринковою економікою [6, с.357—358].

Досвід розвинених країн підтверджує доцільність створення різноманітних структур підтримки інноваційного підприємництва, зокрема, інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, індустріальні парки тощо. Політика розвинених країн спрямована на створення сприятливого середовища для науково-технологічного розвитку, де важлива роль надається державі [3, с. 40-48; 7, с. 380]. Роль держави полягає у генеруванні системи правил функціонування суб'єктів науково-технологічного ринку та контролі дотримання їх виконання через формування сприятливого інституційного середовища та інноваційної інфраструктури.

Висновки. Таким чином, в умовах нерозвиненості інноваційної інфраструктури в Україні, важливим є сприяння інноваційному підприємству на регіональному рівні за посередництвом структур державного управління, до функцій яких повинні входити: підтримка

інноваційного підприємництва у вищих навчальних закладах та наукових установах; сприяння залученню коштів Європейського фонду регіонального розвитку вітчизняними інноваційними підприємствами.

Модернізація виробництва, забезпечення нової якості економічної системи, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках та забезпечення стабільного довгострокового економічного зростання на основі інноваційної моделі розвитку потребують активізації дій держави у сфері управління інноваційною сферою, удосконалення фінансових, інституційних, організаційних, правових та інших інструментів державного управління.

Головним завданням у розвитку інноваційного потенціалу малих підприємств має стати не тільки зростання кількості об'єктів інфраструктури підтримки малого підприємництва, а їхнє рівномірне розміщення, зосередження не лише в обласних, а й у районних центрах, а також підвищення якості роботи, залучення інвесторів, поліпшення кваліфікаційного рівня персоналу й розробки інноваційної моделі діяльності та співпраці з підприємствами.

Література:

1. Бабець І. Г. Обґрунтування напрямів розвитку інноваційного підприємництва з урахуванням світового досвіду / І. Г. Бабець, Ю. В. Полякова, О. А. Мокій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/analytics/65.htm>.
2. Статистичний збірник / Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Державний комітет статистики України —ДП «Інформаційно - аналітичне агентство». — Київ. — ТОВ «Август трейд». 2013—2014, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Лазаренко Ю. О. Інноваційна активність підприємства як економічна категорія / Ю. О. Лазаренко // Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. Праць – К.: КНЕУ, 2010. – Вип. 26–27. – С. 40–48.
4. Петрина Н. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України / Н. Петрина // Економіка України. – 2006. – №8. – С.35-36.
5. Россоха В. Інноваційні процеси економічного розвитку в контексті інституційного забезпечення / В. Россоха // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №6. – С.119-120.
6. Шайдюк І. Є., Черкасова Ю. І. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності малих підприємств в Україні / Шайдюк І. Є., Черкасова Ю. І. // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1 (3). — Том 2. — С. 357—358.
7. Яненкова І. Г. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика: монографія / І.Г. Яненкова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – С. 380.

References:

1. Babets I. G. *Justification areas for innovation business of the world experience / I. G. Babets, V. Polyakov, A. Mokiya [electronic resource]. - Access: <http://niss.lviv.ua/analytics/65.htm>.*
2. *Statistical Yearbook / The subjects of large, medium, small and micro. State Statistics Committee of Ukraine -DP "Information - Analytical Agency". - Kyiv. - LLC "August Trade". 2013 - 2014 [electronic resource]. - Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.*
3. Lazarenko Y. O. *Innovative activity of the enterprise as an economic category / Y. O. Lazarenko // Economic Development Strategy Ukraine: Coll. Science. Works - K: MBK, 2010. - Vol. 26-27. - P. 40-48.*
4. Petrina N. *Basic conditions creating innovative economic development of Ukraine / A. N. Petrin // Economy of Ukraine. - 2006. - №8. - P.35-40*
5. Rossokha B. *Innovative processes of economic development in the context of institutional support / V. Rossokha // Actual problems of economy. - 2006. - №6. - S.119-129*
6. Shaydyuk I. E., Cherkasova Y. I. *Problems and prospects of development of innovative small businesses in Ukraine / Shaydyuk I. E., Cherkasova Y. I. // Bulletin of the International Nobel Economic Forum. - 2010. - № 1 (3). - Volume 2 - P. 357-362.*
7. Yanenkova I. G., *Organizational and managerial resources of innovative economic development: methodology and practice: a monograph / I. G. Yanenkova. - Nikolaev: Production of Petro Mohyla, 2012. - P. 380.*

УДК 330.3**ПРОЦЕСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
доктор економічних наук, професор, Крейдич І. М., Катрич Д. О.,
Товмасян В. Р.**

Національний технічний університет України «КПІ», Україна, Київ

У статті акцентовано увагу на те, що за наявних ринкових умов вітчизняні підприємства відводять особливу увагу процесно-орієнтованому підходу до управління. Оскільки на цей час в діяльності українських підприємств домінує застосування структурного підходу до організації та управління фінансово-господарською діяльністю, зазначено необхідність здійснення переходу на процесне управління, що дозволить в перспективі забезпечити розвиток і економічне зростання підприємства. У статті обґрунтовано теоретичні засади і практичні рекомендації щодо структури системи управління, включаючи і управління якістю, побудованої на основі процесного підходу. Запропоновано вбудовування контролю якості в процес замість контролю якості готової продукції.

Ключові слова: процесний підхід, процеси управління, бізнес-процес, елементи бізнес-процесів, бізнес-функції.

Доктор економічних наук, професор Крейдич І. Н., Катрич Д. А., Товмасян В. Р. Процессная организация деятельности предприятия / Национальный технический университет Украины «КПИ», Украина, Киев.

В статье акцентировано внимание на том, что при существующих рыночных условиях отечественные предприятия уделяют особое внимание процессно-ориентированному подходу к организации и управлению финансово-хозяйственной деятельности, определена необходимость осуществления перехода на процессное управление, что даст возможность в перспективе обеспечить развитие и экономический рост предприятия. В статье обоснованы теоретические основы и практические рекомендации по структуре системы управления, включая управление качеством, построенной на основе процессного подхода. Предложено вмонтировать контроль качества в процесс вместо контроля качества готовой продукции.

Ключевые слова: процессный подход, процессы управления, бизнес-процесс, элементы бизнес-процессов, бизнес-функции.

Doctor of Economics., Professor Kreidych I. M., Katrych D. O., Tovmasyan V. R. Process organization of the enterprise / National Technical University of Ukraine "KPI", Ukraine, Kyiv.

In the article attention is accented on the fact that the current market conditions, domestic enterprises divert attention process-oriented approach to management. Since this time the Ukrainian enterprises are applying domination structural approach to organization and management of financial and economic activity, are indicated the need for transition to process management, which will in the future to ensure the development and growth of the company. In the article are grounded the theoretical background and practical advice on the structure of management, including quality management is based on a process approach. The work is proposed to embed quality control process in place quality control of finished products.

Keywords: process approach, management processes, business process, elements of business processes, business functions.

Вступ. Основними цілями дослідження є, на основі світового досвіду, котрий показує, що динамічний розвиток ринку товарів та послуг, постійні зміни в зовнішньому середовищі виробничих відносин і зростання конкуренції зумовлюють необхідність пошуку нових інструментів чи методів управління виробничими процесами. Саме тому умови функціонування українських підприємств вирізняються приділенням особливої уваги процесно-орієнтованому підходу до управління. Управління бізнес-процесами підприємства на сьогодні є актуальною темою. Через це спостерігаємо зростання ролі використання та впровадження сучасних методів удосконалення бізнес-процесів підприємства.

Питання дослідження поняття процесного підходу до управління організацією висвітлено у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких Р. Л. Дафт, П. Друккер, К. Р. Макконнелл, С. П. Брю, М. Х. Мескон, М. Альберт, О. С. Виханский, Г. В. Осовська, О. А. Осовський, Е. К. Бабець, Н. М. Бондар, І. М. Бойчук, Ю. В. Піча, В. О. Василенко та ін.

Метою дослідження реалізації процесного підходу є вбудовування контролю якості в процес замість контролю якості готової продукції. Багато сучасних підприємств, які орієнтовані на довгострокову стратегію розвитку, переймають методи процесного управління, що дозволяють домогтися виробництва конкурентоспроможної продукції та послуг. Найбільш актуальними питаннями, що виникають в процесі функціонування вітчизняних підприємств, є такі:

- перехід на процесне управління;
- розробка комплексної моделі підприємства;
- впровадження системи управлінського обліку як найважливішої частини процесної системи управління підприємством;
- постановка стратегічного управління на основі ключових показників діяльності, збалансованої системи показників або універсальної системи показників;
- діагностика системи управління на відповідність вимогам міжнародних та українських стандартів серії ISO 9001:2000;
- застосування інструментальних програмних засобів для розробки, аналізу та оцінювання, а також підтримки в актуальному стані системи управління підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтація на бізнес-процеси сьогодні є інструментом управління діяльністю підприємства, що дає можливість сформулювати конкурентні переваги. Виникає потреба в розробленні нових методів та інструментарію управління. Якщо керівництво підприємства, аналізуючи результати діяльності, спостерігає такі ознаки, як уповільнення темпів зростання бізнесу в динаміці, відчутне зниження рентабельності бізнесу, падіння попиту внаслідок високої конкуренції на ринку, падіння обсягів прибутку і продажів, то виникає логічне питання подолання ситуації, що склалася, а іноді і виживання бізнесу в цілому. Сьогодні в діяльності українських підприємств домінує застосування структурного підходу до організації та управління фінансово-господарською діяльністю.

Структурний підхід [6, с. 67] заснований на використанні різних типів організаційної структури підприємства, як правило, ієрархічної. У цьому випадку організація і управління діяльністю здійснюється за структурними елементами (бюро, відділам, департаментам, цехам і т.п.), а їх взаємодія – через посадових осіб (начальників відділів, департаментів і цехів) та структурні підрозділи вищого рівня.

Недоліками такого підходу до організації та управління діяльністю підприємства є наступні:

- розбиття технологій виконання роботи на окремі, як правило, непов'язані між собою фрагменти, які реалізуються різними структурними елементами організаційної структури;

- відсутність цілісного опису технологій виконання роботи, в кращому випадку існує тільки фрагментарна (на рівні структурних елементів), і то недостатньо актуальне документування технологій;

- відсутність відповідального за кінцевий результат і контроль над технологією в цілому, а також орієнтації на клієнта (зовнішнього або внутрішнього);

- відсутність орієнтації на зовнішнього клієнта, а також внутрішніх споживачів проміжних результатів діяльності;

- високі накладні витрати;

- неефективність інформаційної підтримки, що обумовлена наявністю «клаптикової» автоматизації діяльності окремих структурних елементів і невдалими спробами впровадження корпоративних інформаційних систем.

Процесний підхід орієнтований, в першу чергу, не на організаційну структуру підприємства, а на бізнес-процеси, кінцевими цілями виконання яких є створення продуктів або послуг, які мають цінність для зовнішніх або внутрішніх споживачів. Застосування процесного підходу підводить підприємство до потреби переходу на так зване бережливе виробництво. Основними рисами такої реорганізації є: широке делегування повноважень і відповідальності виконавцям; скорочення кількості рівнів прийняття рішення; поєднання принципу цільового управління з груповою організацією праці; підвищена увага до питань забезпечення якості продукції або послуг, а також роботи підприємства в цілому; автоматизація технологій виконання бізнес-процесів.

Процесний підхід вперше був запропонований прихильниками школи адміністративного управління, які намагалися визначити функції менеджменту. Однак вони, по-перше, розглядали ці функції як незалежні один від одного, по-друге, не орієнтовані на управління бізнес-процесами підприємства (табл. 1).

Під процесним підходом до організації та управління підприємством розуміється орієнтація діяльності на бізнес-процеси, а системи управління підприємства на управління як кожним бізнес-процесом окремо, так і всіма бізнес-процесами підприємства. Разом з цим системи якості підприємства забезпечують якість технології виконання бізнес-процесів в рамках існуючої або перспективної організаційно-штатної структури та організаційної культури [1, с. 38].

У рамках процесного підходу будь-яке підприємство розглядається як бізнес-система, яка пов'язана безліччю бізнес-процесів, кінцевими цілями яких є випуск продукції або послуги. Під бізнес-процесом розуміють сукупність різних видів діяльності, які разом узяті, створюють результат (продукт, послугу), що має цінність для споживача, клієнта або замовника. В якості клієнта може бути інший бізнес-процес. Бізнес-процес [2, с. 11] – це

ланцюжок робіт (операцій, функцій), результатом яких є який-небудь продукт або послуга. У ланцюжок зазвичай входять операції, які виконуються структурними елементами, розташованими на різних рівнях організаційної структури підприємства. Кожен бізнес-процес має свої межі і певні ролі (рис. 1).

Таблиця 1

Переваги процесного підходу

Сфера впливу на підприємство	Переваги
Організаційна	<p>Можливість оптимізувати систему управління, зробити здатною еластично прореагувати на трансформацію зовнішнього середовища. Зосередженість управління на стратегічних процесах.</p> <p>Здатність реалізувати якість продукції, що випускається, відповідно до вимог ISO 9000 і здобуття відповідного сертифікату. Поява в організації інформаційної системи в рамках єдиної системи управління організацією.</p> <p>Відповідальність кожного співробітника за якість кінцевого результату, підвищення оперативності й адаптивності діяльності компанії.</p> <p>Клієнтоорієнтований характер діяльності підприємства.</p> <p>Можливість об'єктивної оцінки діяльності посадових осіб, які задіяні у виконанні процесу.</p> <p>Узгодженість результатів проміжних операцій у рамках єдиного процесу.</p> <p>Наявність контролю над вхідними ресурсами та результатами компанії</p>
Економічна	<p>Оптимізація витрат на управління компанією за рахунок скорочення чисельності персоналу та зменшення адміністративних витрат.</p> <p>Можливість уникати браку, досягати максимальної якості й усувати непотрібні втрати скорочення часу на виконання процесів за одночасного підвищення якості виконуваних робіт.</p> <p>Зниження собівартості результатів процесу через зменшення накладних витрат.</p>
Соціальна	<p>Можливість побудови системи мотивування, яка базується на мотивуванні співробітників залежно від результатів процесів, у яких вони беруть участь.</p> <p>Підвищення рівня кваліфікації працівників.</p>
Культурна	<p>Підсилення корпоративного духу організації.</p> <p>Зацікавленість працівників у досягненні глобальної мети підприємства.</p>

Підвищення ефективності бізнес-процесів, під якими слід розуміти структуровану множину дій, спроектовану для виробництва певного продукту (послуги), можливе при проведенні реінжинірингу бізнес-процесів на підприємстві [3, с. 10–324].

Типи клієнтів бізнес-процесу поділяються на:

- первинні клієнти – отримують первинний вихід;
- вторинні клієнти – знаходяться поза процесом і одержують вторинні виходи;
- непрямі клієнти – наступні в ланцюжку після первинного клієнта;
- зовнішні клієнти – знаходяться поза підприємством. Зовнішні непрямі клієнти – це споживачі.

У процесному підході використовуються наступні ключові ролі [4, с. 43; 5, с. 57]:

1. Власник процесу (Process owner) повинен знати бізнес-процес, відповідати за його хід і результат у цілому, вимірювати й удосконалювати ефективність процесу. Крім того, власникові процесу необхідно володіти комунікабельністю, ентузіазмом, здатністю впливати на людей і здійснювати зміни.

2. Лідер команди (Team leader) – у його обов'язки процесу входить бути хорошим працівником, володіти знаннями про бізнес-процеси і мати позитивні особисті якості.

3. Комунікатор (Facilitator) повинен, як правило, вести спільно з лідером підготовку нарад, брати участь у них, навчати команду різними методами роботи, аналізувати разом з лідером підсумки нарад команди.

4. Зовнішній консультант (External consultant) зобов'язаний мати незалежний погляд, володіти знаннями, навичками та методиками, а також виступати в ролі експерта або учасника процесу.

5. Координатор (Coordinator) – його завдання відповідати за узгоджену роботу всіх елементів бізнес-процесу і забезпечувати зв'язок з іншими бізнес-процесами. Важливим завданням є забезпечення збереження потенційно корисної інформації (книги, навчальні посібники, методики). Координатор повинен володіти хорошими адміністративними здібностями і розумінням стратегічних цілей підприємства.

6. Учасник команди (Team member). У практиці таку команду часто називають групою або відділом контролінгу, технологів, системних аналітиків. Учасники команди отримують підтримку і методичне забезпечення від консультанта і комунікатора, разом з лідером використовують методику для моделювання, аналізу та оцінювання бізнес-процесів, беруть участь у нарадах. Вони об'єднують фахівців різних рівнів ієрархії в добре збалансовану команду.

Існує кілька типів процесних команд: ситуаційна, віртуальна і ситуаційний менеджер. Ситуаційна команда зазвичай працює на постійній основі і виконує періодично повторювану роботу. Віртуальна команда, як правило, створюється для розробки нового продукту або послуги.

Ситуаційний менеджер – це висококваліфікований фахівець, здатний до 90 % обсягу робіт виконати самостійно. Формування процесних команд – одна з найважливіших проблем усіх без винятку підприємств. Підготовка такої команди вимагає багато часу, коштів і вміння управляти персоналом. Програма підготовки фахівців для аналітичної роботи включає: навчальні курси, практичний тренінг з освоєння методів, методологій і методик, а також програмних продуктів, в яких вони реалізовані; психологічне тестування; тестування робочих навичок; «дерево цілей»; «дерево функцій»; «дерево показників». У процесі життєдіяльності бізнес-системи за рахунок виконання бізнес-процесів здійснюється досягнення певної сукупності цілей. У загальному випадку вона має ієрархічний вигляд («дерево цілей»), і кожна мета має свою вагу і критерій (кількісний або якісний) досяжності. У свою чергу, бізнес-процеси реалізують бізнес-функції підприємства. Під бізнес-функцією розуміють вид діяльності підприємства. Безліч бізнес-функцій являють собою ієрархічну декомпозицію функціональної діяльності підприємства.

Таким чином, «дерево функцій» представляє собою функціональне відображення реалізації «дерева цілей» підприємства.

Бізнес-функції [7, с. 57] пов'язані з показниками діяльності підприємства, за якими також можна побудувати «дерево показників». Ці показники утворюють систему показників оцінювання ефективності виконання бізнес-процесів. Як правило, власники контролюють свої бізнес-процеси за допомогою даної системи показників. Найбільш загальними показниками оцінювання ефективності бізнес-процесів є:

- кількість виробленої продукції заданої якості, оплачений за певний інтервал часу;
- кількість споживачів продукції;
- кількість типових операцій, які необхідно виконати у виробництві продукції за певний інтервал часу;
- вартість витрат виробництва продукції;
- тривалість виконання типових операцій;
- капіталовкладення у виробництво продукції.

Потрібно зазначити, що процесна система управління та її елементи тісно ув'язані з концепцією контролінгу. Оскільки концепція контролінгу є стрижнем, навколо якого повинні бути об'єднані основні елементи організації і управління діяльністю підприємства, а саме:

- всі категорії бізнес-процесів та їх витрати;
- центри відповідальності підприємства;
- системи планування і бюджетування, сформовані на основі центрів відповідальності підприємства;
- система управлінського обліку, побудована на основі центрів відповідальності і їх бюджетів;

- система стратегічного управління, заснована на аналізі ланцюжка цінностей, аналізі стратегічного позиціонування і аналізі витратоутворюючих факторів;

- інформаційні потоки (документообіг), що дозволяють оперативно фіксувати поточний стан виконання бюджетів центрів відповідальності;

- моніторинг та аналіз результатів діяльності підприємства;

- виявлення причин відхилень і формування керуючих впливів у рамках центрів відповідальності.

Особлива увага повинна приділятися розробці комплексної моделі підприємства як основи для аналізу, оцінювання і вдосконалення бізнес-процесів. Комплексна модель підприємства, як правило, складається з: моделей бізнес-процесів, що входять у виділені класи; моделей системи управління на рівні кожного бізнес-процесу та виділених груп бізнес-процесів; моделі системи якості.

Структура системи управління, включаючи і управління якістю, побудована на основі процесного підходу, складається з двох рівнів, а саме: управління в рамках кожного бізнес-процесу, а також управління групою бізнес-процесів на рівні всього підприємства. Моделі бізнес-процесів, системи управління та системи якості підприємства можуть бути розроблені з використанням різних засобів в різноманітних графічних нотаціях. В даний час на українському ринку присутні досить багато програмних інструментальних засобів, за допомогою яких можна будувати функціональні, інформаційні, вартісні та імітаційні моделі бізнес-процесів, системи управління і системи якості підприємства.

Одним з перших основних етапів побудови процесної моделі організації та управління діяльністю підприємством є виділення і класифікація бізнес-процесів. Для цього доцільно сформулювати команду, до складу якої необхідно включити: власників підприємства, топ-менеджерів, фахівців, найбільш знаючих проблеми і технології підприємства претендентів у процесну команду і зовнішніх консультантів. Необхідно зазначити, що наявність зовнішніх консультантів дозволить використовувати накопичений досвід і методики виділення та класифікації бізнес-процесів.

Як правило, основу для класифікації бізнес-процесів складають чотири базові категорії: основні бізнес-процеси; забезпечуючі бізнес-процеси; бізнес-процеси розвитку; бізнес-процеси управління.

Основними бізнес-процесами є ті, які орієнтовані на виробництво продукції або надання послуги, що представляють цінність для клієнта, і забезпечують отримання доходу для підприємства. Як правило, основних бізнес-процесів на підприємстві небагато (не більше десяти). Забезпечуючі бізнес-процеси – це допоміжні процеси, які призначені для забезпечення виконання основних бізнес-процесів; вони забезпечують ресурсами всі бізнес-процеси підприємства. На відміну від основних кількість забезпечуючих процесів досягає декількох десятків. Розуміння даної взаємодії дуже важлива для визначення частки забезпечуючих процесів у

витратах на виробництво продукції чи послуг і визначення їх істинної собівартості. Процеси управління – це бізнес-процеси, які охоплюють весь комплекс функцій управління на рівні кожного бізнес-процесу й бізнес-системи в цілому, тобто взаємопов'язані безліччю всіх бізнес-процесів підприємства. В основі побудови технології виконання процесів управління лежить концепція контролінгу, яка дозволяє сформувати повний цикл управління підприємством, починаючи від стратегічного планування до аналізу причин відхилень від плану і формування керуючих впливів. До процесів розвитку, як правило, відносяться процеси вдосконалення виробленого продукту або послуги, технології, обладнання, а також інноваційні процеси. Базові категорії можуть бути розширені додатковими категоріями. Наприклад, крім основних процесів, які приносять основний дохід підприємству, можна виділити неосновні бізнес-процеси, які приносять незначну частку доходу. У складі основного бізнес-процесу можуть існувати внутрішні забезпечуючі підпроцеси, а в складі забезпечуючого бізнес-процесу можна виділити основний забезпечуючий підпроцес і декілька допоміжних підпроцесів. Під час виділення і класифікації для кожного бізнес-процесу визначається склад учасників бізнес-процесу. Важливе місце у визначенні учасників займає власник бізнес-процесу, як правило, посадова особа – топ-менеджер, а також склад структурних елементів або посадових осіб організаційної структури підприємства, що мають відповідні ролі. Для кожного забезпечуючого бізнес-процесу, крім вищесказаного, важливо визначити перелік основних бізнес-процесів, бізнес-процесів розвитку, а також інших забезпечуючих бізнес-процесів, технологію виконання яких забезпечує даний бізнес-процес. Проведення виділення і класифікації бізнес-процесів, визначення їх параметрів – індивідуальна і досить непроста робота за переходу на процесну організацію та управління діяльністю підприємства. Тому, важливою заключною стадією виконання даної роботи є узгодження результатів проведеної класифікації між власниками бізнес-процесів, а також власниками підприємства.

Висновки. Процесний підхід визначає управління проектами як бізнес-процес організації, що складається з підпроцесів: розробки проекту, безперервної координації проекту, контролінгу проекту, завершення роботи згідно проекту, вирішення завдань порушення послідовності виконання проекту. Ефективність управління проектом оцінюється на основі професійного виконання цих підпроцесів.

Процеси у складі проектів мають бути ідентифіковані, формалізовані, встановлені показники їх ефективності, а також визначені процедури їх управління, відповідно до стандарту менеджменту якості ISO 9000. Проведення діагностики підприємства і опису його бізнес-процесів за допомогою CASE-засобів дозволяє виявити недоліки в існуючій організації процесів та реалізувати оптимізаційні коригувальні дії.

На основі отриманих даних за допомогою моніторингу вибудована система заходів щодо усунення втрат часу, що дозволяє більш точно

планувати і підвищувати ефективність діяльності. Прозора організаційна структура управління за допомогою проектів дозволяє досягати високої ефективності управління за показниками продуктивності, оптимізації термінів і витрат на виконання окремих робіт, етапів, проекту в цілому.

Література:

1. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер. – К.: Основи, 1997. – 337с.
2. Бойчук І. М. Економіка підприємства / І. М. Бойчук, Ю. В. Піча. – К.: Кондор, 2004. – 298с.
3. Осовська Г. В. Менеджмент організацій / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К.: Кондор, 2005. – 852 с.
4. Ховард К. Принципы менеджмента: управление в системе цивилизованного предпринимательства: учеб. пособие. / К. Ховард, Э. Коротков. – М.: Инфра-М, 2005. – 224с.
5. Економіка підприємства: учебник для вузов / Под ред. проф. В. П. Грузинова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2005. – 535с.
6. Фролова Л. В. Планирование деятельности предприятия: учебное пособие для студентов экономических специальностей. изд. 2–е допол. / Л. В. Фролова – Донецк: ДонГУЭТ, 2003. – 222с.
7. Чернелевський Л. М. Економічний аналіз на підприємствах промисловості і торгівлі: підруч. / Л. М. Чернелевський – К.: Пектораль, 2003. – 312 с.

References:

1. Porter, M. (1997), *Stratehiia konkurentsii [Competitive strategy]*, Bases, Kyiv, Ukraine.
2. Boychuk, I. Y. and Picha, Yu. V. (2004), *Ekonomika pidprijemstva [Business Economics]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.
3. Osovs'ka, H. V. and Osovs'kyj, O. A. (2005), *Menedzhment orhanizatsij [Management of organizations]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.
4. Hovard, K. and Korotkov, Je. (2005), *Principy menedzhmenta: upravlenie v sisteme civilizovannogo predprinimatel'stva [Principles of management: managing in the civilized business]*, Infra-M, Moscow, Russia.
5. Gruzinova, V. P. (2005), *Ekonomika pidprijemstva [Business Economics]*, Banki i birzhi, JuNITI, Moscow, Russia.
6. Frolova, L. V. (2003), *Planirovanie dejatel'nosti predprijatija [Business planning]*, DonGUJeT, Doneck, Ukraine.
7. Chernelevs'kyj, L. M. (2003), *Ekonomichnyj analiz na pidprijemstvakh promyslovosti i torhivli [The economic analysis in industrial enterprises and trade]*, Pektoral', Kyiv, Ukraine.

УДК 35.07(045)

**АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ****кандидат економічних наук, Махначова Н. М., Головащенко Л. В.**
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, м. Вінниця

Проаналізовано основні моделі ефективності діяльності організацій. Вивчено головні проблеми визначення критеріїв ефективності неприбуткових організацій, а саме органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Запропоновано модель ефективності діяльності публічних адміністрацій.

Ключові слова: публічна адміністрація, управлінська послуга, ефективність організації, фінансова ефективність, організаційна ефективність.

кандидат экономических наук, Махначова Н. М., Головащенко Л. В.
Анализ моделей эффективности деятельности органов публичной администрации/ Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ, Украина, г. Винница

Проанализированы основные модели эффективности деятельности организаций. Изучены главные проблемы определения критериев эффективности неприбыльных организаций, а именно органов государственной власти и органов местного самоуправления. Предложена модель эффективности деятельности публичных администраций.

Ключевые слова: публичная администрация, управленческая услуга, эффективность организации, финансовая эффективность, организационная эффективность.

Candidate of Economic Sciences, Makhnachova N., Golovaschenko L.
Analysis models of efficiency of public administration/ Vinnytsya Trade and Economic Institute KNTEU, Ukraine, Vinnytsya

The basic model of the efficiency of organizations. Studied the main problem of determining the performance criteria of non-profit organizations, such as government and local authorities. The model of the efficiency of public administrations.

Key words: public administration, management service, organization effectiveness, cost-effectiveness, organizational effectiveness.

Вступ. Відповідність органів публічної адміністрації очікуванням споживачів послуг вимагає ефективного управління. Визнання ефективності однією з головних цінностей публічного управління відбулося порівняно недавно – у зв'язку з орієнтацією діяльності органів влади на надання управлінських послуг, що потребує запровадження нових стандартів функціонування та врахування потреб споживачів. Інколи службовці сприймають правові процедури як обмеження, які несумісні з поняттям

ефективності, адже сталі управлінські процедури можуть перешкоджати економному використанню коштів, тобто порушити оптимальний баланс витрат та отриманих результатів від провадження управлінської діяльності. Тому, щоб попередити можливість виникнення конфліктів та непорозумінь, забезпечити відкритість і прозорість діяльності державних установ, значна частина послуг надається приватними структурами шляхом укладення контрактів (використання договірних відносин), а органи влади здійснюють контроль або моніторинг ефективності їх виконання. Крім того, з метою виявлення нагальних потреб жителів та визначення відповідності якості управлінських послуг, які вже надаються, вимогам суспільства в країнах ЄС поширена практика консультування з громадянами, що дозволяє постійно удосконалювати систему інформування та оптимізувати методи використання зворотного зв'язку. Так, наприклад, у Данії закон зобов'язує органи влади раз на рік надавати громаді звіти про виконану роботу. В Фінляндії з цією метою створені мультисервісні центри з консультування громадян щодо діяльності органів державного управління. У Нідерландах функціонують інформаційні центри при органах влади, які розширюють можливість залучати громадян до прийняття управлінських рішень [1, с. 84].

Варто зазначити, що відносини у сфері публічного адміністрування стали предметом дослідження багатьох інститутів та науковців в юриспруденції та управлінні. Так, теоретичні та методологічні основи становлення публічних відносин в Україні досліджено в працях В. Б. Авер'янова, В. Д. Бакуменка, Н. Т. Гончарук, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхової, Н. В. Фоміцької, О. Ю. Оболенського, І. А. Чикаренка, Ю. П. Шарова.

Огляд останніх публікацій та активізація громадської думки вказує на те, що тема ефективної діяльності публічної влади є актуальною.

Метою статті є аналіз моделей ефективності діяльності органів публічної адміністрації, та характеристика соціальних результатів їх діяльності.

Основні результати досліджень. В залежності від тієї чи іншої доктрини, що застосовується в управлінні, виміряються різні показники. Інструменти діяльності публічних адміністрацій можна поділити на чотири типи: переконання, фінансові засоби, правила, організаційні структури (рис. 1).

Переконання ґрунтуються на контролі над інформацією й інформаційними потоками. Це передбачає, що роль публічних адміністрацій і публічного сектора в цілому в інформаційних процесах ніколи не є нейтральною. Навіть підтримка і забезпечення «нейтралітету» чи «незалежності» інформаційних потоків, що так часто декларуються, послугують певній меті, – підкреслюють демократичну сутність держави. Основною «оболонкою», в яку поміщаються переконання, є так звана «офіційна інформація», розповсюджувана по різних комунікаційних каналах. Зміст і форми подавання такої інформації давно вже базуються на результатах

наукових досліджень в галузі масових комунікацій, що забезпечує її максимально ефективний вплив на споживачів.

Рис. 1. Інструменти діяльності публічних адміністрацій

До фінансових засобів публічних адміністрацій належать, у переважній більшості, кошти, що виділяються з бюджету, а також одержуються з інших джерел (госпрозрахункова діяльність, благодійні внески тощо).

Наступним інструментом, якому часто не надають значення, є правила, якими публічні адміністрації регламентують свою діяльність. Ці правила хоча і базуються на чинному законодавстві, але можуть бути такими, що клієнт, не може отримати на абсолютно законних підставах необхідну йому послугу. Саме така ситуація зміцнює негативне ставлення клієнтів до публічних адміністрацій, даючи привід обвинувачувати їхніх співробітників у надмірному бюрократизмі. Щоб цього уникнути, варто при створенні правил керуватися інтересами клієнта та враховувати людський фактор.

Нарешті, останній інструмент – це організаційні структури, що є безпосередніми учасниками, дії яких значною мірою визначають кінцевий результат діяльності як окремих публічних адміністрацій, так і публічного сектора в цілому. В останньому випадку замість організаційних структур розглядаються публічні адміністрації.

На моделі, що наводиться, можна проілюструвати розміщення основних акцентів у сучасній дискусії про ефективність публічних адміністрацій. Так, у країнах західної демократії увага акцентується на фінансових засобах та організаційних структурах, – саме вони вважаються основними інструментами в досягненні високої ефективності. Фінансові й організаційні показники легше піддаються визначенню, ніж ті, що пов'язані з

переконаваннями і правилами. Навпаки, в Японії перевага надається переконаванням і правилам. Доцільніше ж вважати, що всі ці інструменти є однаково важливими і не можна надавати перевагу одним на шкоду іншим, а легкість вимірності не повинна виступати показником важливості [2].

Також дана модель показує безпідставність розмежування, що існує, таких понять як «ефективність публічних адміністрацій» та «ефективність послуг, що надаються публічними адміністраціями», оскільки ефективність послуг забезпечується ефективним використанням усіх засобів (інструментів діяльності), що знаходяться в розпорядженні адміністрації, що, у свою чергу, можливе лише у високоефективній організації.

Питання організаційної ефективності були і є актуальними не тільки для публічних, але і для приватних організацій. Так, у 1990-х рр. був здійснений «великий прорив» у теорії та практиці менеджменту приватних організацій щодо підвищення їхньої ефективності, багато результатів якого можна успішно адаптувати і для публічного сектора. Цьому сприяло заснування ряду національних та інтернаціональних «премій якості», – Національна ініціатива якості в Канаді, Європейська премія якості, Премії якості окремих європейських країн, Австралійська премія якості й інші [2].

До основних досягнень цього «прориву» слід віднести створення:

- більш складних і «витончених» фінансових моделей;
- порівняльних моделей, що базуються на так званому бенчмаркінгу;
- моделей, основаних на концепціях якості.

Фінансові моделі практично незастосовні до організацій публічного сектора. Бенчмаркінг як концепція менеджменту з'явилася в Японії і своєму розвитку багато в чому зобов'язана менеджерам компанії «Ксерокс», які ідентифікували основні недоліки діяльності своєї компанії та її конкурентів з точки зору продуктивності й якості. Паралельно з концепцією бенчмаркінгу розвивалися концепції якості, зокрема суцільно-якісне управління, що одержало найбільшу популярність і поширення. Суцільно-якісне управління в розв'язанні проблем, пов'язаних із підвищенням якості, продуктивності й ефективності, робить більший акцент на питаннях лідерства, організаційній культурі, командній роботі та «людському факторі», ніж традиційні «системи підтримки якості».

Незадоволеність моделями ефективності діяльності організацій, що цілком базуються на фінансових показниках, викликало появу холістичних моделей організаційної ефективності. Найбільш відомою з них є запропонована Р. Капланом і Д. Нортонем, що отримала назву «збалансована рахункова картка» (“the balanced scorecard”). Дана модель ґрунтується на припущенні, що організації мають потребу в низці систем і показників ефективності, які б охоплювали чотири виміри, – фінансовий, клієнтів, внутрішнього бізнес-процесу та навчання і професійного зростання співробітників, – і пропонує одночасне інтегроване використання декількох інноваційних управлінських практик, таких як суцільно-якісне управління, реінжиніринг, сфокусованість на клієнті, розширення повноважень

співробітників. Критерії, що використовуються в холістичних моделях, майже незмінно являють собою суміш дійсних результатів (фінансових і нефінансових) і внутрішніх можливостей [1, с. 189].

Варто зауважити, що вище досліджені моделі було розроблено для середніх і великих приватних корпорацій, тому пряме їхнє впровадження без адаптації в публічних адміністраціях не є можливим через відмінності між організаціями двох секторів. Так, ті фактори, що є важливими і позитивними для публічних адміністрацій, – відкритість, чесність, рівність, справедливість тощо, – можуть бути несуттєвими і навіть негативними, виступаючи критеріями діяльності приватних організацій.

Але, мабуть, найбільшою проблемою є важкість визначення й оцінки кінцевого результату діяльності публічних адміністрацій. Усі згадані вище моделі мають у числі елементів критерії оцінки, пов'язані з фінансовими чи бізнесовими результатами. Публічні ж організації, за рідкісним винятком, не мають фінансових результатів у тому сенсі, як приватні. Тому для публічних адміністрацій кінцевий результат має не фінансовий, а соціальний характер, що значно ускладнює його оцінку.

Організації приватного сектора часто ігнорують соціальний аспект кінцевого результату, який виражається у впливі на суспільство, як у позитивному (збільшення кількості робочих місць), так і у негативному (забруднення навколишнього середовища, підвищення рівня безробіття тощо), бо прагнуть не створювати собі додаткових проблем, звичайно, якщо дозволяє чинне законодавство. Тому і розробники розглянутих моделей фактично проігнорували даний аспект. Для організацій же публічного сектора досягнення відповідних «соціальних результатів» є основною метою діяльності.

Складніше в публічних адміністраціях піддається кількісній оцінці й кінцевий продукт, що виступає переважно у вигляді громадських (управлінських) послуг. У приватному секторі є дуже показовий критерій для виміру кінцевого продукту – обсяги продажу чи прибуток, незастосовний до публічних адміністрацій, оскільки послуги, що надаються ними, дуже рідко «продаються», тобто є платними. Звичайно, можна як аналог продажу взяти такий критерій, як кількість обслуговуваних клієнтів, але слід враховувати, що ці критерії не можуть бути рівнозначними, тому що не відбивають в однаковому ступені ефективність діяльності адміністрації. Так, якщо обсяги продажу цілком залежать від дій приватної організації, докладених нею зусиль, – проведення вивіреної цінової і маркетингової політики, успішної боротьби з конкурентами тощо, – то кількість обслуговуваних клієнтів від публічної адміністрації не залежить.

Однак за умов належної адаптації, що враховує відмінності між публічним і приватним секторами, моделі ефективності можна застосовувати в публічному. Низкою дослідників у різних країнах були здійснені подібні адаптації, що призвело до створення самостійних моделей, таких як модель Шпейерського інституту, «Хартія Марка», «Відмінна модель публічної

служби» та інші [4]. Кожна з наведених моделей має як достоїнства, так і недоліки. Однак, аналіз дає підставу зробити висновок, що моделі для публічних адміністрацій мають містити в собі елементи, що відбивають «соціальні результати», тобто вплив діяльності організації на суспільство (громаду, соціальні групи тощо).

З огляду на вищезазначене, модель ефективності діяльності публічних адміністрацій має вигляд, наведений на рис. 2.

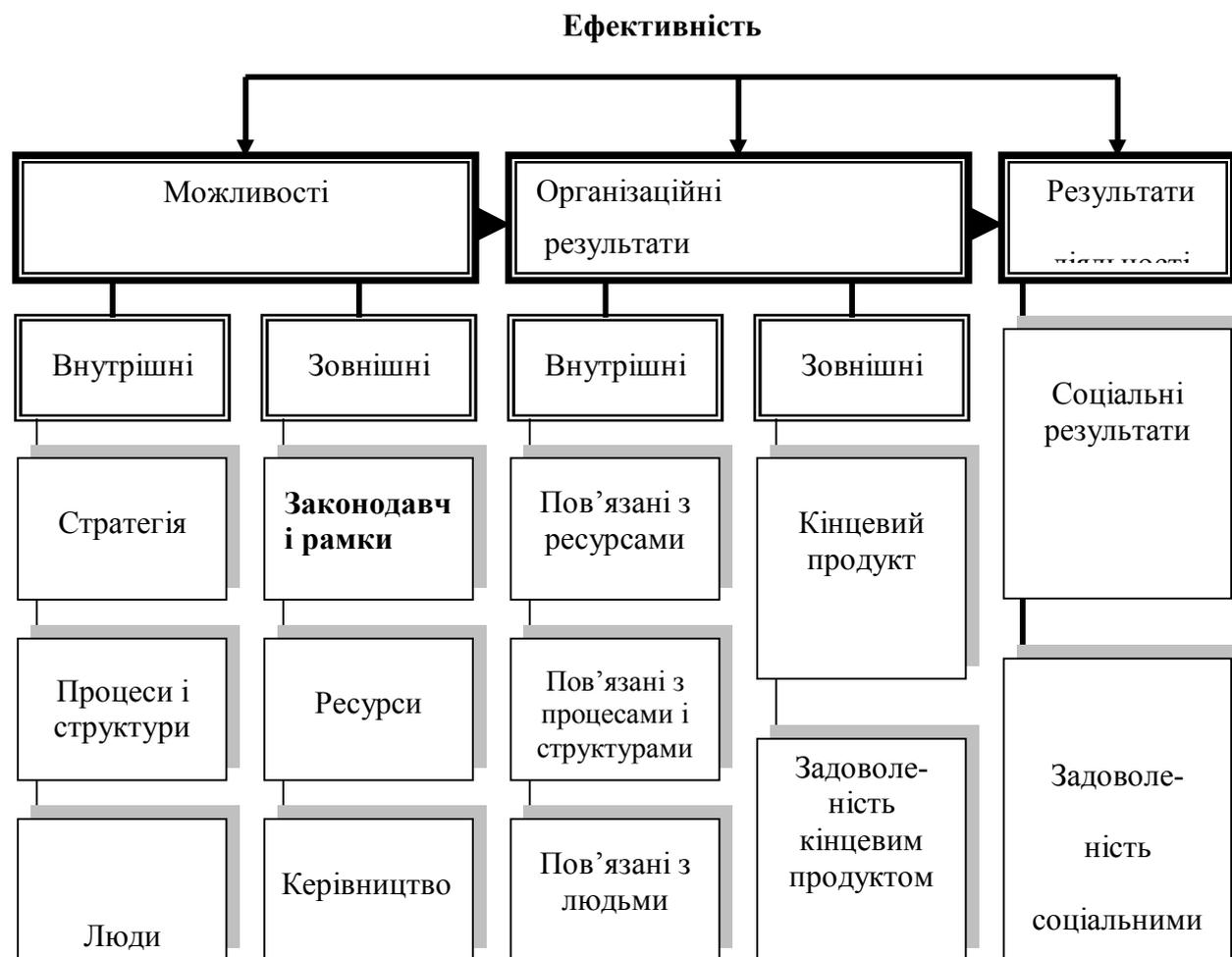

Рис. 2. Модель ефективності діяльності публічних адміністрацій

Можливості можна розподілити на два типи: зовнішні, до яких належать законодавчі рамки, ресурси і керівництво, і внутрішні, до яких належать стратегія, процеси і люди [1, с. 197].

Законодавчі рамки створюють ту «оболонку», завдяки якій організації взагалі і особливо публічні адміністрації мають можливість діяти, а ресурси забезпечують їхню «життєдіяльність». Керівництво також віднесене до можливостей, хоча його роль у забезпеченні ефективності стосовно публічного сектора часто недооцінюється. До зовнішніх же можливостей керівництво віднесене через практику, що має місце, зайняття посад керівниками публічних адміністрацій, які або призначаються вищестоящими організаціями (посадовими особами), або обіймають посаду в результаті

виборів до місцевих органів влади, але ніяк не в результаті виборів усередині самих адміністрацій [1, с. 198].

Внутрішні можливості містять у собі, насамперед, стратегію, від змісту і реалізації якої значною мірою залежить ефективність діяльності адміністрації [1, с. 198].

Організаційні процеси регламентують і забезпечують, а організаційні структури здійснюють щоденну діяльність адміністрації, тому вони повинні бути організовані навколо прийнятої стратегії і забезпечувати одержання кінцевого продукту і кінцевого результату. Для підвищення ефективності організаційних процесів можуть бути адаптовані деякі підходи і практики приватного сектора, наприклад, реінжиніринг.

Попереднє гасло «кадри вирішують усе» чи нове «люди – наша найбільша цінність» цілком застосовні як у приватному, так і в публічному секторі. Ефективний топ-менеджмент є дуже важливим, але і не менш важлива ефективність діяльності безпосередніх виконавців, що реалізують організаційні процеси. В цьому елементі варто також враховувати аспекти, пов'язані з організаційною культурою.

Організаційні результати варто розглядати в двох аспектах. З одного боку, це реалізація в законодавчих межах, що існують, відповідно до обраної стратегії і під певним керівництвом таких можливостей, як ресурси, що має на увазі їхній розподіл відповідно до цілей і завдань, які стоять перед організацією; процеси і структури, що означає їхню організацію для досягнення цілей і завдань; і люди, тобто зміна тих чи інших людських факторів, наприклад, підвищення чи зниження професійного рівня співробітників, розв'язання чи поява робочих конфліктів тощо. Ці результати можна назвати внутрішніми [4].

З іншого боку, організаційні результати означають одержання кінцевого продукту, що виступає для публічних адміністрацій у вигляді наданих соціальних (громадських, управлінських) послуг, і забезпечення задоволеності кінцевим продуктом, тобто наданими послугами. Такі результати можна назвати зовнішніми.

Внутрішні й зовнішні результати тісно пов'язані між собою, і важко сказати однозначно, які з них важливіші. Безсумнівно, пріоритетом діяльності публічної адміністрації є надання якісних послуг населенню, тобто зовнішні результати у зазначеному розуміння, але, в той же час, досягнути цього неможливо без високих внутрішніх результатів. Та все ж, варто пам'ятати, що все-таки зовнішні результати є набагато прозорішими для зовнішніх реципієнтів і саме за ними вони судять про роботу організації, її керівників і працівників [5, с. 18].

Результати діяльності – це ті соціальні результати, які можна назвати «впливом на суспільство» і які є найголовнішим підсумком діяльності публічних адміністрацій, маючи на увазі не конкретну організацію, а цілеспрямованість зусиль організацій публічного сектора в цілому. Але оскільки такі зусилля складаються з дій окремих організацій, то цілком

правомірно говорити і про соціальні результати стосовно до однієї організації.

Якщо послуги, що надаються, їхня кількість і якість, задоволеність споживачів дозволяють надавати дискретну оцінку діяльності організації та її ефективності, то соціальні результати і задоволеність ними є свого роду інтегральним показником [3, с. 84].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, відповідно до наведеної моделі ефективність діяльності публічної адміністрації варто оцінювати подвійно: з одного боку, через оцінку наявних можливостей і того, наскільки повно вони використовуються для досягнення організаційних результатів (внутрішня ефективність); з іншого боку – через оцінку кінцевих результатів (зовнішня ефективність). При цьому слід пам'ятати, що хоча для публічних адміністрацій зовнішня ефективність безсумнівно є більш важливою, вона безпосередньо пов'язана і значно залежить від внутрішньої ефективності.

Проблематика подальших досліджень буде пов'язана з методикою визначення оцінки зовнішньої та внутрішньої ефективності діяльності публічних адміністрацій.

Література:

1. Дзюндзюк В. Б. Публічне адміністрування в Україні /Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М., Фоміцька Н. В. та ін. // Навч. Посібник [за заг. ред. д-ра ф. наук, проф. В. В. Корженка, к.е.н., доц. Н. М. Мельтюхової] – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. – 305 с.
2. Гончарук Н. Т. Концептуальні засади здійснення реформи публічної адміністрації в Україні / Н. Т. Гончарук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/2009_4/4.pdf
3. Махначова Н. М. Реформування муніципальної публічної влади в Україні / Н. М. Махначова // Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю. – К.: НАДУ, 2014. –Т.1. – С. 82-85.
4. Ostrom V. *The Intellectual Crisis in American Public Administration, Revised Edition.* – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2004.
5. Shafritz J. M., Russell E. W. *Introducing Public Administration / Pearson Education, Inc. - 4-th edition.- P.5-22.*

References:

1. Dzyundzyuk V. B. *Publichne administruvannya v Ukrayini /Dzyundzyuk V. B., Mel'tyuxova N. M., Fomicz`ka N. V. ta in. // Navch. Posibny`k [za zag. red. d-ra f. nauk, prof. V. V. Korzhenka, k.e.n., docz. N. M. Mel'tyuxovoyi]* – X.: Vy`d-vo HarRI NADU «Magistr», 2011. – 305 s.
2. Goncharuk N. T. *Konceptual`ni zasady` zdijsnennya reformy` publichnoyi administraciyi v Ukrayini / N. T. Goncharuk [Elektronny`j resurs].* – Rezhy`m dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/2009_4/4.pdf
3. Maxnachova N. M. *Reformuvannya municy`pal`noyi publichnoyi vlady` v Ukrayini / N. M. Maxnachova // Publichne upravlinnya: shlyaxy` rozvy`tku:*

materialy` nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastyu. – K.: NADU, 2014. –T.1. – S. 82-85.

4. Ostrom V. The Intellectual Crisis in American Public Administration, Revised Edition. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2004.

5. Shafritz J.M., Russell E.W. Introducing Public Administration / Pearson Education, Inc. - 4-th edition.- P.5-22.

УДК 330.13

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ Чигріна К. О.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Україна,
м. Миколаїв

У статті узагальнено сутність рентабельності на основі аналізу досліджень науковців-економістів, а також визначається перелік показників рентабельності підприємства. На прикладі моделі «Дюпон» показано вплив факторів на ефективність роботи підприємства та оцінку цього впливу за допомогою коефіцієнтів рентабельності. Виявлено показники, які обумовлюють різноманітність варіантів рішень, що приймаються при визначенні прибутку, поточних витрат, авансованій вартості для розрахунку рентабельності. Виявлено шляхи зростання прибутку та рентабельності, підвищення ефективності виробництва. Сформовано організаційно-практичні шляхи та методи підвищення рентабельності підприємств.

Ключові слова: підприємство, рентабельність капіталу, рентабельність, рентабельність виробництва.

Чигріна Е. А. Рентабельность предприятия и пути её повышения / Черноморской государственной университет имени Петра Могила, Украина, Николаев.

В статье обобщены сущность рентабельности на основе анализа исследований ученых-экономистов, а также определяется перечень показателей рентабельности предприятия. На примере модели «Дюпон» показано влияние факторов на эффективность работы предприятия и оценку этого влияния с помощью коэффициентов рентабельности. Выведены показатели, которые оговариваются разнообразие вариантов решений, принимаемых при определении прибыли, текущих расходов, авансированной стоимости для расчета рентабельности. Выведены пути роста прибыли и рентабельности, повышение эффективности производства. Сформированы организационно-практические пути и методы повышения рентабельности предприятий.

Ключевые слова: предприятие, рентабельность капитала, рентабельность, рентабельность производства.

Chyhrina K. O. The profitability of the enterprise and ways to improve / Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine, Nikolaev.

The article summarized the essence of profitability by analyzing research scientists, economists, and determined for the profitability of the company. In the example model "DuPont" the influence of factors on the effectiveness of the company and assessment of the impact of the ratios of profitability. Indicators revealed that specifies the variety of solutions to be taken in determining profit, operating expenses, advanced value to calculate profitability. The ways revenue growth and profitability, improve production efficiency. Current organizational and practical ways and means of improving profitability.

Key words: enterprise, profitability, capital profitability.

Вступ. Особливого значення проблематика прибутковості підприємств набуває в умовах світової фінансової кризи, яка стала викликом для економік багатьох розвинених країн, а також для України. Прибуток у ринковій системі господарювання має позитивну роль, коли він забезпечує розвиток підприємства. Але за певних умов та обставин цей позитив може нівелюватися. Наприклад, у випадку, коли прибуток отримується не за рахунок зростання обсягів виробництва і підвищення ефективності, а за рахунок невиправданого зростання цін, використання монопольного становища або механізмів тіньової діяльності підприємства. Відомо, що визначальним показником прибутковості підприємства є рентабельність.

Аналіз останніх наукових публікацій. Розгляду питань сутності та оцінки рентабельності підприємства присвячено багато праць відомих вчених економістів, серед яких: Мазаракі А. А., Горлачук В. В., Яненко І. Г., Бугуцький О. А., Іващенко В. І., Савчук В. П., Болюх М.А., Дієсперов В. С. , Єрмоленко В. М., Короткевич О.В., Тітов М. В. та ін. Однак, швидкозмінні умови господарювання підприємств потребують пошуку нових підходів до вивчення рентабельності та шляхів підвищення ефективності господарсько-фінансової діяльності.

Дослідники даної проблеми вважають, що рентабельність є одним із головних вартісних показників ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі активів і ступінь використання капіталу у процесі виробництва. Рентабельність безпосередньо пов'язана з отриманням прибутку. Однак її не можна ототожнювати з абсолютною сумою отриманого прибутку. Рентабельність – це відносний показник, тобто рівень прибутковості, що вимірюється у відсотках. Рентабельність – це співвідношення прибутку з понесеними витратами.[1, с. 61-69].

Метою статті є виявлення ефективних шляхів підвищення рентабельності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Показники рентабельності повніше, ніж прибуток, характеризують остаточні результати господарювання, тому що їх величина відображає співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами. Їх використовують і як інструмент в інвестиційній

політиці і ціноутворенні. Різноманітність варіантів рішень, що приймаються при визначенні прибутку, поточних витрат, авансованій вартості для розрахунку рентабельності обумовлюють наявність значної кількості її показників. Основні показники рентабельності можна об'єднати в наступні групи: показники рентабельності капіталу (активів); показники рентабельності продукції; показники, розраховані на основі потоків наявних грошових коштів.[2, с.227]

Основні показники рентабельності можна об'єднати в наступні групи:

- показники рентабельності капіталу (активів);
- показники рентабельності продукції;
- показники, розраховані на основі потоків наявних грошових коштів.

Одним з факторів зростання прибутку та рентабельності та підвищення ефективності виробництва є його розширення, тобто збільшення обсягів виготовлення товарів і послуг. Здійснити це можна двома шляхами:

- за рахунок збільшення кількості залучених у виробництво факторів (екстенсивний шлях);
- за рахунок поліпшення технологій (інтенсивний шлях).

Показники рентабельності є важливими для характеристики складових формування прибутку і доходів підприємства. При аналізі виробництва показники рентабельності використовуються як інструмент інвестиційної політики і ціноутворення. Вони більш повно, ніж прибуток, характеризують кінцеві результати господарювання, тому що їх величина показує співвідношення між наявними та використаними ресурсами.

Показник рентабельності відбиває співвідношення прибутку підприємства і факторів, які є, по суті, передумовами його виникнення. Бухгалтерська звітність дозволяє розрахувати велику кількість показників рентабельності, тому їх необхідно систематизувати в аналітичні групи з метою впорядкування і забезпечення оптимальності при виконанні аналітичних процедур[3, с. 32-41].

Визначення сутності рентабельності знаходимо у працях багатьох вчених. Узагальнюючи, можна стверджувати, що рентабельність являє собою показник співвідношення прибутку з понесеними витратами. Найбільш поширені визначення поняття рентабельності наведені автором у таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення сутності поняття рентабельності

Автор	Визначення
Кромаровський Д. О.	Рентабельність – це якісний, вартісний показник, що характеризує рівень віддачі витрат або ступень використання ресурсів, що є в наявності, в процесі виробництва і реалізації продукції.
Горлачук В. В., Яненко І. Г.	Рентабельність — це відносний показник ефективності виробництва. У загальному вигляді він розраховується як відношення прибутку до витрат, тобто є нормою прибутку.

Даций Н. В.	Рентабельність - це співвідношення прибутку з понесеними витратами (один із основних показників ефективності діяльності суб'єктів господарювання різних форм власностей, який характеризує інтенсивність їх роботи).
Тітов М. В.	Рентабельність – це стан фірми, коли сума витрат від реалізації продукції покриває витрати на виробництво і реалізацію цієї продукції.
Чумаченко М. Г.	Рентабельність – це прибутковість підприємства або підприємницької діяльності. Розраховується рентабельність як частка від ділення прибутку на витрати або на витрату ресурсів.

Джерело: складено автором за працями зазначених вчених.

Можливі зіставлення прибутку з факторами, які на нього впливають, дають в результаті множину показників рентабельності, які відрізняються не тільки по завданнях, які потрібно вирішити, та змісту, але й по використуванню при розрахунку рентабельності показниках прибутку. В якості останніх у вітчизняній практиці традиційно використовується чистий прибуток, валовий прибуток та операційний дохід. Міру прибутковості функціонування підприємства найбільш точно визначають показники рентабельності, які характеризують рівень віддачі витрат або міру використання наявних ресурсів у процесі виробництва і реалізації товарів, робіт і послуг. При аналізі коефіцієнтів рентабельності найбільш широке поширення набула факторна модель фірми «DuPont» (Дюпон). Призначення моделі - визначити фактори, що впливають на ефективність роботи підприємства й оцінити цей вплив. Оскільки існує безліч показників рентабельності, аналітиками цієї фірми обраний один, на їхню думку, найбільш значимий - рентабельність власного капіталу. Для проведення аналізу необхідно змодельювати факторну модель коефіцієнта рентабельності власного капіталу. Схематичне представлення моделі фірми «DuPont» зображено на рис.1.

В основі наведеної схеми аналізу закладена наступна детермінована модель:

$$R_{ROE} = R_{NPM} * P_{отд} * k_{зав}, \quad (1)$$

де, $P_{отд}$ – ресурсовіддача;

R_{NPM} – чиста рентабельність продажу;

$k_{зав}$ – коефіцієнт фінансової залежності.

Побудована у такий спосіб модель компанії «Дюпон» виконувала кілька завдань – виявити фактори, що визначають ефективність бізнесу, оцінити

тенденції змін і ступінь впливу кожного з цих факторів, дати порівняльну оцінку ризиків та результатів від інвестування у компанію.

Як свідчить модель, рентабельність власного капіталу залежить від трьох чинників: рентабельність продажів, оборотності активів, і структури капіталу підприємства. Вони, певним чином, узагальнюють усі аспекти фінансово-господарської діяльності організації. Коефіцієнт рентабельності продажів відображає фінансовий результат за певний період, коефіцієнт оборотності активів характеризує ефективність використання майна підприємства, а мультиплікатор власного капіталу – структуру джерел формування господарських засобів [4, с. 61-69].

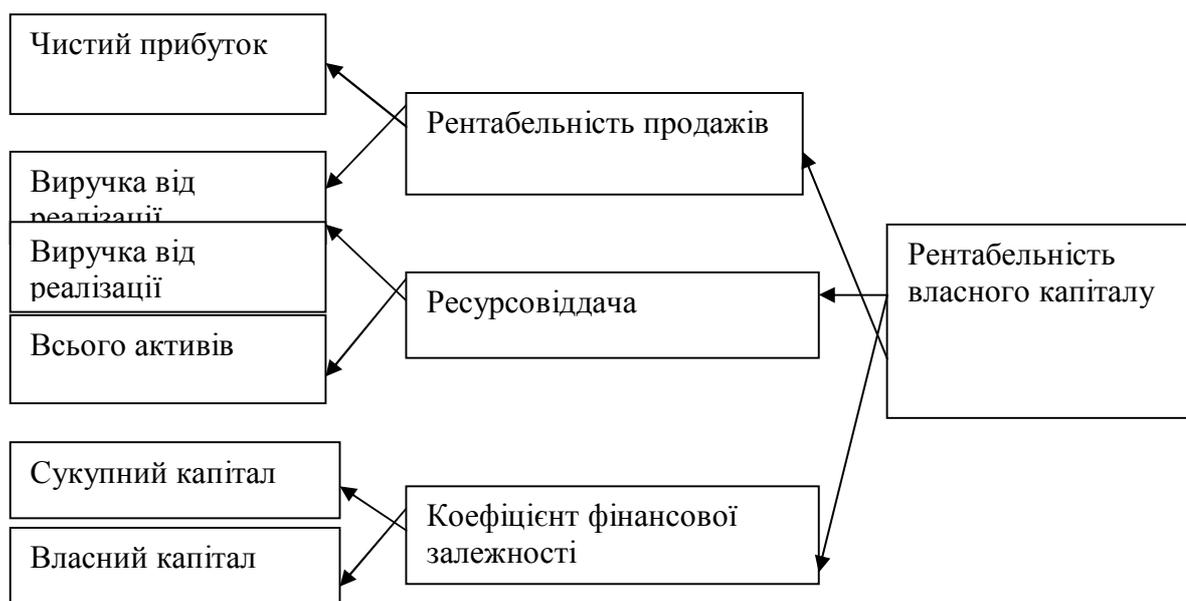

Рис. 1. Модифікована схема факторного аналізу фірми «DuPont»
Джерело: [4]

Рентабельність продукції, яка досягнута підприємством в базовому періоді повинна бути скоригованою з урахуванням умов ціноутворення планового періоду. Можна визначити резерви, які не були використані підприємством у базовому періоді для зростання прибутку, а саме за рахунок: ліквідації непродуктивних і понаднормативних витрат, що відносяться на собівартість продукції; ліквідації фактів поставки готової продукції покупцям з відхиленнями від узгоджених технічних і якісних параметрів, які ведуть до зниження оптових цін на ці вироби, і отже, прибутку від реалізації; структурних зрушень в асортименті продукції, що виробляється та реалізується, в бік випуску рентабельнішої продукції. У підвищенні рівня рентабельності величезну роль відіграють також і трудові ресурси, з цього випливає що на підприємстві обов'язково: потрібно удосконалити роботу відділу кадрів; в першу чергу потрібно звернути увагу на професійні якості працівників, їх уміння працювати з колективом, відношення до своїх функціональних обов'язків [5, с. 40-45].

Рентабельність підприємства напряму залежить від його прибутку. Для одержання максимального прибутку підприємство повинне найбільше повно використовувати ресурси, що знаходяться в його розпорядженні. Збільшення випуску знижує витрати на одиницю продукції, тобто витрати на її виготовлення в розрахунку на одиницю продукції знижуються, а отже, знижується собівартість, що в остаточному підсумку веде до збільшення прибутку від реалізації продукції. Ну а крім цього, додаткове виробництво рентабельної продукції вже саме по собі дає додатковий прибуток. Таким чином, при збільшенні випуску і, відповідно, реалізації рентабельної продукції збільшується прибуток у розрахунку на одиницю продукції, а також збільшується кількість реалізованої продукції, кожна додаткова одиниця якої збільшує загальну суму прибутку. Унаслідок цього, збільшення рентабельної продукції, що випускається, за умови її реалізації дає значний приріст обсягу прибутку.

Висновки. Рентабельність як показник дає уявлення про достатність чи недостатність прибутку порівняно з іншими окремими величинами, які впливають на виробництво та реалізацію та взагалі на діяльність підприємства. Обґрунтованою вважаємо оцінку ефективності діяльності підприємств за допомогою моделі «Дюпон». На основі аналізу середніх рівнів рентабельності можна визначити, які види продукції і які господарські підрозділи забезпечують велику прибутковість. Це стає особливо важливим в сучасних, ринкових умовах, де фінансова стійкість підприємства залежить від спеціалізації і концентрації виробництва. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку заходів зменшення негативного впливу факторів на рентабельність підприємства.

Література:

1. Бець М. П. *Планування рентабельності виробництва* / Бець М. П. // *Економіка України*. – 2007. – №2. – С. 40-45.
2. Горлачук В. В., Яненко І. Г. *Навчальний посібник*. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 344.
3. Власова Н. О., Круглова О. А., Бузинова Л. И. *Финансы предприятия: Учебн. пособие*. - К.: Центр уч.лит-ры, 2007.
4. *Економічний аналіз: Учебн. пособие*. / Болюх М. А., Бучевский В.З., Горбатов М. И. та ін...; под ред. Чумаченко М. Г. . – К.: КНЭУ, 2003.
5. Короткевич О. В. *Рентабельність господарської діяльності підприємств*. // *Економіка і прогнозування*. – 2008. – №3. – С. 61-69.
6. Кох Р. О. *Шляхи підвищення прибутковості на підприємстві*, 2006.
7. Нестерова С. В. *Методика розподілу прибутку на підприємствах власності працівників*// *Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки*. – 1998. – №3. – С.38-42
8. Салига С. П., Даций Н. В., Корецкая С. О. *Финансовый анализ: Учебн. пособие*. – К.: Центр учебной литературы, 2006.

9. Тітов М. В. Моделювання ефективності використання активів підприємства на основі методології розв'язання зворотних задач. // *Актуальні проблеми економіки*. – 2006. – №11. – С. 32-41.
10. Філімоненко О. С. *Фінанси підприємства: Учебн. пособие*. – К.: Кондор, 2007.

References:

1. Betz M. P. *Planning profitability of production* / Betz M. P. // *Economy of Ukraine*. - 2007. - №2. - P. 40-45.
2. Horlachuk V. V., Yanenkova I. G. *Manual*. - Nikolaev: voChDU them. Peter Graves, 2010. – P.344.
3. Vlasov N. A., Kruglov A. A., Buzynova L. I. *Finance enterprise: Training. posobyе*. - K.: Center, P.2007.
4. *Economic Analysis: Training. posobyе*. / Bolyuh M. A., Buchevskyy V. Z., Horbatok M. I., etc.; ed. Chumachenko M. G. - K.: KNЭU, 2003.
5. Korotkevich A. V. *Return economic activity*. // *Economics and Forecasting*. - 2008. - №3. - P. 61-69.
6. Koh R. O. *Ways to improve the profitability of the enterprise*, 2006.
7. Nesterov S. V. *Method of profit distribution in enterprises owned staff* // *Bulletin of the University of Technology skirts. Economics*. - 1998. - №3. -P.38-42
8. Salyga S. P., Datsyy N. V., Koretskaya S. A. *financial analysis: Training. allowance*. - K.: Center textbooks, 2006.
9. Titov M. V. *simulation efficiency of assets based on the methodology of solving inverse problems*. // *Actual problems of economy*. - 2006. - №11. - P. 32-41.
10. Filimonenko O. S. *Finance Company: Training. allowance*. – K.: Condor, 2007.

УДК: 631.356.22

**КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОБОЧИХ ОРГАНІВ
ГИЧКОЗБИРАЛЬНИХ МАШИН**

Сторожук І. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, Київ

Наведено аналіз технологічних процесів і робочих органів гичкозбиральних машин, які призначенні для зрізування основного масиву гички та дообрізування головок коренеплодів від залишків гички. На основі встановлених основних загальних конструктивних недоліків і аналізу проведених теоретично-експериментальних досліджень процесу роботи існуючих робочих органів запропоновано удосконалену конструкцію гичкозбиральної машини для двостадійного способу збирання гички

Ключові слова: гичка, залишки гички, технологічний процес, гичкозбиральна машина, робочі органи, роторний гичкоріз, дообрізувач головок, копір, ніж.

Сторожук І. М. Конструктивно-технологический анализ рабочих органов ботвоуборочных машин/ Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Украина, г. Киев.

Проведен анализ технологических процессов и рабочих органов ботвоуборочных машин, которые предназначены для срезания основного массива ботвы и дообрезания головок корнеплодов от остатков ботвы. На основе установленных основных общих конструктивных недостатков и анализа проведенных теоретико-экспериментальных исследований процесса работы существующих рабочих органов предложено усовершенствованную конструкцию ботвоуборочной машины для двухстадийного способа уборки ботвы.

Ключевые слова: ботва, остатки ботвы, технологический процесс, ботвоуборочная машина, рабочие органы, роторный ботворез, дообрезчик головок, копир, нож.

Storozhuk I. M. Structural and technological analysis of working bodies of the machines for cleaning haulm/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv.

The analysis of technological process and working bodies of machines for cleaning are given. These machines are designed for cutting the main array of haulm and cleaning heads root crops from the remnants haulm. We have identified main general constructive flaws and have analyzed theoretical and experimental researches of working process of existing working bodies.

Based on this improved construction of the machine for cleaning haulm for two-stage way of harvesting haulm are proposed.

Key word: haulm, remnants tops, the technological process, machine for cleaning haulm, working bodies, rotary haulm cutter, cutter heads root crops, copier, knife.

Вступ. Механізоване збирання коренеплодів є однією з найбільш трудомістких і енергозатратних операцій в загальному контексті виробництва продукції агропромислового комплексу не тільки в Україні, але й у високорозвинутих державах світової спільноти.

Одним з шляхів підвищення показників якості технологічного процесу збирання коренеплодів, яке являє собою комплексну науково-технічну задачу, є пошук нових конструктивних схем робочих органів для зрізування основного масиву і дообрізування залишків гички та створених на їх базі удосконалених модулів для збирання гички та компоновальних схем коренезбиральних машин загалом.

З часу розробки та застосування перших технічних засобів для механізованого збирання коренеплодів у світовій практиці накопичено великий досвід в області створення відповідних робочих органів і машин, у

тому числі для збирання гички. Фізико-механічні властивості гички та коренеплодів, їх розміщення відносно поверхні ґрунту та в рядку в значній мірі впливають на умови роботи гичкозбиральних машин і, відповідно, регламентують особливості конструкції робочих органів [1, с. 101-104].

Враховуючи специфічні механіко-технологічні властивості зв'язку гички з коренеплодами, можна зробити висновок, що технологічний процес збирання гички доцільно здійснювати комбінованим (двостадійним) способом, який включає в собі зрізування основного масиву гички з наступним видаленням залишків гички на головках коренеплодів дообрізчиком типу «пасивний копір-пасивний ніж» за принципом різання головки коренеплодів робочою кромкою леза ножа [2, с. 375].

На основі дослідження технологічних процесів зрізування гички кормових буряків і технологічних схем корене- та гичкозбиральних машин вітчизняного і зарубіжного виробництва, можна констатувати, що на сучасному етапі гичкозрізувальні пристрої зрізують гичку тільки за принципом «на корені», які виконують різання гички без копіювання головок коренеплодів.

Втрати поживної маси коренеплодів обумовлені, як втратами буряків під час їх викопування коренезбиральною машиною, так і загальними конструктивно-технологічними рішеннями робочих органів гичкозбиральних машин. При цьому основні показники якості їх роботи не відповідають агротехнічним вимогам до гичкозбиральних машин: забрудненість коренеплодів залишками гички та рослинними домішками становить 3...5 %; відходи в гичку маси обрізаних головок до маси коренеплодів – 7...9 %; пошкодження коренеплодів за рахунок сколів – до 15 %, із них сильнопошкоджених – більше 6...8 % [3, 4, с. 207-209].

Одним із резервів підвищення показників якості роботи гичкозбиральних машин є поліпшення технологічного процесу збирання гички шляхом удосконалення гичкозрізувальних апаратів роторного типу для збирання основного масиву гички та дообрізчиків залишків гички з головок коренеплодів.

У зв'язку з цим розроблення нових технологічних процесів і робочих органів для збирання гички коренеплодів з метою підвищення показників якості роботи гичкозбиральних машин є актуальним народногосподарським завданням.

Метою досліджень є підвищення технологічної ефективності роботи гичкозбиральних машин шляхом удосконалення технологічного процесу зрізування гички коренеплодів.

Основним завданням досліджень є розроблення удосконалених робочих органів для зрізування основного масиву та дообрізування залишків гички з головок коренеплодів.

Велика різноманітність конструктивно-компонувальних схем машин для збирання гички і їх основних структурних елементів – гичкозрізувальних апаратів для збирання основного масиву та дообрізчиків залишків гички з

головок коренеплодів у значній мірі кореляційно пов'язана з технологіями та агротехнічними вимогами до показників якості її збирання [5].

Зрізування, під час якого відокремлення гички від головки коренеплодів відбувається в результаті різання лезом ножа застосовується, як для збирання основного масиву гички, так і її залишків під час їх до обрізування. Різальні ножі, які можуть бути активні чи пасивні, виконують різання гички без підпору, тобто без протирізальних елементів. Це зумовлено фізико-механічними властивостями кормових буряків і безпосередньо самої гички та технологією збирання, або використання гички – використання гички на корм, або у якості органічних добрив шляхом розкидання її на зібране поле [6, с. 10-15].

Проведений аналіз існуючих конструкцій гичкозрізувальних апаратів систематизовано за наступними основними класифікаційними ознаками: за технологічною схемою машини; за способом виконання процесу зрізання; за типом робочих органів. За технологічною схемою машини гичкозрізувальні апарати можна класифікувати на дві основні групи: апарати, які виконують зрізування гички після викопування коренеплодів; апарати, які здійснюють зрізування гички на корені. При цьому апарати, які здійснюють зрізування гички на корені, за способом виконання процесу зрізування поділяються на апарати для однофазного способу збирання гички та апарати для двофазного способу збирання гички, які у свою чергу поділяють за типом робочих органів.

За принципом дії ріжучих елементів робочі органи поділяються на три основних типи: ріжучі елементи які здійснюють поступальний (рис. 1а) та зворотно-поступальний рух (рис. 1б); ріжучі елементи які здійснюють обертовий рух, або роторні гичкозрізувальні пристрої (рис. 1в, г).

Роторні гичкозрізувальні пристрої (рис. 1в, г) призначенні для виконання

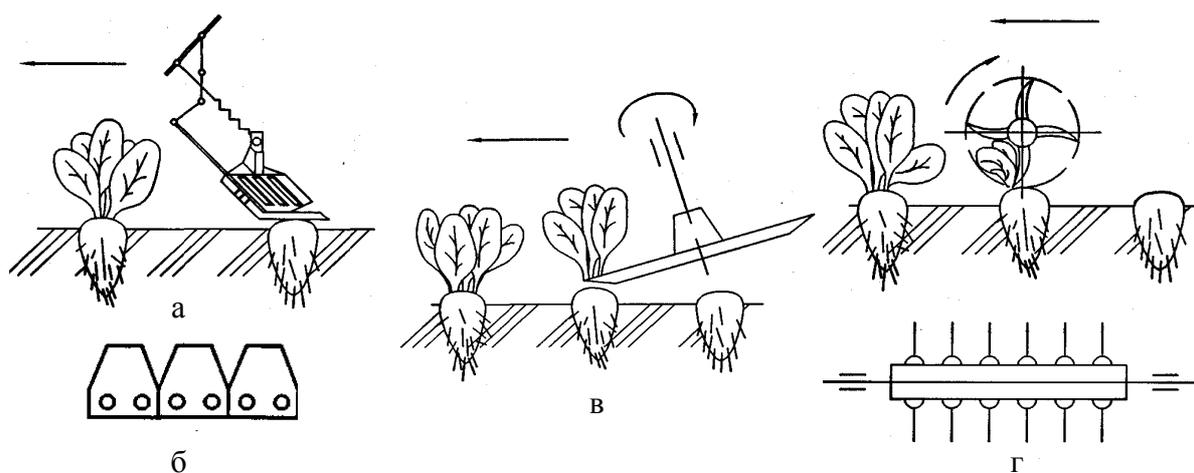

Рис. 1. Схема гичкозрізувального пристрою: а, б – поступальний і зворотно-

поступальний рух ріжучого елемента; в, г – роторний гичкозрізувальний пристрій першої стадії двофазного способу збирання гички – зрізування основного масиву гички. За конструктивним виконанням та залежно від розташування осі обертання ріжучих елементів ротора вони бувають з горизонтальною,

вертикальною та нахиленою віссю обертання.

Роторні гичкозрізувальні пристрої складаються з вала, на барабані якого шарнірно закріплені ріжучі ножі 1 (рис. 2), які виконані сегментними (рис. 2а), або молотковими S-подібними (рис. 2б). S-подібні ножі широко застосовуються в машинах провідних фірм країн Західної Європи («Matrot», «Herriau», «Stoll», «Fahse», «Kleine», «Tim» та ін.).

Під час роботи роторних гичкозрізувальних пристроїв, гичка зрізується ножами 1 на рівні основного масиву розташування головок відносно поверхні ґрунту, при цьому нерівномірність їх розташування в рядку не впливає на показники якості. Залишки гички на головках коренеплодів очищаються

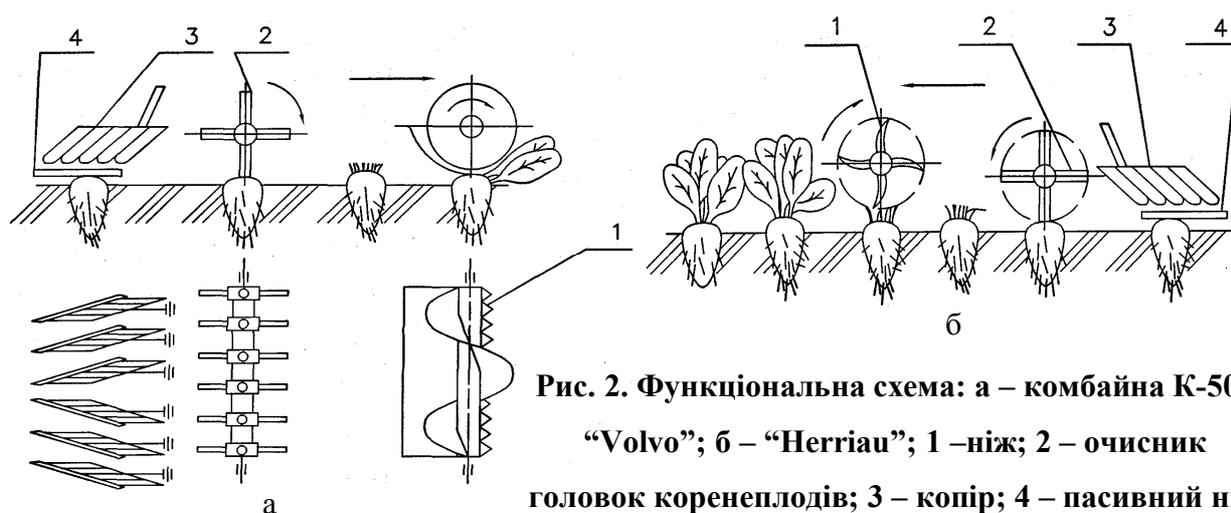

Рис. 2. Функціональна схема: а – комбайна К-500

«Volvo»; б – «Herriau»; 1 –ніж; 2 – очисник

головок коренеплодів; 3 – копір; 4 – пасивний ніж

очисником головок коренеплодів 2, які потім обрізуються дообрізчиком головок, який виконано в вигляді «пасивний копір 3-пасивний ніж 4».

Для першої стадії збирання гички використовують гичкозрізувальні пристрої, які виконано у вигляді ротора з еластичними бичами (гичкозбиральна машина «Defoliator WIC» фірми «AMITY TECHNOLOGY», США), або ротора з шарнірно закріпленими молотковими S-подібними ножами (гичкозбиральна машина К-6-П фірми «Franz Kleine», Німеччина), рис. 3.

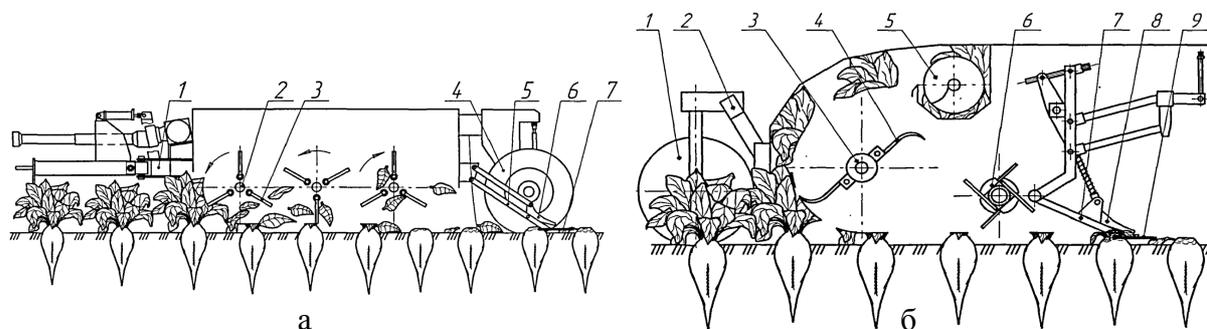

Рис. 3. Схема гичкозбиральної машини: а – Defoliator WIC: 1 – рама; 2 – ротор;

3 – еластичний бич; 4 – опорне колесо; 5 – дообрізчик; 6 – гребінчастий копір;

7 – плоский ніж; б – KR-6-II: 1 – опорне колесо; 2 – рама; 3 – ротор; 4 – ніж;

5 – шнек; 6 – очисник головок ; 7 – дообрізчик; 8 – копір; 9 – плоский ніж

Для другої стадії використовують дообрізкач залишків гички з головок коренеплодів, який виконано у вигляді поєднання пасивного гребінчастого копіра 6 (рис. 3а) або 8 (рис. 3б) і плоского пасивного ножа, відповідно, 7 або 9.

Поруч з позитивними елементами збирання гички в декілька операцій, конструкція таких гичкозрізувальних пристроїв має і свої недоліки, які характеризуються розкидання зрізаної гички в межі рядка коренеплодів, що значно знижує технологічні можливості роботи коренезбиральної машини (рис. 3а), незадовільна якість обрізування головок коренеплодів завдяки реалізації процесу різання головок коренеплодів гичкозрізувальними ножами ротора і пасивними ножами обрізувача методом рублення та вивалювання коренеплодів з ґрунту в процесі контактної взаємодії головки коренеплодів з ножами і копіром, що призводить до їх значних сколів і, як наслідок, значних пошкоджень і втрат коренеплодів (рис. 3б).

Крім цього, за рахунок виконання шнека 5 (рис. 3б) з постійним кроком спіральних витків відбувається порушення процесу транспортування зрізаної гички у вихідній частині шнека та її вивантаження витками на зібране поле.

Зважаючи на це, вибір перспективних конструювальних схем та розробка нових конструкцій гичкозбиральних пристроїв і гичкозбиральних машин загалом, повинні базуватися на світовому досвіді, враховуючи при цьому особливості вітчизняних агротехнічних, техніко-економічних, екологічних та інших виробничих вимог.

На основі проведеного аналізу показників якості роботи та технологічних показників збирання гички, нами запропоновано удосконалену гичкозбиральну машину, конструктивна схема якої наведена на рис. 4. На рис. 5 наведено схему дообрізувача головок коренеплодів.

Гичкозбиральна машина складається з рами 1, на якій послідовно встановлені опорні колеса 2, горизонтальний ротор 3, шнек 4, дообрізувачі 5 головок коренеплодів. Горизонтальний ротор 3 виконаний у вигляді барабана 6, на якому по гвинтовій лінії встановлені гичкозрізувальні ножі 7. Кожен гичкозрізувальний ніж 7 виконаний Г-подібної форми та за допомогою опорних пластин, які встановлені на барабані 6 ротора 3 і пальця, встановлений шарнірно, а його радіальний поворот в шарніри обмежено упором. Лезо ріжучої кромки гичкозрізувального ножа 7 Г-подібної форми утворює з горизонтальною віссю обертання барабана 6 гострий кут. Ротор 3 обертається зустрічно напрямку руху гичкозбиральної машини з частотою обертання n_1 , а висота зрізування основного масиву гички регулюється вертикальним переміщенням опорних коліс 2 на рамі 1. Шнек 4 встановлено у горизонтальному жолобі 8 та виконаний у вигляді барабана 9 на якому закріплено спіральні витки 10, що обертаються з частотою обертання n_2 . Крок спіральних витків 10 збільшується з постійним кутом підйому гвинтової лінії в сторону вихідної частини шнека 4. Верхня частина гичкозрізувальних ножів 7 і шнека 4 закрита кожухом 11. Позаду жолоба 8 змонтовано обрізувачі 5 головок коренеплодів, кожен з яких виконаний у

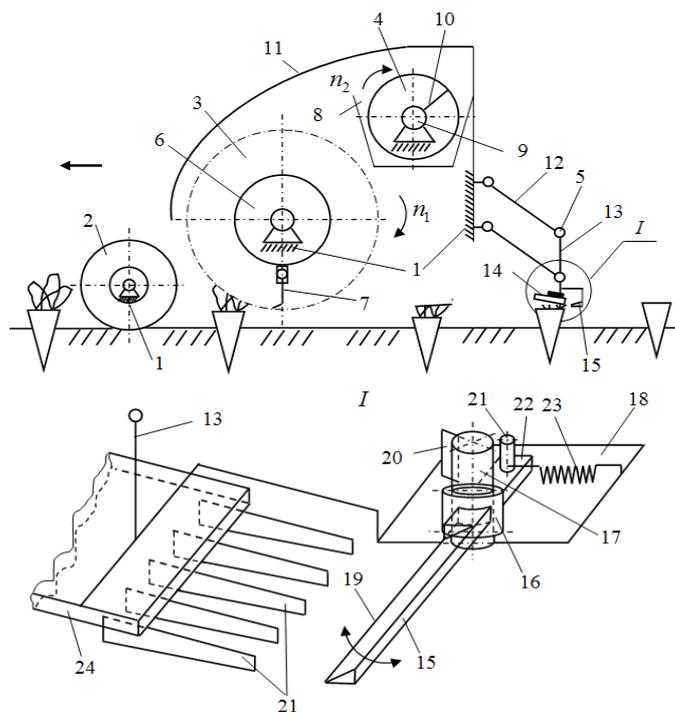

Рис. 4. Конструктивна схема удосконаленої гичкозбиральної машини:

1 – рама; 2 – опорне регулювальне колесо; 3 – ротор; 4 – шнек; 5 – дообрізувачі; 6, 9 – барабан; 7 – ніж; 8 – жолоб; 10 – виток; 11 – кожух; 12 – паралелограмна підвіска; 13 – кронштейн; 14 – копір; 15 – ніж; 16 – двоплечевий важіль; 17 – палець; 18 – опора; 19 – лезо ножа; 20, 21 – упор; 22 – плече важеля; 23- пружина; 24 – амортизатор удару

вигляді паралелограмної шарнірної підвіски 12, на кронштейні 13 якої послідовно змонтовано пасивний гребінчастий копір 14 і ніж 15. Кожен ніж 15 виконаний у вигляді двоплечевого важеля 16, який встановлений шарнірно на своєму вертикальному пальці 17, який жорстко закріплений на опорі 18, жорстко зв'язаною з кронштейном 13. При цьому кожен ніж 15, а відповідно, і лезо 19 ріжучої кромки ножа 15, жорстко зв'язане з гребінчастим копіром 14, завдяки кронштейну 13. Робочий хід леза 19 ріжучої кромки ножа 15 в горизонтальній площині обмежений упором 20, закріпленим на вертикальному пальці 17 і упором 21, закріпленим на плечі 22 двоплечевого важеля 16. Ніж 15 виконаний підпружиненим завдяки регулювальній пружині 23, один кінець якої закріплений на плечі 22 двоплечевого важеля 16, а другий – на опорі 18. Між кронштейном 13 паралелограмної підвіски 12 і копіром 14 встановлено амортизатор удару, який виконано у вигляді прокладки 24 з пружного матеріалу, або, наприклад, пружини стиску.

Гичкозбиральна машина працює наступним чином.

Під час переміщення гичкозбиральної машини вздовж рядків коренеплодів і обертання горизонтального ротора 3, гичкозрізувальні ножі 7 зрізують основний масив гички та подають її по траєкторії напрямлення кожуха 11 так, щоб вона попадала в жолоб 8, або на шнек 4. Спиральні витки 10 шнека 4 транспортують гичку вздовж осі обертання шнека 4 в сторону

його вихідної частини 17. Гребінчастий копір 21 обрізувача 5 головок коренеплодів наїжджає на головку коренеплодів, копіює головки коренеплодів і за допомогою паралелограмної шарнірної підвіски 19 передає це переміщення гребінчастого копіра 21 ножу 22. Ніж 22, рухаючись по головці коренеплодів, лезом 23 ріжучої кромки обрізує головку коренеплодів на заданій висоті зрізу. У процесі зрізування головки коренеплодів ніж 22 і упор 28 відхиляється на вертикальному пальці 25 до упора 27, виконуючи різання методом ковзання. Після зрізування головки коренеплодів ніж 22 завдяки регульовальній пружині 30 повертається в попереднє положення.

Крім того, під час зустрічі копіра 21 з головкою коренеплодів відбувається ударна взаємодія робочої поверхні копіра 21 з головкою коренеплодів, що призводить до їх вивалювання з ґрунту, або пошкодження. Завдяки виконанню копіра пружним, або наявності амортизатора удару, виконаного у вигляді прокладки 31, сила удару копіра значно зменшується за рахунок того, що частина енергії удару витрачається на деформацію амортизатора, або компенсується на деформацію прокладки 31. При цьому ця частина сили удару не передається на шарнірні з'єднання паралелограмної шарнірної навіски 19 і копіру 21. Це знижує вивалювання коренеплодів з ґрунту та їх пошкодження

Висновки.

Таким чином, заміна процесу рублення головок коренеплодів процесом різання з проковзування леза ріжучої кромки ножа Г-подібної форми та підпружиненого ножа обрізувача відносно головок коренеплодів покращує якість обрізування головок за рахунок значного зменшення кількості їх сколів, а введення в конструкцію обрізувача головок коренеплодів амортизатора удару зменшує кількість вивалених і пошкоджених коренеплодів під час роботи гичкозбиральної машини.

Література:

1. Погорельий Л. В. Свеклоуборочные машины: история, конструкция, теория, прогноз / Л. В. Погорельий, М. В. Татьянко. – К.: Феникс, 2004. – 232 с.
2. Барановський В. М. Аналіз процесу різання головок коренеплодів пасивним ножем / В. М. Барановський, В. В. Теслюк, І. М. Сторожук // Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України. Зб. наук. праць УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого. – Вип. 17 (31). – Книга 1. «Сільськогосподарська техніка – XXI: випробування, прогнозування конструювання». – Дослідницьке : УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого, 2013. – С. 375-384
3. КД 46.16.01.005-93. Випробування сільськогосподарської техніки. Основні положення. – К., 1993. – 34 с.
4. Онищенко В. Б. Напрямки вдосконалення технологічного процесу видалення залишків гички з головок коренеплодів / В. Б. Онищенко, В. В. Теслюк, І. М.

Сторожук [та ін.] // Міжвід. темат. наук. зб. *Механізація та електрифікація сільського господарства. XIV міжн. наук.-техн. конф. «Сучасні проблеми землеробської механіки», присвячена пам'яті акад. П. М. Василенка.* – Глеваха, 2013. – С. 207-213.

5. ДСТУ 2258-93. *Машини бурякозбиральні.* – К.: Держстандарт України, 1993. – 18 с.

6. Мартиненко В. Я. *Гичкозбиральні машини* / В. Я. Мартиненко. – Тернопіль: ТОВ «Поліграфіст», 1997. – 108 с.

References:

1. Pogorelyy L. V. *Sveklouborochnye mashiny: istoriya, konstruktsiya, teoriya, prognoz* / L. V. Pogorelyy, M. V. Tatyanko. – K.: Feniks, 2004. – 232 s.

2. Baranovs'kyj V. M. *Analiz procesu rizannja gholovok koreneplodiv pasyvnym nozhem* / V. M. Baranovs'kyj, V. V. Tesljuk, I. M. Storozhuk // *Tekhniko-tekhnologhichni aspekty rozvytku ta vyprobuvannja novoji tekhniky i tekhnologhij dlja sil's'kogho ghospodarstva Ukrajinjy. Zb. nauk. pracj UkrNDIPVT im. L. Poghorilogho.* – Vyp. 17 (31). – Knygha 1. «Sil's'koghoghospodarsjka tekhnika – XXI: vyprobuvannja, prohnozuvannja konstrujuvannja». – Doslidnycjke : UkrNDIPVT im. L. Poghorilogho, 2013. – s. 375-384.

3. KD 46.16.01.005-93. *Vyprobuvannja silskohospodarskoi tekhniky. Osnovni polozhennia.* – K., 1993. – 34 s.

4. Onyshchenko V. B. *Napriamky vdoskonalennia tekhnolohichnoho protsesu vydalennia zalyshkiv hychky z holovok koreneplodiv* / V. B. Onyshchenko, V. V. Tesliuk, I. M. Storozhuk [та ін.] // *Mizhvid. temat. nauk. zb. Mekhanizatsiia ta elektryfikatsiia sil's'koho gospodarstva. XIV mizhn. nauk.-tekhn. konf. «Suchasni problemy zemlerobskoi mekhaniky», prysviachena pam'iaty akad. P. M. Vasylenka.* – Hlevakha, 2013. – S. 207-213.

5. DSTU 2258-93. *Mashyny buriakozbyralni.* – K.: Derzhstandart Ukrainy, 1993. – 18 s.

6. Martynenko V. Ya. *Hychkozbyralni mashyny* / V. Y. Martynenko. – Ternopil: TOV «Polihrafist», 1997. – 108 s.

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ І ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 628.924.001.2

ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ПРИРОДНОГО ОСВІТЛЕННЯ ПРИМІЩЕНЬ

кандидат технічних наук, доцент, Комаров В. І.

Національний університет «Львівська політехніка», Україна, Львів

Технічне переозброєння, що відбувається у будівництві, неминуче спонукає потребу відповідних змін у методах проектування.

У зв'язку зі значним ускладненням об'єктів проектування, що включають не тільки будівлі, але цілі комплекси, виникає необхідність збільшення темпів розроблення проектів в умовах індустріального будівництва.

Відповідно до цього процес архітектурного проектування зазнає значних змін, що стосуються як змісту, так і техніки виконання проектів, з чим пов'язано і зміна складу технічних засобів проектування. При цьому нові технічні засоби розроблення проектів сприятимуть не тільки підвищенню продуктивності праці, але і його якості.

Тому в наш час відбувається активний процес вдосконалення засобів і методів проектування. Впроваджуються у проектну практику новітні технічні засоби та програмне забезпечення.

Ключові слова: природне освітлення, автоматизація проектування, коефіцієнт природної освітленості, метод Данилюка, аналітичний метод.

Комаров В. И. Использование аналитических методов для автоматизации проектированию естественного освещения помещений / Национальный университет «Львовська політехніка», Украина, Львов

Техническое перевооружение, происходящее в строительстве, неизбежно побуждает потребность соответствующих изменений в методах проектирования.

В связи со значительным усложнением объектов проектирования, включающие не только здания, но целые комплексы, возникает необходимость увеличения темпов разработки проектов в условиях индустриального строительства.

В соответствии с этим процесс архитектурного проектирования претерпевает значительные изменения, касающиеся как содержания, так и техники выполнения проектов, с чем связано и изменение состава технических средств проектирования. При этом новые технические средства разработки проектов способствуют повышению не только производительности труда, но и его качеству.

Поэтому в наше время происходит активный процесс совершенствования средств и методов проектирования. Внедряются в проектную практику новейшие технические средства и программное

обеспечение.

Ключевые слова: естественное освещение, автоматизация проектирования, коэффициент естественной освещенности, метод Данилюка, аналитический метод.

Komarov V. I. Using analytical methods for automating the design of natural lighting / National university «Lviv polytechnic», Ukraine, Lviv

Technical reoccurring in the construction, inevitably prompts the need for appropriate changes in the methods of design .

Due to the significant complexity of design objects , including not only the building, but the entire complex , there is a need to increase the pace of development of projects in industrial construction .

In accordance with this process of architectural design is undergoing significant changes related to both content and technology implementation projects, and what has caused the change of hardware design. At the same time new hardware development projects contribute to increase not only productivity, but also its quality.

Therefore, in our time is an active process of improving the means and methods of design . Embedded in project practice the latest hardware and software.

Keywords: natural light, design automation, the coefficient of natural light, a method Danyluk, analytical method.

Вступ.

Проектування - важкий шлях розроблення складових частин проекту різними групами фахівців та виготовлення різноманітної проектної документації: пояснювальних записок з розрахунками і таблицями, ортогональних і перспективних креслень, макетів. Однією із складових частин проекту є аналіз та прийняття рішень освітлення приміщень і територій.

Традиційним методам проектування природного освітлення властиві високі часові витрати на прийняття проектних рішень і як наслідок, збільшення вартості проектування, труднощі виконання низки обов'язкових інженерних розрахунків, неможливість системного вирішення завдань проектування освітлення приміщень та ін. За традиційних методів весь цей процес розчленований на кілька слабо пов'язаних між собою етапів, таких як розрахунок і проектування природнього освітлення, штучного освітлення, суміщеного освітлення, інсоляції. За таких умов важко оптимізувати аналіз можливих проектних рішень з метою обрання найбільш якісного. Як бачимо, підготування та аналіз даних для розроблення та прийняття оптимального рішення, які визначають терміни проектування системи освітлення, властиві підвищена трудомісткість та час проектування.

Одним із шляхів прискорення проектування є розроблення і використання в рамках інтегрованої системи типових програм розрахунку та аналізу, що містять необхідний склад та обсяг інформації.

Формулювання мети статті та завдань

Найбільш ефективний спосіб скорочення розриву між строками проектування, які диктуються потребами промислового будівництва, і термінами, властивими традиційним методам проектування, є впровадження систем автоматизованого проектування.

В першу чергу автоматизується рішення завдань, що вимагають найбільших витрат часу при традиційних методах проектування, потім завдань, що забезпечують автоматизацію виконання окремих розділів проекту і, нарешті, всього проекту в цілому.

Виклад основного матеріалу

За ДБН В.2.5-28-2006 «Природне і штучне освітлення» [1], під час проектування рекомендується використати для аналізу досить обмежену кількість параметрів, що пов'язано, швидше всього, з трудомісткістю отримання більшої кількості інформації. Кращого результату при розробленні цього питання можна досягнути шляхом математичного і комп'ютерного моделювання природного освітлення приміщень.

За [1,2] розрахункове значення КПО при боковому освітленні обраховується за формулою:

$$e_p^{\delta} = \left(\sum_{i=1}^I \varepsilon_{н\delta_i} \cdot q_i \cdot m + \sum_{j=1}^J \varepsilon_{\delta_{\gamma d_j}} \cdot R_j \cdot m_j \right) \cdot r_1 \cdot \frac{\tau_0}{K_3}, \quad (1)$$

де $\varepsilon_{н\delta_i}, \varepsilon_{\delta_{\gamma d_j}}$ – геометричні КПО в розрахунковій точці, що враховують відповідно пряме світло від i -ї ділянки неба та світло, відбите від j -го фасаду протилежних будинків;

q_i – коефіцієнт, що враховує нерівномірну яскравість i -ї ділянки хмарного неба МКО, визначається за формулою

$$q_i = \frac{3}{7}(1 + 2 \cdot \sin \theta), \quad (2)$$

де θ – кутова висота центра i -ї ділянки неба відносно розрахункової точки;

R_j – коефіцієнт, що враховує відносну яскравість j -го протилежного будинку;

m, m_j – коефіцієнти світлового клімату відповідно розрахункового світлопрорізу та j -го будинку;

I, J – відповідно кількість окремих розрахункових ділянок неба та фасадів протилежних будинків, які спостерігаються через світлопроріз із розрахункової точки;

r_1 – коефіцієнти, що враховує підвищення КПО за рахунок світла, відбитого від внутрішніх поверхонь приміщення;

τ_0 – загальний коефіцієнт світлопропускання;

K_3 – коефіцієнт запасу;

У [3] наведено аналітичний метод визначення геометричного КПО $\varepsilon_{н\delta_i}$, який є проміжним результатом проектування. Розрахунок у повному обсязі за ДБН [1] продемонструємо на прикладі розрахунку природного освітлення для приміщення з наступними параметрами (рис.1,2): довжина приміщення – 8,7

м, ширина – 5,6 м. Вікно шириною 2,1 м, висотою – 1,5 м. Висота підвіконня над рівнем підлоги – 0,9 м.

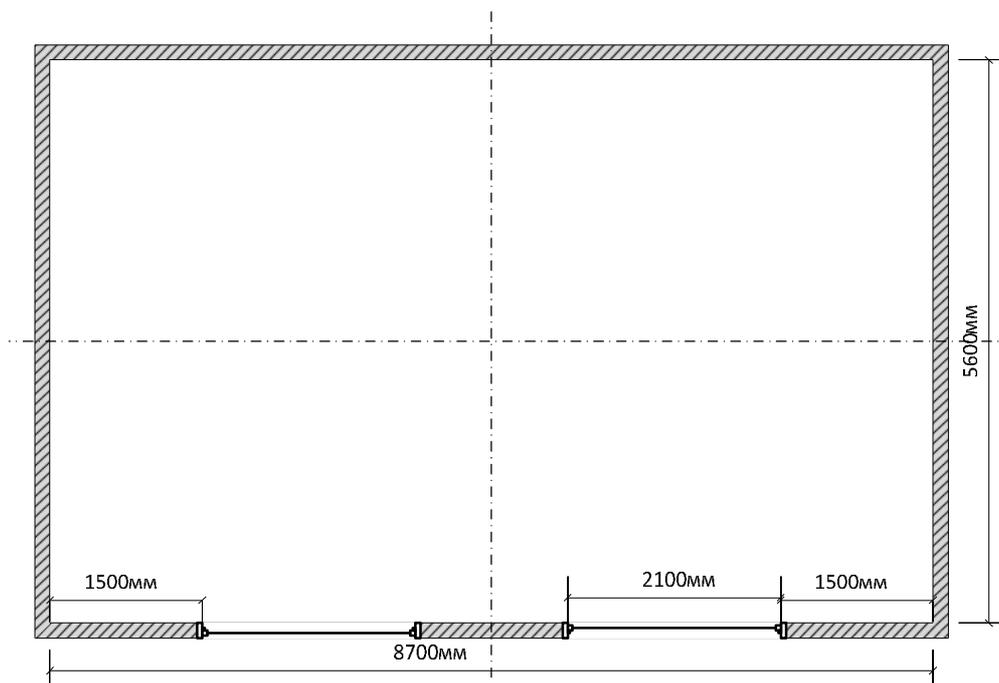

Рис.1. План приміщення.

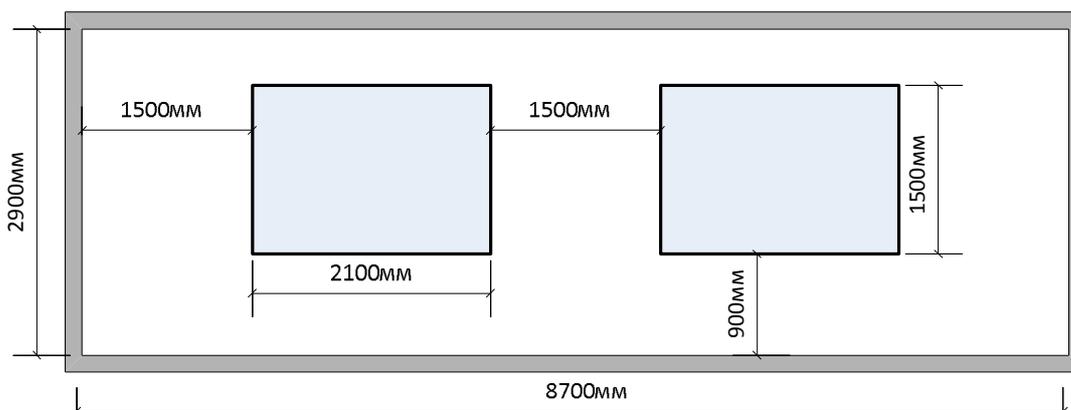

Рис. 2. План розташування вікон у приміщенні.

За відсутності протилежних будинків ($J=0$) формула (1) набуде вигляду

$$e_p^{\delta} = \sum_{i=1}^I \varepsilon_{n\delta_i} \cdot q_i \cdot m \cdot r_1 \cdot \frac{\tau_0}{K_3}, \quad (3)$$

У прикладі прийняті наступні значення параметрів формули 3:

- кількість вікон $i=2$;
- значення геометричний КПО $\varepsilon_{n\delta_i}$ визначається аналітичним методом [3] для множини розрахункових точок;
- коефіцієнт q_i для кожної розрахункової точки визначається за формулою 2;
- коефіцієнти $m = 0,98$ для I-го світлокліматичного району та вертикальних, орієнтованих на ПнЗ світлопрорізів [1, табл.Л1];

- загальний коефіцієнт світлопропускання $\tau_0 = 0,7$;
- коефіцієнт запасу $K_3 = 1,3$ [1,табл.3];
- коефіцієнт, що враховує підвищення КПО за рахунок світла, відбитого від внутрішніх поверхонь приміщення r_1 визначається за [1,табл.Л7] і залежить від координат розрахункової точки у приміщенні. Крім того для його визначення слід отримати додатково такі параметри: відношення глибини приміщення B до висоти від рівня робочої поверхні до верху вікна, відношення відстані I розрахункової точки від зовнішньої стіни до глибини приміщення B , середньозважений коефіцієнт світловідбивання $\rho_{\text{сер}}$ стелі, стін та підлоги, відношення довжини приміщення I_n до його глибини B .

Для автоматизації визначення коефіцієнта r_1 цифрові значення параметрів з [1,табл.Л7] замінені їх аналітичними апроксимаціями.

За наведеним алгоритмом розроблено комп'ютерну модель та проведені обчислювальні експерименти для приміщення (рис.2). Деякі результати експериментів представлені на рис.3,4. Кількість розрахункових точок складала більше 4500.

З рисунків видно що навіть при вікнах, з яких відкривається абсолютно вільний огляд (кут затінення суміжній забудовою дорівнює 0°), частка освітленості прямим світлом має основне значення лише в безпосередній близькості від вікон; на рівень освітленості у глибину приміщення значного впливу набуває відбите світло (залежить від коефіцієнта відбиття огорожувальних поверхонь) [5].

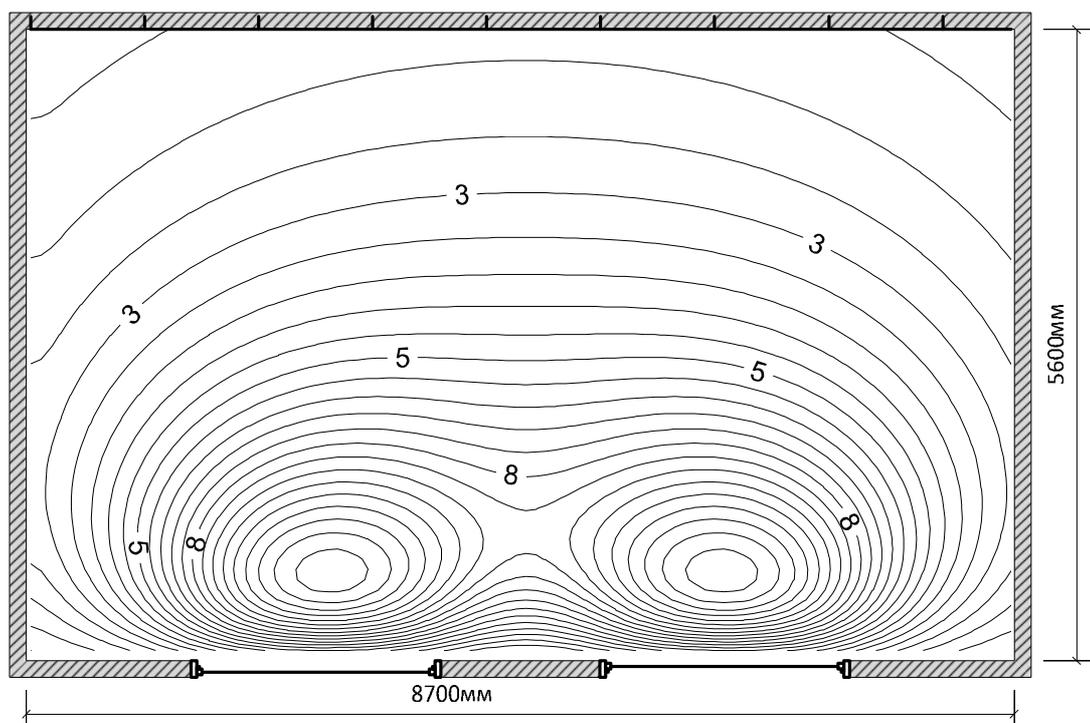

Рис.3. Лінії рівня геометричного КПО.

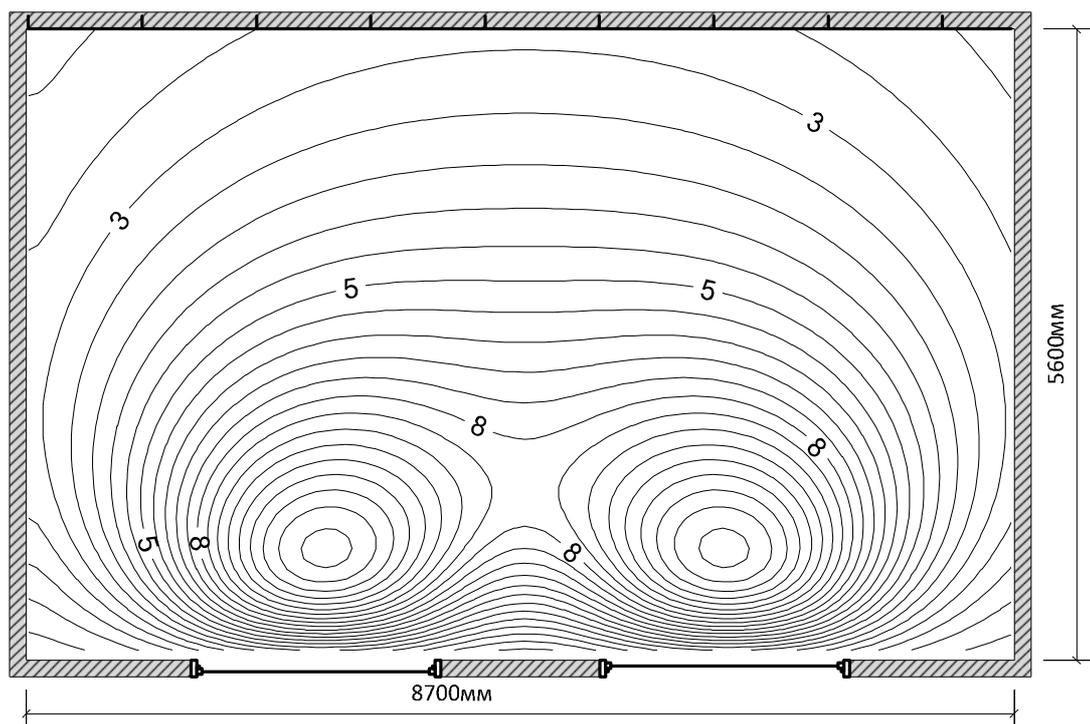

Рис.4. Лінії рівня КПО за формулою 3.

На моделі проведено обчислювальні експерименти з верифікації деяких тверджень з [4,5]. Наприклад, підтвердилося що «...коефіцієнт використання і рівномірність освітлення підвищуються при деякому зсуві вікна з осі фасадної стіни, проте не впритул до бічної стіни, що може призвести до протилежного результату» [5].

Висновки

Метод розрахунку природного освітлення за ДБН В.2.5-28-2006 є графоаналітичним, але є занадто трудомісткий для його використання в рутинних розрахунках, втім є єдиною офіційно затвердженою методикою.

Однак розрахунок легко піддається автоматизації, у випадку використання аналітичних методів. У статті висвітлено переваги аналітичних методів розрахунків при проектуванні природного освітлення.

Література:

1. Державні будівельні норми України, «Природне і штучне освітлення», ДБН В.2.5-28-2006, зміна №2, Мінрегіон України, Київ, 2012;
2. Геометрические основы изменения № 2 ДБН В.2.5-28-2006 «Естественное и искусственное освещение» [Електронний ресурс] // http://er.nau.edu.ua:8080/bitstream/NAU/11104/1/p_5_13.pdf
3. Комаров В. І. Аналітичний метод розрахунку геометричного КПО як альтернатива графічному методу Данилюк. Науковий огляд №7(8), С. 18-25. Київ, 2014 р.

4. Справочная книга по светотехнике. Под редакцией д.т.н., проф. Ю. Б. Айзенберга. Издание 3-е, переработанное и дополненное. М. «Знак». 2006.
5. Эрнст Нойферт. «Строительное проектирование» / Ernst Neufert "BAUENTWURFSLEHRE". М. Стройиздат. 1991.

References:

1. Derzhavni budivelni normy Ukrainy, «Pryrodne i shtuchne osvittennia», DBN V.2.5-28-2006, zmina № 2, Minrehion Ukrainy, Kyiv, 2012;
2. Heometrycheskye osnovy yzmeneniya № 2 DBN V. 2.5-28-2006 «Estestvennoe y yskusstvennoe osveshchenye» [Elektronnyi resurs] // http://er.nau.edu.ua:8080/bitstream/NAU/11104/1/p_5_13.pdf
3. Komarov V. I. Analitychnyi metod rozrakhunku heometrychnoho KPO yak alternatyva hrafichnomu metodu Danyliuk. Naukovyi ohliad № 7(8), S. 18-25. Kyiv, 2014 r.
4. Spravochnaia knyha po svetotekhnike. Pod redaktsyei d.t.n., prof. Yu. B. Aizenberha. Yzdanye 3-e, pererabotannoe y dopolnennoe. М. «Znak». 2006.
5. Ernst Noifert. «Stroytelnoe proektyrovanye» / Ernst Neufert "BAUENTWURFSLEHRE". М. Stroiyzdat. 1991.

УДК 687.016.5

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТРУКЦІЇ ЖІНОЧОЇ УТЕПЛЕНОЇ КУРТКИ

кандидат технічних наук, доцент, Краснюк Л. В.,

кандидат технічних наук, доцент, Троян О. М.

Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький

Стаття присвячена засобам забезпечення динамічної відповідності одягу, що поділені на конструктивні параметри та конструктивно-технологічні елементи. Досліджено та визначено вплив конструктивних параметрів та конструктивно-технологічних елементів на рівень динамічної відповідності жіночих утеплених курток. Розроблено інформаційну базу даних щодо вибору конструктивних елементів залежно від амплітуди рухів і необхідного рівня динамічної відповідності. Розроблене художньо-конструкторське рішення моделі жіночої утепленої куртки з підвищеним рівнем динамічної відповідності.

Ключові слова: динамічна відповідність, показники рівня динамічної відповідності, конструктивні параметри, конструктивно-технологічні елементи, ергономічно-раціональна конструкція.

Краснюк Л. В., Троян А. М. Усовершенствование конструкции женской утепленной куртки / Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький.

Статья посвящена средствам обеспечения динамического соответствия одежды, которые разделены на конструктивные параметры и конструктивно-технологические элементы. Исследовано и определено влияние конструктивных параметров и конструктивно-технологических элементов на уровень

динамического соответствия женских утепленных курток. Разработана информационная база данных по выбору конструктивных элементов в зависимости от амплитуды движений и необходимого уровня динамического соответствия. Разработано художественно-конструкторское решение женской утепленной куртки с повышенным уровнем динамического соответствия.

Ключевые слова: динамическое соответствие, показатели уровня динамического соответствия, конструктивные параметры, конструктивно-технологические элементы, эргономично-рациональная конструкция.

Krasnyuk L. V., Troyan A. M. Design improvement of women's insulated jackets / Khmelnytsky National University, Ukraine, Khmelnytsky.

The article is dedicated facilities to ensure compliance with the dynamic clothing, which are divided into design parameters and design and technological elements. Investigated and determined the effect of design parameters and structural and technological elements on the level of dynamic line of women's insulated jackets. Developed an information database on the choice of structural elements, depending on the range of motion, and the required level of dynamic compliance. Developed by art and design decision model female insulated jacket with a high level of dynamic compliance.

Keywords: dynamic mapping, dynamic indicators of compliance, design parameters, design and technological elements, ergonomically-rational design.

Вступ.

Сьогодні у засобах масової інформації – на телебаченні, радіо, у періодичних виданнях спостерігається популяризація здорового способу життя та наголошується на необхідності занять спортом, що викликає все більше зацікавлення населення активними видами відпочинку. Запорукою комфортного відпочинку та гарного настрою є зручний та якісний одяг, що має важливе значення в зимовий період.

У гардеробі сучасної жінки особливе місце серед усього різноманіття одягу займають зимові утеплені куртки, на які сьогодні спостерігається стабільно високий попит. Більшість споживачів під час експлуатації цих виробів не обмежуються лише побутовими умовами, а використовують їх як одяг для активного відпочинку.

Так, ці вироби можуть використовуватись під час поїздки на роботу або навчання, походу по магазинах, виконання робіт з домашнього господарства на відкритому повітрі, прогулянок у місті та ін. Рухи, що виконує людина за цих умов, характеризуються не великими амплітудами і не високою інтенсивністю.

Іншою сферою застосування утеплених курток є активний відпочинок, коли жінка займається різними видами туризму (лікувально-оздоровчим, культурно-пізнавальним, спортивним) або іншими видами зимового аматорського спорту: катання на лижах, санях, ковзанах, сноуборді та ін.

Рухи, що характерні для даних умовах, є набагато різноманітнішими, виконуються більш інтенсивно та з великими амплітудами.

Отже, умови використання жіночих зимових утеплених курток є досить різними; якщо застосування їх у побутових умовах не викликає нарікань споживачів, то під час активного відпочинку виникають певні незручності, пов'язані з тим, що конструкція цих виробів не в повній мірі враховує більш активні рухи тулуба і кінцівок.

Тому, актуальним є проведення досліджень по створенню конструкції жіночої утепленої куртки, яка би забезпечувала свободу рухів. Реалізація цього можлива за рахунок створення конструкції виробу з високим рівнем ергономічної відповідності.

Мета дослідження полягає у підвищенні рівня ергономічної відповідності жіночої утепленої куртки шляхом вибору раціональних конструктивних параметрів та застосування конструктивно-технологічних елементів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

– визначити вплив конструктивних параметрів та конструктивно-технологічних елементів на рівень динамічної відповідності жіночих курток;

– розробити ергономічно-раціональну конструкцію жіночої утепленої куртки;

– розробити художньо-конструкторське рішення моделі жіночої утепленої куртки з високими показниками динамічної та статичної відповідності.

Виклад основного матеріалу. Ергономічну відповідність системи «людина-одяг» зазвичай розглядають за відношенням до двох її можливих станів: статичного і динамічного [1, 2]. На відміну від побутового одягу, для якого, в першу чергу, важливо врахувати якість посадки, тобто статичну відповідність, для одягу, що використовують для активного відпочинку, важливим є забезпечення високого рівня динамічної відповідності, а саме зручності виробу під час виконання різноманітних рухів.

Існуючі засоби забезпечення динамічної відповідності одягу умовам функціонування, можна розділити на два види: використання раціональних прибавок на вільне облягання на основних конструктивних ділянках виробу; та використання додаткових конструктивно-технологічних елементів.

В наукових дослідженнях [1, 3-6], що присвячені створенню ергономічно-раціональних конструкцій різних видів одягу, основну увагу приділено таким конструктивним параметрам як: прибавка до напівобхвату грудей P_r , прибавка на свободу пройми $P_{с.пр}$, розподіл сумарної прибавки на ділянці пройми $P_{ш.пр}$ та кут відведення рукава убік відносно площини пройми β (табл. 1).

Таблиця 1

Значення конструктивних параметрів різних видів одягу

Найменування конструктивного параметра	Вид одягу				
	Сукня жіноча [6]	Чоловічий комбінезон для занять автоспортом [3]	Куртка чоловіча утеплена для гірського туризму [4]	Куртка жіноча утеплена спеціальна [5]	Куртка жіноча утеплена спеціальна [1]
Прибавка до напівобхвату грудей $P_{г}$, см	4,5-5	12	19,5	18	8
Прибавка на свободу пройми $P_{с.пр}$, см	3,5-4	5	10,5	7	5
Прибавка до обхвату плеча, $P_{о.п}$, см	6-7	-	-	-	-
Кут відведення рукава вбік відносно площини пройми β , град.	-	-	75	55	-
Підвищення плечової точки $P_{п}$, см	-	-	-	3,5	-
Прогин нижньої ділянки пройми B_{21} , см	-	-	-	2,5	-
Кут відведення переднього перекату рукава уперед-назад відносно площини пройми ω , см	-	-	-	112	-
Розподіл сумарної прибавки на ділянці пройми $P_{ш.пр}$, %	50	65	-	30	65

Серед існуючих досліджень стосовно забезпечення високого рівня ергономічної відповідності виробів відсутні рекомендації для побудови конструкції жіночої утепленої куртки універсального призначення. Тому, необхідно провести дослідження для встановлення оптимальних величин конструктивних параметрів куртки жіночої утепленої.

Другим засобом забезпечення високого рівня динамічної відповідності одягу є введення в конструкцію додаткових конструктивно-технологічних елементів, що підвищують зручність користування одягом у русі [7, 8]. Для підвищення рівня динамічної відповідності використовують різний покрій рукава, еластичні вставки, складки, ластовиці, регульовані деталі, клини тощо (рис. 1).

Однак відомості про характер впливу зазначених конструктивно-технологічних елементів (рис. 1) на рівень динамічної відповідності конструкції одягу відсутні. Тому необхідно провести експериментальні дослідження для встановлення впливу конструктивно-технологічних елементів на рівень динамічної відповідності жіночих утеплених курток.

У ході пошуку шляхів підвищення рівня динамічної відповідності, враховуючи рекомендації досліджень [1, 3-6], розроблено чотири дослідних моделі жіночих курток (мод. 1, мод. 2, мод. 3 та мод. 4).

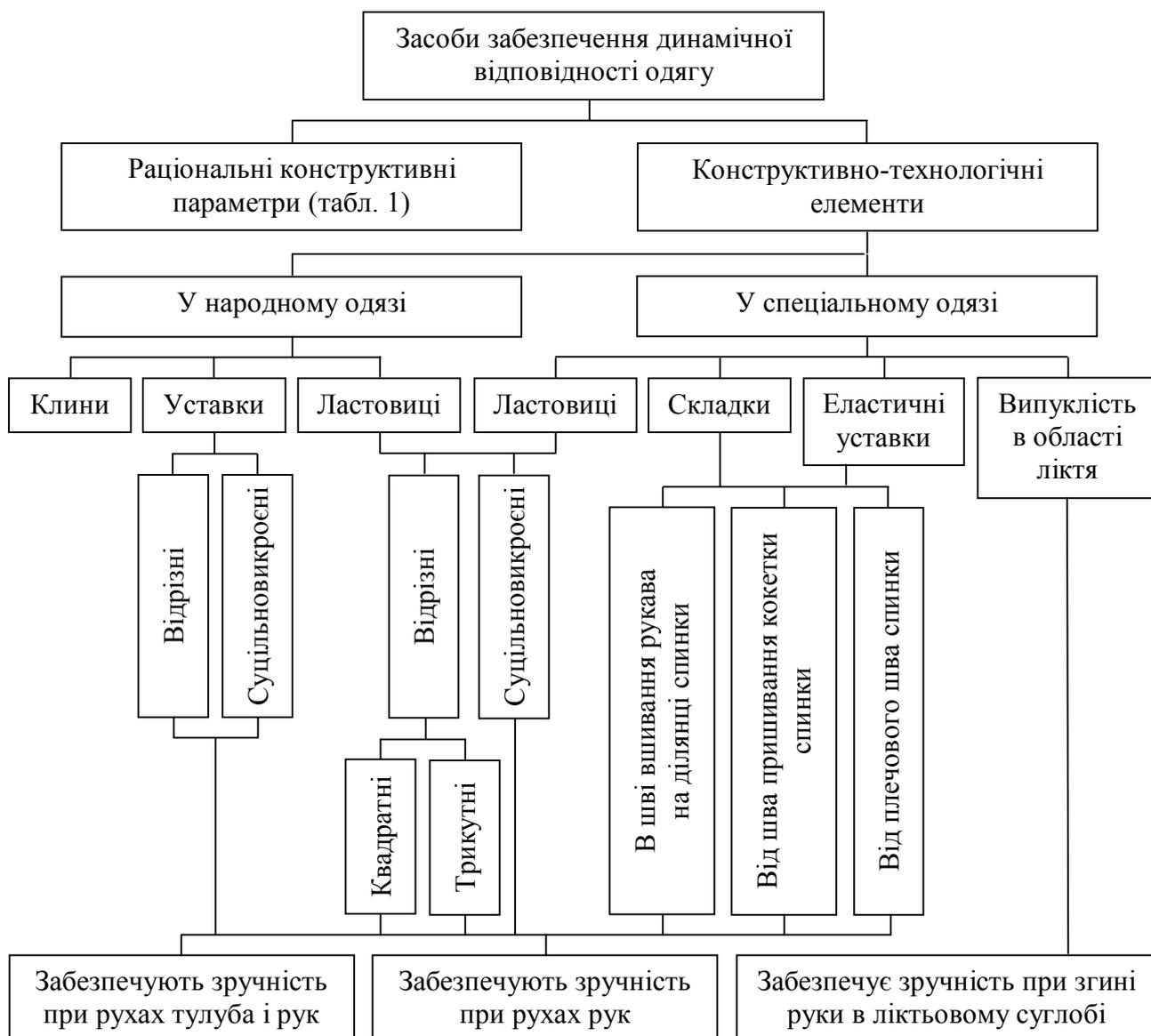

Рис. 1. Засоби забезпечення динамічної відповідності одягу

При цьому, конструкція мод. 1 побудована за методикою ЄМКО РЕВ із використанням конструктивних параметрів, рекомендованих даною методикою, а до конструкції моделей 2, 3 та 4 з метою підвищення рівня динамічної відповідності внесено певні зміни, а саме:

- збільшено відсоток розподілу сумарної прибавки до напівобхвату грудей на ділянку пройми (50 %) та зменшено відсоток на ділянку пілочки (20 %);
- зменшено величину поглиблення пройми на 1,5 см;
- враховуючи властивості матеріалу верху куртки, що не підлягає волого-тепловому обробленню, виключено посадку по окату рукава;
- зменшено висоту окату рукава.

Конструктивні параметри дослідних моделей курток приведені в табл. 2.

Таблиця 2

Конструктивні параметри дослідних моделей курток

Найменування конструктивного параметра	Номер моделі			
	Мод. 1	Мод. 2	Мод. 3	Мод. 4
Прибавка до напівобхвату грудей P_2 , см	10,92	10,92	10,92	10,92
Розподіл сумарної прибавки на ділянку спинки $P_{ш.сп.}$, %	28	30	30	30
Розподіл сумарної прибавки на ділянку пройми $P_{ш.пр.}$, %	45	50	50	50
Розподіл сумарної прибавки на ділянку пілочки $P_{ш.піл.}$, %	27	20	20	20
Прибавка на свободу пройми спинки $P_{с.пр.сп.}$, см	3,18	4,68	4,68	4,68
Прибавка на свободу пройми пілочки $P_{с.пр.піл.}$, см	3,26	4,76	4,76	4,76
Поглиблення пройми, см	6,00	4,50	4,50	4,50
Посадка по окату рукава, см	1,59	0,00	0,00	0,00
Довжина окату рукава, см	55,58	52,61	52,61	52,61
Ширина окату рукава, см	20,40	20,20	21,80	23,20
Висота окату рукава, см	16,70	14,90	13,01	11,54

Слід відмітити, що основним конструктивним параметром, який варіюється у конструкціях дослідних моделей обрано висоту окату рукава, оскільки відомо, що саме цей параметр суттєво впливає на рівень динамічної відповідності одягу. Так, зменшення висоти окату рукава супроводжується збільшенням кута відведення рукава убік у конструкції, що, в свою чергу, покращує зручність користування одягом у динаміці (при виконанні інтенсивних рухів). Однак, зменшення висоти окату рукава викликає збільшення його ширини (за умови збереження довжини пройми), що призводить до появи похилих складок на рукаві та погіршення зовнішнього вигляду виробу внаслідок цього.

Важливим етапом проектування ергономічного одягу є оцінка його комфортності, як у статичі, так і у динаміці. У наукових роботах [1, 9, 10], присвячених вирішенню проблем підвищення ергономічності конструкції побутового та спеціального одягу, пропонуються різні методи оцінки статичної і динамічної відповідності системи "людина-одяг-середовище". Для визначення оптимального співвідношення висоти і ширини окату рукава раціональної конструкції жіночої утепленої куртки авторами проведені дослідження динамічної відповідності розроблених моделей.

Методика дослідження полягає у тому, що дослідні моделі оцінюють за амплітудою рухів рук та величиною переміщення ділянок низу виробу та низу рукавів при виконанні рухів [4]:

1. Амплітуда відведення рук убік у фронтальній площині $P_{к1}$ і уперед у профільній площині $P_{к2}$:

$$P_{ki} = \frac{\alpha_{K3i}}{\alpha_{KH_i}}, \quad (1)$$

де P_{ki} – одиничний показник амплітуди відведення рук для i -го руху;

$\alpha_{КЗі}$ – максимальний кут відведення рук при зафіксованих ділянках низу виробу та низу рукавів при виконанні i -го руху, град;

$\alpha_{КНі}$ – максимальний кут відведення рук при незафіксованих ділянках низу виробу та низу рукавів при виконанні i -го руху, град.

2. Переміщення низу виробу при відведенні рук убік у фронтальній площині $P_{н1}$ і уперед у профільній площині $P_{н2}$:

$$P_{ні} = \frac{h_n}{h_{ні}} \quad (2)$$

де $P_{ні}$ – одиничний показник переміщення низу виробу для i -го руху;

h_n – відстань від підлоги до низу виробу в основній статичній позі, мм;

$h_{ні}$ – відстань від підлоги до низу виробу при виконанні i -го руху з максимальною амплітудою, мм.

3. Переміщення низу рукавів при відведенні рук убік у фронтальній площині $P_{р1}$ і вперед у профільній площині $P_{р2}$:

$$P_{рі} = \frac{l_p}{l_{рі}}, \quad (3)$$

де $P_{рі}$ – одиничний показник переміщення низу рукавів для i -го руху;

l_p – відстань від середнього пальця руки до низу рукава в основній статичній позі, мм;

$l_{рі}$ – відстань від середнього пальця руки до низу рукава при виконанні i -го руху з максимальною амплітудою, мм.

Рівень динамічної відповідності виробу розраховується за комплексним показником динамічної відповідності:

$$K_d = \sum_{i=1}^n P_i m_i, \quad (4)$$

де m_i – коефіцієнти вагомості одиничних показників динамічної відповідності одягу, знайдені методом експертних оцінок.

Результати розрахунків комплексного показника динамічної відповідності K_d дослідних моделей курток представлено на діаграмі (рис. 2), з якої видно, що зі зменшенням висоти окату рукава відбувається збільшення комплексного показника динамічної відповідності. При цьому найбільший показник динамічної відповідності встановлено у мод. 4 ($K_d=0,68$), найменший – у мод. 1 ($K_d=0,55$).

Однак, оцінка зовнішнього вигляду дослідних моделей курток виявила певні недоліки у мод. 4. А саме, завелика ширина окату рукава (23,2 см) спричинила незадовільний зовнішній вигляд виробу внаслідок появи заломів у верхній частині рукава. Тому, як базову конструкцію для подальшого удосконалення обрано мод. 3, що також показала досить високий показник динамічної відповідності ($K_d=0,67$) та має задовільний зовнішній вигляд.

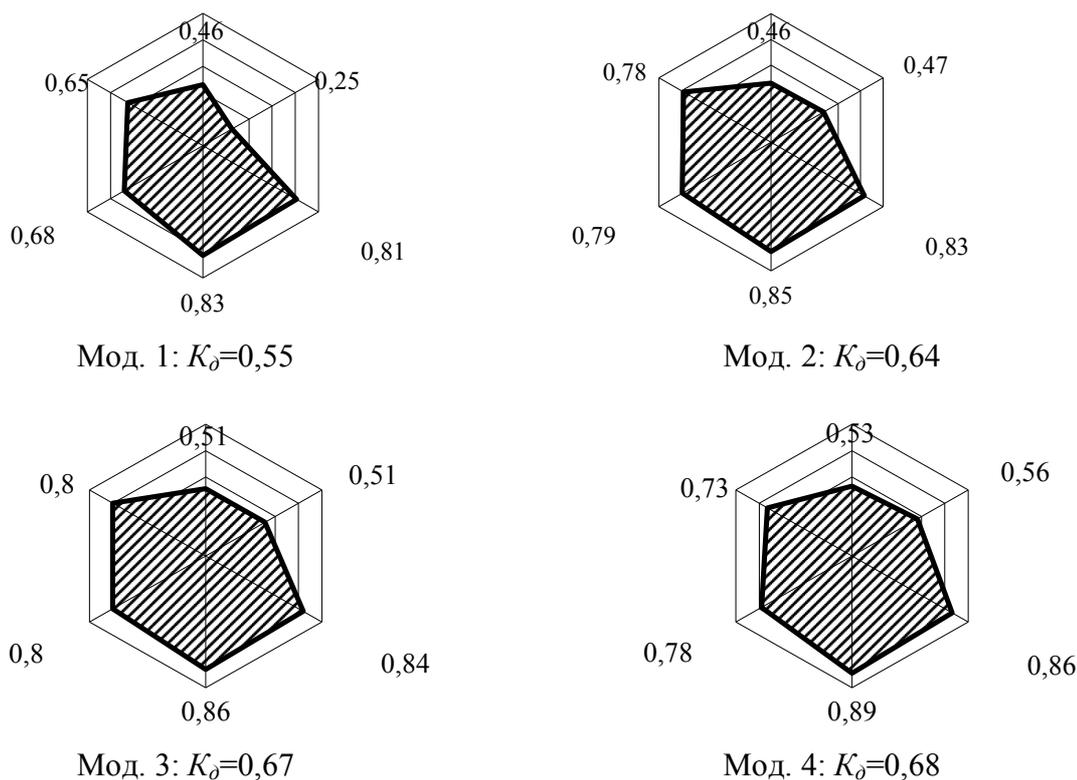

Рис. 2. Комплексний показник динамічної відповідності дослідних моделей курток з різною висотою окату рукава: мод. 1 – 16,7 см; мод. 2 – 14,9 см; мод. 3 – 13,01 см; мод. 4 – 11,54 см

Таким чином, за рахунок раціонального вибору конструктивних параметрів рівень динамічної відповідності дослідних виробів зріс на 12 %. Для подальшого підвищення цього показника доцільно ввести у конструкцію одягу додаткові конструктивно-технологічні елементи, що покращать його динамічну відповідність. З елементів, наведених у схемі (рис. 1), у конструкцію жіночої утепленої куртки запропоновано ввести такі додаткові елементи, як ластовиці та складки.

Слід зазначити, що при проведенні досліджень у мод. 3 при відведенні рук убік у фронтальній площині на 180° спостерігалось значне переміщення низу рукава (41 мм), тому, для виправлення цього недоліку у модель введено суцільновикроєні ластовиці шириною 20 мм (мод. 3.Л1) і 30 мм (мод. 3.Л2).

Крім того, у мод. 3 при відведенні рук уперед у фронтальній площині на 180° спостерігалось переміщення низу рукава на 39 мм. Для того щоб зменшити величину переміщення в дану модель введено складки у швах вшивання рукавів на ділянці спинки шириною 30 мм (мод. 3.С1) і 40 мм (мод. 3.С2).

Таким чином, отримано чотири дослідних моделі жіночих утеплених курток з суцільновикроєними ластовицями та складками, з якими проведено дослідження рівня динамічної відповідності за приведеною раніше методикою.

Результати розрахунків одиничних та комплексних показників динамічної відповідності дослідних моделей жіночих курток з різними конструктивно-технологічними елементами представлені в табл. 3.

Таблиця 3

**Одиничні та комплексні показники динамічної відповідності
конструкції дослідних моделей жіночих курток**

Номер моделі	Конструктивно-технологічний елемент	Одиничні показники						Комплексний показник динамічної відповідності K_d
		$P_{к1}$	$P_{к2}$	$P_{н1}$	$P_{н2}$	$P_{р1}$	$P_{р2}$	
Мод. 3	-	0,51	0,51	0,84	0,86	0,80	0,80	0,67
Мод. 3.Л1	Ластовиця шириною 2 см	0,69	0,68	0,83	0,85	0,92	0,82	0,77
Мод. 3.Л2	Ластовиця шириною 3 см	0,73	0,72	0,85	0,87	0,84	0,81	0,78
Мод. 3.С1	Складка глибиною 3 см	0,67	0,69	0,86	0,87	0,89	0,88	0,78
Мод. 3.С2	Складка глибиною 4 см	0,72	0,76	0,85	0,87	0,80	0,80	0,79

Отже, результати досліджень (табл. 3) показали, що введення таких додаткових конструктивно-технологічних елементів, як ластовиці у рукавах і складка у швах вшивання рукавів на ділянці спинки, підвищують рівень динамічної відповідності дослідних моделей жіночих утеплених курток. Причому, дані елементи забезпечують майже однаковий рівень динамічної відповідності, оскільки значення комплексного показника динамічної відповідності K_d виробів з ластовицями мод. 3.Л1 та мод. 3.Л2 дорівнює 0,77 і 0,78; а моделі зі складками мод. 3.С1 та мод. 3.С2 – 0,78 і 0,79 відповідно.

Як було зазначено раніше, умови експлуатації жіночих утеплених курток досить різноманітні, тому для оформлення рекомендацій з використання різних додаткових конструктивно-технологічних елементів досліджені та визначені одиничні показники та розраховані комплексні показники динамічної відповідності конструкції (K_d) для різних кутів відведення рук (табл. 4). За допомогою даних таблиці можна визначити, який рівень динамічної відповідності забезпечується при використанні певного конструктивно-технологічного елемента для певних кутів відведення рук під час експлуатації виробу.

Наприклад, якщо умови експлуатації жіночої утепленої куртки не передбачають відведення рук більше, ніж на 120° , то при використанні таких елементів як ластовиці та складки у швах вшивання рукавів на ділянці спинки забезпечується комплексний показник динамічної відповідності конструкції 0,97. Якщо не використовувати ці елементи у конструкції куртки, то цей показник дорівнюватиме лише 0,85.

Таблиця 4

**Комплексні показники динамічної відповідності дослідних
моделей жіночих утеплених курток**

Номер моделі	Найменування конструктивного параметра	Конструктивно-технологічний елемент	Комплексний показник динамічної відповідності при максимальному куті відведення рук, %			
			90°	120°	150°	180°
Мод. 1	Висота окату 16,70 см	-	0,78	0,68	0,61	0,55
Мод. 3	Висота окату 13,01 см	-	0,99	0,85	0,74	0,67
Мод. 3.Л1		Ластовиця шириною 2 см	0,99	0,97	0,86	0,77
Мод. 3.Л2		Ластовиця шириною 3 см	0,99	0,97	0,88	0,78
Мод. 3.С1		Складка глибиною 3 см	1,00	0,97	0,87	0,78
Мод. 3.С2		Складка глибиною 4 см	1,00	0,97	0,88	0,79

За отриманими рекомендаціями розроблено модель жіночої зимової утепленої куртки (рис. 3), яка показала досить високі показники як статичної, так і динамічної відповідності.

Рис. 3. Зовнішній вигляд моделі жіночої утепленої куртки, розробленої за результатами дослідження

Висновки. У результаті експериментальних досліджень встановлені закономірності впливу конструктивних параметрів жіночої утепленої куртки на показники динамічної відповідності. З'ясовано, що певні конструктивні параметри, а саме: розподіл прибавки до напівобхвату грудей 30 %:50 %:20 %, та висота окату рукава 13,01 см дозволяють підвищити рівень динамічної відповідності конструкції жіночої утепленої куртки на 12 %.

Отримано експериментальні залежності між величиною переміщення низу виробу, низу рукавів і кутом відведення рук у конструкціях курток з

різними додатковими елементами та встановлено, що такі конструктивно-технологічні елементи, як ластовиці та складки в швах вшивання рукавів на ділянці спинки підвищують динамічну відповідності конструкції виробу на 10...15 %.

З урахуванням отриманих результатів та рекомендацій розроблено художньо-конструкторське рішення жіночої зимової утепленої куртки, в основу якого покладено ергономічно-раціональну конструкцію з підвищеним рівнем динамічної відповідності.

Література:

1. Сурженко Е. Я. Теоретические основы и методическое обеспечение эргономического проектирования специальной одежды: автореф. дис. ... докт. техн. наук: 05.19.04/СПГУТД, Санкт-Петербург, 2001. – 49 с.
2. *Environmental Ergonomics-The Ergonomics of Human Comfort, Health and Performance in the Thermal Environmental/* edited by Y. Tochihara, T. Ohnaka-Elsevier, 2005. – 515 p.
3. Ольшанская Г. Г. Функционально-эргономическое обоснование проектных решений одежды специального назначения: автореф. дис. ...канд. техн. наук: 05.19.04 / МТИЛП. – М., 1990. – 19с.
4. Краснюк Л. В. Удосконалення процесу проектування спортивного теплозахисного одягу для гірських туристів: дис. ...канд. техн. наук: 05.19.04. – Хмельницький, 2002. – 126 с.
5. Бахтина Е. Ю. Эргономические исследования и совершенствование конструкций специальной одежды для женщин / Е. Ю. Бахтина, Е. Я. Сурженко // Известия вузов. Технология текстильной промышленности. – 2000. – №3. – С.87-89.
6. Коблякова Е. Б. Основы проектирования рациональных размеров и формы одежды. – М.: «Легкая и пищевая промышленность», 1984. – 208 с.
7. Мачинская Ю. В. Разработка эргономически рациональной конструкции женского комбинезона // Швейная промышленность. – 2007, – №5. – С.39-40.
8. Шершинева Л. П. Современные подходы к проектированию динамически комфортных конструкций детской одежды / Л. П. Шершинева, Л. В. Ларькина // Швейная промышленность. – 2004, – №5. – С.43-46.
9. Мацеевска Ю. А. Разработка метода эргономического проектирования школьной одежды: дис. ...канд. техн. наук: 05.19.04/МГУДТ, Москва, 2009. – 245 с.
10. Сахарова Н. А. Методика конструирования эргономичного комбинезона общего назначения для работников автосервиса / Технология текстильной промышленности. – 2006, – №5(293). – С.92-97.

References:

1. Surzhenko E. Ya. Teoretycheskiye osnovy y metodycheskoe obespechenye erhonomycheskoho proektyrovanyya spetsyal'noy odezhdyy: avtoref. dys. ... dokt. tekhn. nauk: 05.19.04/SPHUTD, Sankt-Peterburh, 2001. – 49 s.

2. *Environmental Ergonomics-The Ergonomics of Human Comfort, Health and Performance in the Thermal Environmental/* edited by Y. Tochihara, T. Ohnaka-Elsevier, 2005. – 515 p.
3. Ol'shanskaya H. H. *Funktsyonal'no-erhonomycheskoe obosnovanye proektnykh reshenyy odezhdy spetsyal'noho naznachenyya: avtoref. dys. ...kand. tekhn. nauk: 05.19.04 / MTYLP.* – M., 1990. – 19s.
4. Krasnyuk L. V. *Udoskonalennyya protsesu proektuvannya sportyvnoho teplozakhysnoho odyahu dlya hirs'kykh turystiv: dys. ...kand. tekhn. nauk: 05.19.04.* – Khmel'nyts'kyy, 2002. – 126 s.
5. Bakhtyna E. Yu. *Erhonomycheskye yssledovannya y sovershenstvovanye konstruktsyy spetsyal'noy odezhy dlya zhenshchyn / E. Yu. Bakhtyna, E. Ya. Surzhenko // Yzvestyya vuzov. Tekhnolohyya tekstyl'noy promyshlennosty.* – 2000. – № 3. – S.87-89.
6. Koblyakova E. B. *Osnovy proektyrovannya ratsyonal'nykh razmerov y formy odezhdy.* – M.: «Lehkaya y pyshcheyaya promyshlennost'», 1984. – 208 s.
7. Machynskaya Yu. V. *Razrabotka erhonomychesky ratsyonal'noy konstruktsyy zhenskoho kombynezona // Shveytnaya promyshlennost'.* – 2007, – № 5. – S.39-40.
8. Shershneva L. P. *Sovremennyye podkhody k proektyrovannya dynamychesky komfortnykh konstruktsyy det'skoy odezhdy / L. P. Shershneva, L. V. Lar'kina // Shveytnaya promyshlennost'.* – 2004, – № 5. – S.43-46.
9. Matsyevska Yu. A. *Razrabotka metoda erhonomycheskoho proektyrovannya shkol'noy odezhdy: dys. ...kand. tekhn. nauk: 05.19.04/MHUDT, Moskva, 2009.* – 245 s.
10. Sakharova N. A. *Metodyka konstruyovannya erhonomychnoho kombynezona obshcheho naznachenyya dlya robotnykov avtoservysa / Tekhnolohyya tekstyl'noy promyshlennosty.* – 2006, – № 5(293). – S.92-97.

РОЗДІЛ ІІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК

УДК 613:632.954:631.453:351.777.5/.6

ОСОБЛИВОСТІ ТОКСИКОДИНАМІКИ ТА ОЦІНКА НЕБЕЗПЕЧНОСТІ НОВОГО ФУНГІЦИДУ ІНГІБІТОРУ СУКЦИНАТДЕГІДРОГЕНАЗИ ІІ ПОКОЛІННЯ – ІЗОПІРАЗАМУ

кандидат медичних наук, Антоненко А. М.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна, Київ

Були вивчені особливості токсикодинаміки нового фунгіциду інгібітору сукцинатдегідрогенази – ізопіразму. Було встановлено, що згідно з гігієнічною класифікацією пестицидів він відноситься до 3 класу небезпечності (помірно небезпечний). Показано, що первинним органом-мішенню дії ізопіразаму є печінка, вторинним – щитоподібна залоза. Обґрунтовано допустиму добову дозу для людини ізопіразаму на рівні 0,01 мг/кг.

Ключові слова: фунгіцид, ізопіразам, токсичність, небезпечність, допустима добова доза.

Антоненко А. Н. Особенности токсикодинамики и оценка опасности нового фунгицида ингибитора сукцинатдегидрогеназы - изопиразама / Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, Украина, Киев

Были изучены особенности токсикодинамики нового фунгицида ингибитора сукцинатдегидрогеназы – изопиразама. Было установлено, что в соответствии с гигиенической классификацией пестицидов он отнесен к 3 классу опасности (умеренно опасный). Показано, что первичным органом-мишенью действия изопиразама является печень, вторичным – щитовидная железа. Обосновано допустимую суточную дозу для человека изопиразама на уровне 0,01 мг/кг.

Ключевые слова: фунгициды, изопиразам, токсичность, опасность, допустимая точная доза.

Antonenko A. M. Toxicodynamics peculiarities and risk assessment of new fungicide of pyrazolecarboxamide class - fluxapyroxad and penthiopyrad / National Medical University named after A. A. Bogomolets, Ukraine, Kiev

The toxicodynamics peculiarities of new fungicides of new fungicide of succinate dehydrogenase inhibitor – isopyrazam. It was found that in accordance with hygienic classification of pesticides it is referred to the 3rd class of hazard (moderately hazardous). It was shown that the primary target organ of isopyrazam action is liver, secondary – thyroid gland. Acceptable daily intake for humans of isopyrazam was substantiate on level of 0,01 mg/kg.

Keywords: fungicides, isopyrazam, toxicity, hazardous, acceptable daily dose.

Вступ. У сучасне сільське господарство широко впроваджуються інтенсивні технології, збільшується рівень хімізації, постійно розширюється асортимент застосовуваних пестицидів. Необхідність підвищення безпечності пестицидів для здоров'я людини вимагає постійного вдосконалення препаратів, оптимізації норм витрат і технологій їх застосування [1, с. 130; 2, с. 36]. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання фунгіцидів з новим механізмом дії, до яких ще не розвинулась стійкість шкідників.

Але виробництво та інтенсивне застосування таких речовин в усіх сферах народного господарства робить проблему захисту навколишнього середовища та здоров'я людини однією з найважливіших в системі профілактичної медицини [2, с. 98; 3, с. 159-160]. Кожна нова молекула потребує детального вивчення механізмів її дії на теплокровних тварин та людину, а також аналізу можливості реалізації цих механізмів.

Метою роботи була гігієнічна оцінка небезпечності за токсикологічними критеріями нового фунгіциду інгібітору сукцинатдегидрогенази (СДГ) II покоління ізопіразаму, наукове обґрунтування його допустимої добової дози.

Матеріали та методи. В роботі наведено гігієнічну оцінку інгібітору СДГ II покоління ізопіразаму на підставі експертно-аналітичного вивчення даних

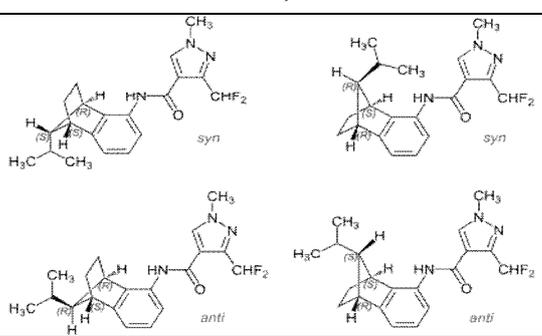
літературних джерел та інтернет-сайтів щодо результатів токсикологічних експериментів різної тривалості.

Ізопіразам представник хімічного класу фунгіцидів піразолкарбоксамідів, представляє собою суміш ізомерів, кожен з яких складається з енантіомерів. Основні фізико-хімічні властивості ізопіразаму наведені в таблиці 1.

Оцінку токсичності ізопіразаму для теплокровних лабораторних тварин та їх небезпечності для людини здійснено за даними літератури та інтернет-сайтів згідно з чинною в Україні гігієнічною класифікацією пестицидів за ступенем небезпечності (ДСанПін 8.8.1.002-98) [4, с. 5-8, 5, с. 4-7]. Допустиму добову дозу (ДДД) досліджуваної речовини для людини обґрунтовували відповідно до методології комплексного гігієнічного нормування пестицидів з використанням методичних підходів, викладених у [6, с. 5-200, 7, с. 55-57].

Таблиця 1

Фізико-хімічні властивості ізопіразаму [8]

Показник	Значення
CAS №	ізопіразам (SYN520453) – 881685-58-1; син-ізомер (SYN534969) – 683777-13-1; анти-ізомер (SYN534968) – 683777-14-2
Емпірична формула	C ₂₀ H ₂₃ F ₂ N ₃ O
Відносна молекулярна маса	359,4
Структурна формула:	
Тиск пари, мПа	1,3×10 ⁻⁴
Розчинність у воді, мг/дм ³	0,55
Розчинність в органічних розчинниках, г/дм ³	ацетон – 314; дихлорметан – 330; етилацетат – 179; гексан – 1,17; метанол – 119; октанол – 44,1; толуол – 77,1
Коефіцієнт розподілу н-октанол/вода (log Ko/w)	4,25
Температура плавлення, °С	137

Результати досліджень. За результатами аналізу та узагальнення даних літератури та інтернет-сайтів [8-10] щодо первинної токсикологічної оцінки ізопіразаму (табл. 2) було встановлено, що згідно з гігієнічною класифікацією пестицидів за ступенем небезпечності ізопіразам за параметрами гострої пероральної та перкутанної токсичності відноситься до 4 класу (мало небезпечний), за гострою інгаляційною токсичністю – до 3 класу (помірно

небезпечний), за подразнюючою дією на шкіру – до 4 класу (не подразнює), за подразнюючою дією на слизові оболонки – до класу (слабо подразнює). Досліджувана речовина проявляє алергенні властивості в тесті локального лімфатичного вузла на мишах.

Таблиця 2

Первинна токсикологічна оцінка ізопіразаму [8-10]

Дослід, вид тварин, токсикометричний параметр, одиниці вимірювання	Значення показника для речовин
Гостра пероральна токсичність, щури, ЛД ₅₀ , мг/кг	>2000
Гостра перкутанна токсичність, щури, ЛД ₅₀ , мг/кг	>5000
Гостра інгаляційна токсичність, щури, ЛК ₅₀ , мг/м ³	>5280
Подразнююча дія на слизові, кролі	Відсутня
Подразнююча дія на шкіру, кролі	Слабка
Алергенна дія, миші	Алерген

За даними літератури [8-10] короткострокові експерименти з вивчення токсичних властивостей проведені з двома різними формами ізопіразаму (при співвідношенні ізомерів 93:7 та 89:11), а також із син- та анти-ізомерами та їх сумішшю у співвідношенні 50:50.

За результатами додаткових експериментів було встановлено, що характер дії ізопіразаму (направленість змін та їх дозо-ефектна залежність) практично не змінювались при зміні співвідношення ізомерів [8-10]. Відповідно, збільшення в технічному продукті питомої ваги анти-ізомеру, більш токсичного в гострому досліді, не підвищує токсичності та не змінює характер ефектів при багаторазовому надходженні речовини в організм піддослідних тварин.

Встановлено, що основний орган-мішень при дії всіх речовин на щурів, мишей і собак – печінка: виявлено підвищення активності аланін амінотрансферази (АЛТ) та гама-глутаматтрансферази (ГГТ), зниження рівня загального білку та альбуміну, підвищення холестерину, підвищення активності загального цитохрому Р450, ізоферментів 7-етоксирезорифин-О-деетилази (ЕРОД) а 7-пентоксирезорифин-О-депентилази (ПРОД), збільшення маси печінки, централобулярна гіпертрофія гепатоцитів. Також було показано, що індукція мікросомальних ферментів під дією ізопіразаму та його ізомерів відбувається за фенобарбіталовим типом [9-10].

На основі розрахунків коефіцієнтів чутливості нами було встановлено, що найбільш чутливими до дії ізопіразаму були щури, найбільш резистентними – миші.

За результатами хронічних дослідів [9-10] на трьох видах тварин (щурах, мишах та собаках) було встановлено, що зміни в організмі піддослідних тварин (підвищення активності АЛТ, ГГТ, зниження загального білку та альбуміну, збільшення маси печінки та гіпертрофія гепатоцитів) були однаправлені змінам, виявленим в короткострокових дослідях. Основним органом-мішенню також визнано печінку.

Крім того, у щурів було виявлено ще два додаткових органи-мішені – нирки та щитоподібну залозу.

В достатньому наборі тестів (*in vitro*: тест Еймса, тест на індукцію генних мутацій в культурі клітин лімфоми мишей, цитогенетичний тест в культурі клітин людських лімфоцитів та *in vivo*: мікронуклеарний тест на кістковому мозку щурів, тест на дослідження позапланового синтезу ДНК в печінці щурів) [8-10] було встановлено, що ізопіразам не володіє генотоксичним потенціалом та по мутагенній активності віднесений до 4 класу небезпечності, згідно гігієнічної класифікації пестицидів.

В дослідках з вивчення канцерогенної активності ізопіразаму встановлено, що у щурів речовина викликала збільшення числа випадків ендометріальної аденокарциноми матки та гепатоцелюлярної аденоми печінки у самок, фолікулярноклітинних аденом щитоподібної залози – у самців в максимальних досліджуваних концентраціях [8-10]. В дослідках на щурах збільшення кількості новоутворень не спостерігали в жодній піддослідній групі тварин [8-10].

Враховуючи, що ізопіразам викликав появу пухлин тільки у одного виду тварин (щури) в концентраціях на рівні та вище максимально переносимої за критерієм зниження маси тіла та приросту маси тіла, а також відсутність генотоксичного потенціалу в достатньому наборі тестів (3 *in vitro*, 2 *in vivo*) та, відповідно, епігеномний механізм розвитку гепатоцелюлярних аденом та фолікулярноклітинних аденом щитоподібної залози, однак, до кінця не з'ясований механізм формування ендометріальних аденокарцином матки, відповідно до ДСанПіН 8.8.1.002-98 досліджувану речовину віднесено до 2 класу небезпечності за критерієм канцерогенна активність.

Також виявлено, що ізопіразам не здійснює вибіркового впливу на репродуктивні параметри [8-10] та за цим критерієм віднесений до 3 класу небезпечності згідно з ДСанПіН 8.8.1.002-98. Однак слід відмітити, що для батьківських поколінь щурів у вказаному дослідженні були встановлені ті ж органи-мішені, що і в короткострокових та хронічних слідженнях – печінка та щитоподібна залоза (збільшення маси печінки та щитоподібної залози, біохімічні зміни в аналізі крові та гістологічні аномалії) [8-10]

На основі аналізу даних літератури [8-10] було встановлено, що у самок в експериментах з вивчення ембріотоксичності на щурах та кролях органом-мішенню також була печінка. Ізопіразам за даним критерієм віднесено до 3 класу небезпечності (у плодів від самок, що отримували речовину в максимальних концентраціях, були виявлені поодинокі аномалії [8-10]).

В таблиці 3 наведені значення NO(A)EL (1) для ізопіразаму з даних літератури [8-10]. Однак, при аналізі матеріалів досьє фірми-виробника нами, на основі методичних підходів, що існують в Україні [11, с. 10-590], за результатами окремих дослідів були обґрунтовані дещо нижчі значення NO(A)EL (2).

Таблиця 3

Величини недіючих доз флуксапіроксаду та пентіопіраду в субхронічних та хронічних дослідях [8-10]

Вид експерименту	Вид тварин (тривалість експозиції)	NO(A)EL*, мг/кг для самців/самок	
		1	2
Субхронічний	Собаки, Бігль	30/30	30/30
	Щури Вістар (13 тижнів)	23,8/21,3	20,3/20,8
	Миші C57BL/10JfCD-1 (13 тижнів)	76,5/87,2	76,5/87,2
Хронічний	Собаки Бігль (1 рік)	25/25	25/25
	Щури Вістар (2 роки)	5,5/6,9	5,5/6,9
	Миші C57BL/10JfCD-1 (1,5 роки)	7,8/9,9	7,8/9,9
Канцерогенність	Щури Вістар (2 роки)	5,5/6,9	34,9/34,9
	Миші C57BL/10JfCD-1 (1,5 роки)	432,6/553,6	432,6/553,6
Ембріотоксичність і тератогенність	Щури	75/20**	75/20**
	Кролі Гімалайські	100/100**	150/150**
	Кролі Новозеландські	30/30**	500/150**
Репродуктивна токсичність	Щури	47/9,3***	239,1/8,1***

Примітки: * - підпорогова/порогова доза;

** - величина NO(A)EL приведена для плодів/самок;

*** - величина NO(A)EL приведена для репродуктивної/загальної токсичності.

Таким чином, в усіх дослідях найбільш чутливим видом тварин були щури; найменша NOAEL – 5,5 мг/кг – встановлена в хронічному досліді. Ізопіразам не проявив генотоксного потенціалу та не володіє вибірковою репродуктивною токсичністю. В той же час NOEL по канцерогенній активності для щурів співпадає з NOAEL по системній токсичності, а в експериментах з вивчення ембріотоксичності на щурах та кроликах встановлені величини порогових доз, а не підпорогових. Саме тому, при обґрунтуванні ДДД для людини доцільно ввести додатковий коефіцієнт запасу – 5. Відповідно, загальний коефіцієнт складе 500, а ДДД – 0,01 мг/кг. Коефіцієнт запасу відносно порогової дози по ембріотоксичності для щурів (20 мг/кг) складе 670, для кроликів (30 мг/кг) – 1000.

Таким чином у встановленому порядку було затверджено постійну величину ДДД ізопіразаму на рівні 0,01 мг/кг.

Слід відмітити, що в 2011 році Агенцією з охорони навколишнього середовища США була прийнята величина хронічної референтної дози (RfD) на рівні 0,055 мг/кг [9], а в 2012 році в Європейському Союзі прийнята величина допустимого добового надходження (ADI) ізопіразаму на рівні 0,035 мг/кг [8, 10], виходячи з тієї ж величини найменшої підпорогової дози, встановленої в хронічному досліді (5,5 мг/кг), але з меншим коефіцієнтом запасу (в першому випадку – 100, в другому – 200).

Висновки:

1. Встановлено, що згідно з гігієнічною класифікацією пестицидів за ступенем небезпечності ізопіразам за параметрами гострої пероральної та перкутанної токсичності відноситься до 4 класу (мало небезпечні), за гострою інгаляційною токсичністю – до 3 класу (помірно небезпечні), за подразнюючою дією на шкіру та слизові оболонки – до 4 класу (не подразнює), алергенною дією – 4 клас (не алерген).

2. Основним органом-мішенню впливу ізопіразму визнано печінку, вторинним – щитоподібну залозу.

3. Обґрунтовано ДДД для людини ізопіразму на рівні 0,01 мг/кг (найменшу підпорогову дозу встановлено за загальнотоксичною дією на щурах досліді з вивчення хронічної токсичності речовини – 5,5 мг/кг, коефіцієнт запасу 500).

Література:

1. Вавріневич О. П. Порівняльна гігієнічна оцінка безпечності застосування сумішевих пестицидів Нативо 75 WG та Коронет 300 SC на сільськогосподарських культурах / О. П. Вавріневич, В. Г. Бардов, С. Т. Омельчук // Український журнал з проблем медицини праці. – № 2 (26). – 2011. – С. 36–41.

2. Комплексные токсиколого-гигиенические исследования по обоснованию предельно допустимой концентрации диметаклора в воде водных объектов хозяйственно питьевого водопользования / Т. Н. Зинченко, С. М. Ткаченко, Е. П. Вавриневич [и др.] // Гигиена населенных мест. – Выпуск 60. – 2012. – С. 98–106.

3. Клочкова О. П. Токсикологические исследования новых фунгицидов / О. П. Клочкова // Здоровье и окружающая среда. – Минск. – 2014. – Том 1, Выпуск 24. – С. 159–160.

4. Пестициди. Класифікація за ступенем небезпечності: ДСанПіН 8.8.1.002-98 – [Затв. 28.08.98] // Зб. важливих офіційних матеріалів з санітарних і протиепідемічних питань. – Київ, 2000. – Т. 9. – Ч. 1. – С. 249–266.

5. Проданчук Н. Г. Принципы установления интегрального класса опасности ксенобиотиков / Н. Г. Проданчук, Е. И. Спыну, А. П. Кравчук. – Современные проблемы токсикологии. – 2003. – № 4. – С. 4–9.

6. Методические указания по гигиенической оценке новых пестицидов: МУ № 4263-87. – [Утв. 13.03.87]. – К.: М-во здравоохранения СССР, 1988. – 210 с.

7. Проданчук Н. Г. Системный принцип при установлении допустимой суточной дозы пестицидов для человека / Н. Г. Проданчук, Е. И. Спыну, Ю. Г. Чайка. – Гигиена и санитария. – 2005. – № 1. – С. 55–58.

8. Isopyrazam [Електронний ресурс]: IUPAC. Global availability of information on agrochemicals. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://sitem.herts.ac.uk/aeru/iupac/Reports/1449.htm>. – Назва з екрану.

9. Isopyrazam [Електронний ресурс]: EPA: Pesticide Fact Sheet. – Електронні дані. – Режим доступу:

http://www.epa.gov/opp00001/chem_search/reg_actions/pending/fs_PC-129222_05-Oct-11.pdf. – Назва з екрану.

10. Isopyrazam [Електронний ресурс]: FAO. – Електронні дані. – Режим доступу:

http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/JMPR/Report11/Isopyrazam.pdf. – Назва з екрану.

11. Общая токсикология [под ред. Курляндского Б. А., Филова В. А.]. – М.: «Медицина», 2002. – 607 с.: ил., табл.

References:

1. Vavrinevych O. P. Porivnyal'na hihiyenichna otsinka bezpechnosti zastosovannya sumishevykh pestytsydiv Nativo 75 WG ta Koronet 300 SS na sil's'kohospodars'kykh kul'turakh / O. P. Vavrinevych, V. H. Bardov, S. T. Omel'chuk // Ukrayins'kyy zhurnal z problem medytsyny pratsi. – № 2 (26). – 2011. – S. 36–41.

2. Kompleksnye toksikologo-gigienicheskie issledovaniya po obosnovaniyu predelno dopustimoy kontsentratsii dimetakhloro v vode vodnykh obektov khozyaystvenno pitevogo vodopolzovaniya / T. N. Zinchenko, S. M. Tkachenko, Ye. P. Vavrinevich [i dr.] // Gigiena naseleenny mest. – Vypusk 60. – 2012. – S. 98–106.

3. Klochkova O. P. Toksikologicheskie issledovaniya novykh fungitsidov / O. P. Klochkova // Zdorove i okruzhayushchaya sreda. – Minsk. – 2014. – Tom 1, Vypusk 24. – S. 159–160.

4. Pestytsydy. Klyasyfikatsiya za stupenem nebezpechnosti: DSanPiN 8.8.1.002-98 – [Zatv. 28.08.98] // Zb. vazhlyvykh ofitsiynykh materialiv z sanitarnykh i protyepidemichnykh pytan'. – Kyyyiv, 2000. – T. 9. – Ch. 1. – S. 249–266.

5. Prodanchuk N. H. Pryntsypy ustanovlenyya yntehral'noho klassa opasnosti ksenobyotykov / N. H. Prodanchuk, E. Y. Spynu, A. P. Kravchuk. – Sovremennye problemy toksykolohyy. – 2003. – № 4. – S. 4–9.

6. Metodicheskie ukazaniya po higienicheskoy otsenke novykh pestitsidov: MU № 4263-87. – [Utv. 13.03.87]. – K.: M-vo zdravookhraneniya SSSR, 1988. – 210 s.

7. Prodanchuk N. G. Sistemnyy printsip pri ustanovlenii dopustimoy sutochnoy dozy pestitsidov dlya cheloveka / N. G. Prodanchuk, Ye. I. Spynu, Yu. G. Chayka. – Gigiena i sanitariya. – 2005. – № 1. – S. 55–58.

8. Isopyrazam [Electron resource]: IUPAC. Global availability of information on agrochemicals. – Electron data. – Access mode:

<http://sitem.herts.ac.uk/aeru/iupac/Reports/1449.htm>. – Title from screen.

9. Isopyrazam [Electron resource]: EPA: Pesticide Fact Sheet. – Electron data. – Access mode:

http://www.epa.gov/opp00001/chem_search/reg_actions/pending/fs_PC-129222_05-Oct-11.pdf. – Title from screen.

10. Isopyrazam [Electron resource]: FAO. – Electron data. – Access mode: http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/JMPR/Report11/Isopyrazam.pdf. – Title from screen.

11. Obshchaya toksikologiya [pod red. Kurlyandskogo B. A., Filova V. A.]. – M.: «Meditsina», 2002. – 607 s.: il., tabl.

УДК: 378.016:[615.15:614.25]:615.22.03

**ВИКЛАДАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОПІКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
АНТИАТЕРОСКЛЕРОТИЧНИХ ЗАСОБІВ****д. мед. н., Білай І. М., д. мед. н., Дарій В. І., к. мед. н., Красько М. П.,
к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О.**

Запорізький державний медичний університет, Україна, м. Запоріжжя

Фармацевтична опіка важлива складова професійної діяльності провізора в забезпеченні ефективного застосування лікарських засобів. Атеросклероз є самою розповсюдженою причиною втрати працездатності та смерті. В статті наведені дані щодо викладання фармацевтичної опіки при застосуванні антиатеросклеротичних засобів.

Ключові слова: фармацевтична опіка, атеросклероз, фармакотерапія.

*Білай І. М., Дарій В. І., Красько М. П., Демченко В. О., Остапенко А. О.
Преподавание фармацевтической опеки при применении
антиатеросклеротических препаратов / Запорожский государственный
медицинский университет, Украина, г. Запорожье*

Фармацевтическая опека важная составляющая профессиональной деятельности провизора в обеспечении эффективного применения лекарственных средств. Атеросклероз является самой частой причиной потери трудоспособности и смерти. В статье приведены данные относительно преподавания фармацевтической опеки при применении антиатеросклеротичних средств.

Ключевые слова: фармацевтическая опека, атеросклероз, фармакотерапия.

*Bilay I. M., Daryi V. I., Krasko M. P., Demchenko V. O., Ostapenko A. O.
Teaching pharmaceutical care in the application anti-atherosclerotic drugs /
Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhia.*

Pharmaceutical care is an important component of professional activity of the pharmacist in ensuring the effective use of medicines. Atherosclerosis is the most frequent cause of disability and death. The article presents data on teaching pharmaceutical care when applying anti-atherosclerotic funds.

Keywords: pharmaceutical care, atherosclerosis, pharmacotherapy

Дисліпідемія не є нозологічною формою захворювання, і її повною мірою можна віднести до клінічному синдрому, швидше, мова йде про лабораторному феномен. Однак порушення ліпідного спектру крові є одним з найважливіших факторів ризику атеросклерозу та ішемічної хвороби серця (ІХС) і в значній мірі визначають ймовірність розвитку серцево-судинних ускладнень і прогнозу життя хворих з кардіальної патологією [1]. Ця обставина робить необхідним виділення категорії пацієнтів, у яких діагностовано порушення ліпідного спектру крові, для проведення адекватної ліпідознижувальної терапії.

Арсенал гіполіпідемічних препаратів неухильно зростає і на сьогоднішній день він представлений п'ятьма класами лікарських засобів. У зв'язку з чим у практикуючих лікарів часто виникає питання: «Якому препарату віддати перевагу в тій чи іншій клінічній ситуації?» Цілковитим виправданим є розподіл усіх хворих з порушеннями ліпідного обміну на окремі групи, враховують вік, стать та супутню патологію. У цій статті ми вирішили розглянути особливості гіполіпідемічної терапії у жінок, дітей та підлітків, хворих на цукровий діабет (ЦД) і з метаболічним синдромом (МС), а також у хворих літнього і старечого віку.

Діти і підлітки. Підступність гиперлипидемий полягає в тому, що неможливо відчутти підвищення рівня ліпопротеїдів у крові, а таке нерідко є вже з дитинства. Цей стан протягом багатьох десятиліть життя протікає безсимптомно, поки не станеться та чи інша судинна катастрофа. Ускладнює ситуацію те, що призначення багатьох гіполіпідемічних препаратів протипоказано в дитячому віці.

З метою своєчасного виявлення дисліпідемій необхідно визначати показники ліпідного профілю дітей і підлітків, у батьків яких ІХС розвинулося у віці 45-55 років або які страждають спадковими порушеннями ліпідного обміну: діти хворі СД; діти з підозрою на сімейну ГХС; інші вроджені порушення ліпідного обміну [3]. Першочерговим заходом в корекції порушень ліпідного обміну є нормалізація способу життя: виключення факторів ризику серцево-судинних захворювань, таких як тютюнопаління, вживання алкоголю, ожиріння, гіподинамія, стрес. Наріжний камінь лікування - призначення дієтотерапії. Однак і тут є свої особливості у дитячому віці: призначення дієтотерапії не бажано у дітей молодше 2-х років. Дітям старше 2-х років, у разі високої концентрації холестерину, призначається дієта з помірним обмеженням жирів тваринного походження, але не менше 20% від загальної калорійності, тому що холестерин необхідний для розвитку організму, формування структури клітин, функціонування мембранних іонних насосів. Він також використовується для синтезу стероїдних гормонів (у тому числі статевих), процесів метаболізму великої кількості вітамінів і ін.

У випадках вираженої сімейної ГХС, високого ризику розвитку ІХС (ранні ознаки атеросклерозу гирла аорти, інших судинних басейнів) рішення про медикаментозної терапії приймається після повного обстеження дитини з виконанням генетичного аналізу. Оптимальними препаратами для корекції ГЛП у дітей донині є секвестранти жовчних кислот і препарати нікотинової кислоти. Призначення даних препаратів пов'язане з рядом труднощів, найсуттєвішою з яких є висока частота побічних явищ. За даними А. Н. Климова, секвестранти жовчних кислот показані тільки при гетерозиготною формою сімейної ГХС, при гомозиготною формі їх застосування абсолютно неефективно.

У деяких останніх публікаціях висловлюється думка про можливість призначення статинів, проведено ряд досліджень, в яких підтверджується

ефективність та безпечність їх застосування у віці до 18 років. Однак на території України застосування інгібіторів 3-ГМГ-КоА редуктази в дитячому і підлітковому віці донині протипоказано.

Серед жінок до 45-50 років поширеність атеросклерозу значно нижче, ніж серед чоловіків, що, найбільш ймовірно, обумовлено властивістю естрогенів підтримувати концентрацію ліпідів у межах оптимальних значень. З настанням менопаузи така різниця нівелюється, і жінки стають уразливі для розвитку атеросклерозу і пов'язаних з ним захворювань. Таким чином, у період постменопаузи істотних відмінностей в терапії чоловіків і жінок немає. З результатів дослідження 4S слід, що у жінок профілактичний ефект від застосування статинів краще, ніж у чоловіків.

Останнім часом з'являється все більше аргументів, які свідчать про можливість призначення гормональної замісної терапії з метою профілактики та лікування атеросклерозу. Однак переконливих даних про користь призначення естрогенів жінок з настанням менопаузи немає, крім того, дана терапія загрожує низкою ускладнень (рак матки, грудної залози, тромбоемболія легеневої артерії), що підтверджено результатами таких клінічних досліджень як HERS, NHS, ERA.

У молодих жінок ставлення до лікування гіперліпідемії повинно бути м'якше, навіть при наявності клінічних проявів серцево-судинних захворювань. Жінка в 30-39 років здатна до народження дітей, але невідомо, як сучасні гіполіпідемічні препарати, насамперед статини або фібрати, позначаться на наступних поколіннях. Тому жінкам репродуктивного віку рекомендується максимально обмежити дієтою і модифікацією способу життя. Застосування гіполіпідемічних медикаментів доцільно при неефективності немедикаментозної терапії. У жінок, які не використовують надійну контрацепцію, застосування статинів і фібратів не рекомендується. Якщо хвора планує вагітність, вона повинна припинити прийом даних препаратів, принаймні, за 1 місяць до запланованої вагітності. При виборі методу контрацепції необхідно пам'ятати, що призначення комбінованих оральних контрацептивів (КОК) може супроводжуватися підвищенням рівня ліпідів у крові. Насамперед, це обумовлено атерогенними властивостями гестагенів, які здатні підвищувати концентрацію ХС ЛПНЩ і знижувати вміст ЛПВЩ. Виразність зазначених змін залежить від дози гормональних компонентів у препараті. У більшості випадків вони носять транзиторний характер і зникають після припинення прийому КОКів. Таким чином, використання засобів бар'єрної контрацепції більш виправдано у жінок з ранніми ознаками атеросклерозу.

Хворі з цукровим діабетом та з метаболічним синдромом. Метаболічний синдром (МС) являє собою комплекс метаболічних, гормональних і клінічних порушень, що зумовлюють надзвичайно високий сумарний ризик розвитку захворювань, пов'язаних з атеросклерозом. Ядром метаболічного синдрому є інсулінорезистентність клітин, компенсаторна гіперінсулінемія, порушення толерантності до глюкози, гіперліпідемія та

артеріальна гіпертензія. Часто цей синдром переходить на цукровий діабет (ЦД) 2 типу. Прояви атеросклеротичного ураження судин не є специфічними ускладненнями ЦД. Але при ЦД атеросклероз має ряд особливостей: переважне ураження дистальних артерій, агресивний перебіг, мультисегментарна локалізація стенозів, розвиток процесу у більш молодому віці, порівнянна по частоті захворюваність чоловіків і жінок та ін. Саме тому атеросклерозу у хворих на ЦД іноді трактується як діабетична макроангіопатія.

Підвищення рівня триглицериднасыщених частинок і зниження рівня антиатерогенного ХС ЛПВЩ - ключові ліпідні порушення при ЦД. Посилена мобілізація вільних жирних кислот з периферичних адипоцитів в печінку, де вони служать субстратом для складання триглицериднасыщених ЛПДНЩ, є основою патогенезу дисліпідемії при ЦД і МС. Одночасно знижується активність ферменту ліпопротеїдліпазы, яка розщеплює ліпопротеїди, насичені триглицеридами. Підвищення вмісту в крові ліпопротеїдів з високим вмістом триглицеридів призводить до зниження рівня антиатерогенного ХС ЛПВЩ.

Якщо при комбінованій гіперліпідемії гіперхолестеринемія суттєво виражена, доцільно застосування статинів, які крім нормалізації обміну ліпідів володіють рядом плейотропних властивостей, що сприяють зниженню смертності від ІХС у хворих на ЦД, що було підтверджено результатами таких досліджень як 4S, HPS. У випадках вираженої гіпертриглицеридемії у поєднанні з низьким холестерином рекомендовано призначення фібраторів. У дослідженні DIAS показано, що фібратори ефективно знижують рівень ТГ, підвищують концентрацію ХС ЛПВЩ, сприяють стабілізації атеросклеротичного процесу в коронарних артеріях.

Не менш важливими складовими профілактики судинних ускладнень у хворих на ЦД і МС синдромом є контроль гіперглікемії та артеріального тиску.

Хворі літнього і старечого віку. Захворювання, пов'язані з атеросклеротичним ураженням судин є одними з найбільш поширених в геронтологічній практиці, що вимагає корекції порушень ліпідного обміну. Необхідно відзначити, що у зв'язку з віковими змінами організму, а також наявністю супутньої патології у переважній більшості хворих, ризик побічних ефектів при прийомі гіполіпідемічних препаратів значно вище, ніж в інших вікових групах. Тому лікування слід починати з немедикаментозних методів, приділивши особливу увагу дієтотерапії, підвищення рівня фізичної активності і відмови від шкідливих звичок. Застосування гіполіпідемічних препаратів рекомендовано лише при безуспішності немедикаментозної терапії, що проводиться, принаймні, протягом 3 місяців. Препарати слід призначати, починаючи з мінімальної дози, збільшуючи її поступово, контролюючи показники печінкових ферментів, не рідше 1 разу на місяць.

Література:

1. Зіменківський А. Б., Зарума Л. Є. Клінічний провізор в системі охорони здоров'я // Вісник фармакології і фармації. – 2007. - №6. – с. 58-60.
2. Клінічна фармакологія: підручник / О. Я. Бабак, О. М. Безугла, В. І. Волков; за ред. О. Я. Бабака, О. М. Білова, І. С. Чекмана. – К.: Медицина, 2008. – 768 с.
3. Фармакотерапія: підручник для студентів фарм. факультетів / під ред. О. В. Крайдашенка, В. Р. Купновицької, В. М., Клища, В. Р. Лизогуба. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 644 с.
4. Толочко В. М. На шляху гармонізації фармацевтичної освіти до європейського освітнього простору // Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі: Матеріали VI національного з'їзду фармацевтів. – Х.: Вид-во НФаУ, 2005. – С.45-46.

References:

1. Zimenkivskyi A. B., Zaruma L. Ye. Klinichniy provizor v systemi okhorony zdorov'ya // Visnyk farmakolohii i farmatsii. – 2007. - № 6. – s. 58-60.
2. Klinichna farmakolohiia : pidruchnyk / O. Ya. Babak, O. M. Bezuhla, V. I. Volkov; za red. O. Ya. Babaka, O. M. Bilova, I. S. Chekmana. – K.: Medytsyna, 2008. – 768 s.
3. Farmakoterapiia: pidruchnyk dlia studentiv farm. fakultetiv / pid red. O. V. Kraidashenka, V. R. Kupnovytskoi, V. M., Klyshcha, V. R. Lyzohuba. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2010. – 644 s.
4. Tolochko V. M. Na shliakhu harmonizatsii farmatsevychnoi osvity do yevropeiskoho osvitnoho prostoru // Dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku farmatsevychnoi haluzi: Materialy VI natsionalnoho z'yizdu farmatsevtiv. – Kh.: Vyd-vo NFaU, 2005. – S.45-46.

УДК: 57.045:612.014.482:616-053.2(477.51)

РАДІОЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ТА СТАН ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Пономаренко Н. П., доктор медичних наук, Коршун М. М.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна, Київ

Проведений аналіз середніх значень щільності забруднення ґрунтів та середніх рівнів забруднення молока радіоцезієм за 2001-2011 рр.; радіоактивного забруднення харчових продуктів та сировини за 2001-2010 рр.; результатів ранжування територій за рівнями та темпами приросту загальної захворюваності дітей 0–14 років за період 2001–2010 рр. в 10 районах Чернігівщини (5 радіоактивно забруднених та 5 умовно чистих).

Показано, що постраждали райони, в порівнянні з контрольними, мають гіршу ситуацію за рівнями та темпами приросту поширеності хвороб дитячого населення.

Ключові слова: радіоактивне забруднення, харчові продукти, ґрунт, дитяче населення, поширеність хвороб.

Пономаренко Н. П., Коришун М. М. Радиоэкологическая ситуация и состояние здоровья детского населения в Черниговской области / Национальный медицинский университет имени О.О. Богомольца, Украина, Киев

Проведен анализ средних значений плотности загрязнения почв и средних уровней загрязнения молока радиоцезием в 2001-2011 гг.; радиоактивного загрязнения пищевых продуктов и сырья в 2001-2010 гг.; результатов ранжировки территорий по уровням и темпам прироста общей заболеваемости детей 0-14 лет за период 2001-2010 гг. в 10 районах Черниговщины (5 радиационно загрязнённых и 5 условно чистых).

Показано, что пострадавшие районы, в сравнении с контрольными, имеют худшую ситуацию по уровням и темпам прироста распространённости болезней детского населения.

Ключевые слова: радиоактивное загрязнение, пищевые продукты, почва, детское население, распространённость болезней.

Ponomarenko N. P., Korshun M. M. Radioecological situation and health status of child population in Chernigov region / National Medical University by O. O. Bogomolets, Ukraine, Kyiv.

The analysis of mean values of soil contamination density and mean values of milk contamination with radioactive cesium in 2001-2011; radioactive contamination of foodstuffs and raw materials in 2001-2010; results of area ranking by the levels and rates of total morbidity growth in children of 0-14 years in 10 districts of Chernigov region (5 radioactively contaminated and 5 relatively clean) during 2001-2010 has been conducted.

It is shown that the affected areas, in comparison with the control, have a worse situation in the levels and growth rates of the prevalence of diseases in child population.

Key words: radioactive contamination, foodstuffs, soil, child's population, prevalence of diseases.

Вступ. Аварія на Чорнобильській АЕС, що сталася майже 30 років тому, призвела до негативних зрушень в усіх сферах життя нашої держави: соціальній, економічній, політичній, психологічній. В результаті Чорнобильської катастрофи в навколишнє середовище потрапили радіоактивні речовини загальною масою більше 4 % від 180 тонн ядерного палива зруйнованого четвертого ядерного реактора [1].

Виділяють чотири джерела формування дози опромінення населення – радіація від об'єктів оточуючого організм середовища (зовнішнє опромінення), радіація, що випромінюється при розпаді радіонуклідів, які внаслідок живлення депоновані в тканинах організму (внутрішнє опромінення), радіація від радіонуклідів, що потрапляють у легені при вдиханні повітря (інгаляційне опромінення), радіація від адсорбованих на

поверхні організму гарячих частинок (“аплікаційне” опромінення). Перші два складають основну частину, причому внутрішнє опромінення за відносною біологічною ефективністю може значно перевищувати зовнішнє [1].

Основним джерелом внутрішнього опромінення дітей, що проживають в радіоактивно забрудненій місцевості, залишаються продукти харчування, споживання яких чинить негативний вплив на стан їх здоров'я. За результатами досліджень, проведених в забруднених районах Київської та Рівненської областей спеціалістами ДУ «Національний науковий центр радіаційної медицини Національної академії медичних наук України», встановлено, що основна частина дози внутрішнього опромінення мешканців цих територій формується за рахунок споживання місцевих продуктів домашнього господарства – насамперед, молока, та продуктів лісового походження – ягід і грибів, споживання яких, навіть у невеликій кількості, зумовлює високі рівні внутрішнього опромінення [2, 3].

Також дія радіації на здоров'я дитячого населення відбувається через спадковий фактор. На підставі клініко-генеалогічного обстеження встановлено, що 96,2 % дітей, батьки яких в дитячому та підлітковому віці зазнали радіаційного впливу внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, мають схильність до мультифакторної патології [4].

Вплив наслідків Чорнобильської катастрофи на стан здоров'я населення постраждалих територій залишається актуальним питанням сьогодення. Результати епідеміологічних досліджень свідчать, що питома вага здорового населення серед постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС за період з 1987 по 2010 рр. зменшилась з 62,0 % до 14,1 %. За даними профілактичних оглядів, проведених в 2010 р., серед постійних мешканців радіоактивно забруднених території питома вага здорових становить лише 12,57 %. За 25 років з моменту аварії захворюваність дитячого населення України зросла в 2,5 рази в першу чергу за рахунок стрімкого зростання кістково-м'язових і серцево-судинних захворювань, хвороб органів травлення, ендокринних та дерматологічних захворювань [5].

Мета дослідження. Аналіз радіаційного забруднення довкілля та показників поширеності хвороб (загальної захворюваності) серед дітей віком від 0 до 14 років в районах Чернігівської області.

Для досягнення мети були визначені наступні завдання: оцінити стан щільності забруднення ґрунтів та рівні забруднення молока цезієм-137 (Cs^{137}) в радіаційно забруднених районах; проаналізувати результати досліджень вмісту цезію-137 (Cs^{137}) та стронцію-90 (Sr^{90}) в продовольчій сировині та харчових продуктах з досліджуваних територій; порівняти рівні та темпи приросту поширеності хвороб дитячого населення 0–14 років в районах області; визначити території з найбільш несприятливою ситуацією.

Матеріали та методи дослідження. Для здійснення поставленої мети був проведений аналіз середніх значень щільності забруднення ґрунтів та середніх рівнів забруднення молока радіоцезієм за період 2001-2011 рр. в постраждалих районах області за даними, викладеними в [6, 7, 8, 9]; аналіз

радіоактивного забруднення харчових продуктів та продовольчої сировини за даними Держсанепідслужби за період 2001-2010 рр. В попередніх роботах [10, 11] було проведено ранжування районів Чернігівщини за рівнями та темпами приросту загальної захворюваності дитячого населення 0–14 років за період 2001–2010 рр.

Чернігівська область відноситься до найбільш постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС. До зон радіоактивного забруднення віднесено 264 населених пункти, розташованих у Козелецькому, Корюківському, Новгород-Сіверському, Семенівському, Сосницькому та Чернігівському районах області.

З метою аналізу радіаційного забруднення нами обрані п'ять районів з найбільшою кількістю забруднених населених пунктів – Козелецький, Корюківський, Ріпкинський, Семенівський, Чернігівський, та п'ять контрольних, «чистих» районів – Борзнянський, Варвинський, Прилуцький, Срібнянський та Талалаївський. Контрольні райони обирали за щільністю забруднення ґрунтів радіонуклідами так, щоб за період 2001-2010 рр. рівні забруднення Cs^{137} не перевищували 1 Кі/км^2 , Sr^{90} – $0,15 \text{ Кі/км}^2$.

Статистична обробка проведена за допомогою програми «Microsoft Office Excel».

Результати дослідження та їх обговорення. На підставі результатів загальнодозиметричної паспортизації населених пунктів України, що зазнали радіоактивного забруднення після Чорнобильської аварії, проведена оцінка мінімальних та максимальних значень середніх рівнів щільності забруднення ґрунтів постраждалих населених пунктів та їх околиць Cs^{137} та аналогічних даних вмісту радіоцезію в молоці приватного сектору забруднених районів Чернігівщини (табл. 1, рисунок).

Таблиця 1

Щільність забруднення ґрунтів цезієм-137 населених пунктів радіаційно забруднених районів Чернігівської області за період 2001-2011 рр.

№ п/п	Назва районів	Кількість населених пунктів	Щільність забруднення ґрунту Cs^{137} , Кі/км^2							
			2001-2004		2006		2008		2011	
			min	max	min	max	min	max	min	max
1.	Козелецький	40	0,30	1,86	0,22	1,35	0,21	1,30	0,19	1,19
2.	Корюківський	29	0,14	7,70	0,08	5,57	0,08	5,32	0,08	4,97
3.	Ріпкинський	71	0,27	7,70	0,22	5,57	0,19	5,32	0,19	4,97
4.	Семенівський	53	0,24	4,14	0,16	3,00	0,16	2,86	0,19	2,68
5.	Чернігівський	44	0,41	15,32	0,30	11,11	0,32	10,59	0,27	9,89

Згідно з НРБУ-97 території, рівень забруднення яких Cs^{137} не перевищує 1 Кі/км^2 , вважаються умовно чистими. На територіях з більшою щільністю забруднення необхідно застосовувати комплекс заходів для зменшення переходу радіонуклідів з ґрунту в рослини [12].

Як видно з даних, наведених в табл. 1, в 2001–2011 рр. максимальні рівні щільності забруднення радіоцезієм перевищували рекомендований норматив в усіх досліджуваних забруднених районах: Козелецькому – в 1,2–1,9 рази,

Корюківському та Ріпкинському – 5,0–7,7 рази, Семенівському – 2,7–4,1 рази, Чернігівському – 9,9–15,3 рази. Мінімальні рівні були набагато нижчими за 1 Кі/км².

Встановлено, що максимальні рівні щільності забруднення радіоцезієм змінюються залежно від району (території) та року спостереження. Двохфакторний дисперсійний аналіз засвідчив, що між груповими середніми значеннями є статистично достовірні розходження: міжгрупова дисперсія становить по територіях – 244,2 (критерій Фішера $F = 91,83$, $p < 0,001$), по роках – 20,7 ($F = 10,36$, $p < 0,01$). Тобто виявлено достовірний вплив обох чинників: сила впливу території (89,5 %) значно більша, ніж вплив року спостереження (7,6 %).

Впродовж досліджуваного періоду (2001–2011 рр.) найгірша ситуація щодо забруднення земель Cs^{137} спостерігалася в Чернігівському, Корюківському та Ріпкинському районах. За цей період в усіх постраждалих районах чітко простежується виражена тенденція до зниження максимальних значень щільності випадінь Cs^{137} у ґрунті, про що свідчить коефіцієнт кореляції Пірсона (r) між щільністю забруднення та роком: для Козелецького району – $r = -0,861$, Чернігівського – $r = -0,851$, Семенівського, Корюківського та Ріпкинського – $r = -0,848$ для кожного.

Вище зазначено, що в «чистих» районах щільність забруднення ґрунтів Cs^{137} за період 2001-2010 рр. не перевищувала 1 Кі/км².

На підставі ретроспективного аналізу щільності забруднення сільськогосподарських угідь районів Чернігівщини Sr^{90} за VIII і IX тури (2001-2005 та 2006-2010 роки відповідно) агрохімічної паспортизації (дані Чернігівської філії ДУ «Інститут охорони ґрунтів») встановлено, що на кінець 2010 р. в радіоактивно забруднених районах наявні площі земель, рівень забруднення яких Sr^{90} знаходиться в межах 0,15-3,0 Кі/км²: Козелецький – 17,6 % земель, Чернігівський – 8,8 %, Ріпкинський – 8,4 %, Семенівський – 2,1 %, Корюківський – 0,2 %. Отже, найгірша ситуація по забрудненню земель Sr^{90} спостерігається в Козелецькому, Чернігівському та Ріпкинському районах.

Вище зазначено, що в «чистих» районах щільність забруднення ґрунтів Sr^{90} за період 2001-2010 рр. не перевищувала 0,15 Кі/км².

Вивчення динаміки вмісту Cs^{137} в молоці приватного сектору забруднених районів показало, що на початок досліджуваного періоду (2001-2002 рр.) в окремих населених пунктах середні рівні забруднення перевищували допустимий рівень (100 Бк/л згідно ДР-97 «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів Cs^{137} та Sr^{90} у продуктах харчування та питній воді») і становили максимально: в Ріпкинському – 108 Бк/л, Семенівському – 147 Бк/л, Чернігівському – 115 Бк/л районах. Надалі, до кінця 2011 р., даний показник не перевищував гігієнічного нормативу.

Встановлено, що за досліджуваній період відбулося зниження максимальних рівнів забруднення молока радіоцезієм (рисунок). Чітке зниження спостерігаємо в Козелецькому (коефіцієнт кореляції Пірсона $r = -$

0,874, $p < 0,01$), Ріпкинському ($r = -0,806$, $p < 0,05$), Семенівському ($r = -0,717$, $p < 0,05$) районах; тенденцію – в Чернігівському ($r = -0,683$, $p < 0,1$) та Корюківському ($r = -0,331$, $p > 0,1$) районах.

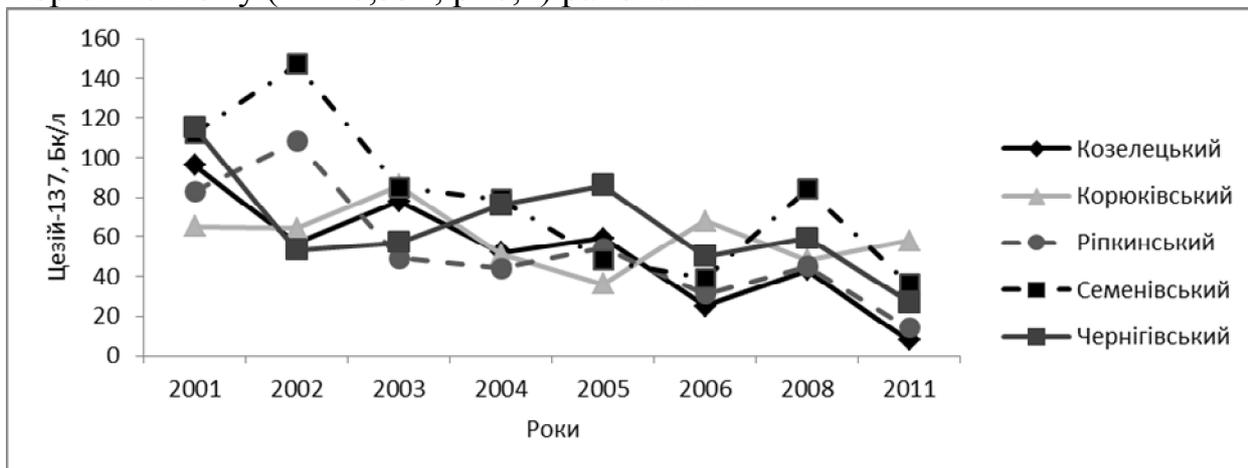

Рис.1 Динаміка вмісту цезію-137 в молоці приватного сектору з радіоактивно забруднених районів Чернігівської області.

За даними Держсанепідслужби у Чернігівській області проведений розрахунок питомої ваги (%) проб харчових продуктів та продовольчої сировини, що не відповідали гігієнічному нормативу за вмістом Cs^{137} (ДР-97 та ГН 6.6.1.1-130-2006 «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів Cs^{137} і Sr^{90} у продуктах харчування та питній воді»). Аналізом охоплені всі досліджувані райони за період 2001-2010 рр.

З радіоактивно забруднених районів упродовж проаналізованого періоду щорічно на вміст Cs^{137} досліджували від 594 до 2076 проб. Проби харчових продуктів з вмістом Cs^{137} , який перевищував допустимий рівень, були виявлені в усіх постраждалих районах, крім Козелецького. Питома частка таких проб становила від 0,1 до 7,2 %. Перевищення гігієнічного нормативу вмісту Cs^{137} реєстрували в пробах молока, м'яса та продуктів лісу. Найгірша ситуація спостерігалася в Семенівському, Корюківському та Ріпкинському районах.

Також щорічно досліджували від 2 до 98 проб харчових продуктів та сировини на вміст Sr^{90} . За десятилітній період зафіксовано поодинокі випадки перевищення рівнів зазначеного радіонукліду в Семенівському (2 проби з 36 досліджених) та Корюківському (9 з 53) районах.

На вміст радіонуклідів досліджували також харчові продукти та продовольчу сировину з «чистих», контрольних адміністративних територій Чернігівщини. Щорічно досліджували на вміст Cs^{137} від 17 до 1004 проб, на вміст Sr^{90} від 1 до 23 проб. Всі зразки харчових продуктів та продовольчої сировини з контрольних районів відповідали гігієнічним вимогам.

Результати проведеної нами оцінки поширеності хвороб (загальної захворюваності) дитячого населення у віці 0-14 років по 22 адміністративних територіях Чернігівщини за період 2001-2010 років свідчать, що серед досліджуваних районів існує відчутна різниця по рівнях та темпах приросту

даного показника (детальний аналіз наведено в [10, 11]). Дані ранжування (табл. 2) показують, що рівні загальної захворюваності та динаміка її приросту серед дитячого контингенту «чистих» районів є найнижчими або середніми. За загальним рангом ці райони розташувалися в такій послідовності: Талалаївський (1), Прилуцький (3), Борзнянський (5), Срібнянський (7), Варвинський (10) райони.

Всім районам, що відносяться до постраждалих, притаманні високі рівні поширеності хвороб дітей; ці райони посідають найвищі рангові місця. Крім того, в Семенівському, Козелецькому та Корюківському районах спостерігається високий темп приросту загальної захворюваності (рангові місця 22, 20 та 17 відповідно). Комплексна оцінка засвідчила, що три забруднених райони – Корюківський (загальний ранг 20), Козелецький (21), Семенівський (22) – входять в п'ятірку територій області з найгіршою ситуацією за вказаними показниками.

Таблиця 2

Ранжування досліджуваних районів Чернігівської області за показниками поширеності хвороб дітей 0-14 років за період 2001-2010 рр.

№ п/п	Райони	Ранг		
		за рівнем поширеності хвороб	за темпом приросту поширеності хвороб	загальний
1.	Козелецький	20	20	21
2.	Корюківський	22	17	20
3.	Ріпкинський	16	11	16
4.	Семенівський	21	22	22
5.	Чернігівський	19	5	11
6.	Борзнянський	2	13	5
7.	Варвинський	7	16	10
8.	Прилуцький	4	7	3
9.	Срібнянський	6	10	7
10.	Талалаївський	1	1	1

Примітка. Ранжуванням охоплено усі 22 райони області. Найнижчий ранг (1) встановлений для району з найнижчим показником захворюваності або темпом її приросту, що свідчить про найкращу ситуацію.

Висновки:

1. Встановлено, що за період 2001-2011 рр. в постраждалих районах максимальні рівні забруднення ґрунтів радіоцезієм знаходилися в межах 1-15 Кі/км². На кінець досліджуваного періоду найгірша ситуація за забрудненістю ґрунтів Cs¹³⁷ наявна в Чернігівському, Корюківському та Ріпкинському районах. Проте спостерігається виражена тенденція до зниження щільності випадінь Cs¹³⁷ у ґрунті всіх забруднених територій.

2. Показано, що максимальні значення середніх рівнів Cs¹³⁷ в молоці приватного сектору забруднених районів (Семенівському, Ріпкинському та Чернігівському) лише в 2001-2002 роках перевищували допустимі рівні. За період 2001-2011 р. відбулося чітке зниження зазначеного показника в

Козелецькому, Ріпкинському, Семенівському районах, тенденція до зниження наявна в Чернігівському та Корюківському районах.

3. Результати досліджень свідчать, що за період 2001-2010 рр. від 0,1 до 7,2 % проб харчових продуктів та продовольчої сировини з радіоактивно забруднених районів не відповідали гігієнічному нормативу за вмістом радіоцезію. Найгірша ситуація спостерігалася в Семенівському, Корюківському та Ріпкинському районах. Перевищення допустимих рівнів Sr^{90} в харчових продуктах та сировині фіксували лише в Семенівському (2 проби з 36 досліджених) та Корюківському (9 з 53) районах.

4. Встановлено, що радіоактивно забруднені райони в порівнянні з «чистими» мають гіршу ситуацію як за рівнем, так і за темпом приросту загальної захворюваності дитячого населення.

Таким чином, проведений аналіз динаміки радіаційного забруднення довкілля на Чернігівщині засвідчив, що комплекс чинників, що сформований на постраждалих територіях у віддалений період після аварії на ЧАЕС, продовжує негативно впливати на стан здоров'я підростаючого покоління.

Література:

1. Гродзинський Д. М. Спадок Чорнобильської катастрофи / Д. М. Гродзинський // Журнал НАМН України. – 2011. – Т. 17, № 2. – С. 106-109.
2. Василенко В. В. Вивчення особливостей формування доз внутрішнього опромінення населення радіоактивно забруднених територій у віддалений період аварії на ЧАЕС, обумовлених надходженням Cs^{137} , Sr^{90} (на прикладі Рівненської області) / В. В. Василенко, М. Я. Циганков, С. Ю. Нечаєв [та ін.] // Проблеми радіаційної медицини та радіобіології. – 2012. – Вип. 17. – С. 27-35.
3. Вивчення особливостей формування доз внутрішнього опромінення населення радіоактивно забруднених територій у віддалений період аварії на ЧАЕС, обумовлених надходженням Cs^{137} , Sr^{90} (на прикладі Київської області) / В. В. Василенко, С. Ю. Нечаєв, В. О. Пікта [та ін.] // 25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього: зб. доповідей міжнар. конф., Київ, 20-22 квіт. 2011 р. – Ч. 1. Висновки і рекомендації / КІМ. – К.: [б.в.], 2011. – С. 320-323.
4. Ковальова В. І. Роль спадкових факторів у розвитку мультифакторної патології у дітей, батьки яких зазнали радіаційного впливу в дитячому та підлітковому віці внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. / В. І. Ковальова // Здоров'я ребенка. – 2012. – № 5 (40). – Режим доступу: www.mifua.com/archive/article/32816 – Назва з екрану.
5. Гайдав Ю. В. Актуальные проблемы защиты здоровья и прав граждан, пострадавших от Чернобыльской катастрофы / Ю. В. Гайдав // Журнал НАМН України. – 2011. – Т. 17, № 2. – С. 91-95.
6. Ліхтарьов І. А. Загальнодозиметрична паспортизація населених пунктів України, які зазнали радіоактивного забруднення після Чорнобильської аварії. Узагальнені дані за 2001-2004 рр. (Збірка 10) / І. А. Ліхтарьов, Л. М. Ковган, З. Н. Бойко, ін. – К., – 2005. – 57 с.

7. Ліхтарьов І. А. Загальнодозиметрична паспортизація та результати ЛВЛ-моніторингу в населених пунктах України, які зазнали радіоактивного забруднення після Чорнобильської аварії. Дані за 2005-2006 рр. (Збірка 11) / І. А. Ліхтарьов, Л. М. Ковган, З. Н. Бойко, ін. – К., – 2007. – 63 с.
8. Ліхтарьов І. А. Загальнодозиметрична паспортизація та результати ЛВЛ-моніторингу в населених пунктах України, які зазнали радіоактивного забруднення після Чорнобильської аварії. Узагальнені дані за 2008 р. (Збірка 13) / І. А. Ліхтарьов, Л. М. Ковган, З. Н. Бойко, ін. – К., – 2009. – 58 с.
9. Ліхтарьов І. А. Загальнодозиметрична паспортизація та результати ЛВЛ-моніторингу в населених пунктах України, які зазнали радіоактивного забруднення після Чорнобильської аварії. Узагальнені дані за 2011 р. (Збірка 14) / І. А. Ліхтарьов, Л. М. Ковган, В. В. Василенко, ін. – К., – 2011. – 99 с.
10. Пономаренко Н. П. Динаміка захворюваності дитячого населення Чернігівщини / Н. П. Пономаренко // Гігієна населених місць. – 2012. – Вип. 60. – С. 93-98.
11. Пономаренко Н. П. Ретроспективний аналіз захворюваності та смертності дитячого населення Чернігівської області України / Н. П. Пономаренко, М. М. Коршун // Здоров'я та навколишнє середовище. Сборник научных трудов. – Минск, 2013. – Вып. 23. – С. 230-234.
12. Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97): Державні гігієнічні нормативи / МОЗ України: Введ. 01.01.98. – К., – 1998. – 125 с.

References:

1. Grodzyns'kyj D. M. Spadok Chornobyl's'koi' katastrofy / D. M. Grodzyns'kyj // Zhurnal NAMN Ukrai'ny. – 2011. – T. 17, № 2. – S. 106-109.
2. Vasylenko V.V. Vyvchennja osoblyvostej formuvannja doz vnutrishn'ogo oprominennja naseleennja radioaktyvno zabrudnjenyh terytorij u viddalenyj period avarii' na ChAES, obumovlenyh nadhodzhennjam Ss137, Sr90 (na prykladi Rivnens'koi' oblasti) / V. V. Vasylenko, M. Ja. Cygankov, S. Ju. Nechajev [ta in.] // Problemy radiacijnoi' medycyny ta radiobiologii'. – 2012. – Vyp. 17. – S. 27-35.
3. Vyvchennja osoblyvostej formuvannja doz vnutrishn'ogo oprominennja naseleennja radioaktyvno zabrudnjenyh terytorij u viddalenyj period avarii' na ChAES, obumovlenyh nadhodzhennjam Ss137, Sr90 (na prykladi Kyi'vs'koi' oblasti) / V. V. Vasylenko, S. Ju. Nechajev, V. O. Pikta [ta in.] // 25 rokiv Chornobyl's'koi' katastrofy. Bezpeka majbutn'ogo: zb. dopovidej mizhnar. konf., Kyi'v, 20-22 kvit. 2011 r. – Ch. 1. Vysnovky i rekomendacii' / KIM. – K.: [b.v.], 2011. – S. 320-323.
4. Koval'ova V. I. Rol' spadkovyh faktoriv u rozvytku mul'tyfaktornoj' patologii' u ditej, bat'ky jakyh zaznaly radiacijnogo vplyvu v dytjachomu ta pidlitkovomu vici vnaslidok avarii' na Chornobyl's'kij AES. / V. I. Koval'ova // Zdorov'e rebënka. – 2012. – № 5 (40). – Rezhym dostupu: www.mifua.com/archive/article/32816 – Nazva z ekranu.
5. Gajdav Ju. V. Aktual'nye problemy zashhyty zdorov'ja y prav grazhdan, postradavshyh ot Chernobyl's'koj katastrofy / Ju. V. Gajdav // Zhurnal NAMN Ukrai'ny. – 2011. – T. 17, № 2. – S. 91-95.

6. Lihtar'ov I. A. Zagal'nodozymetrychna pasportyzacija naselenyh punktiv Ukrainy, jaki zaznaly radioaktyvnogo zabrudnennja pislja Chornobyl's'koi' avarii'. Uzagal'neni dani za 2001-2004 rr. (Zbirka 10) / I. A. Lihtar'ov, L. M. Kovgan, Z. N. Bojko, in. – K., – 2005. – 57 s.
7. Lihtar'ov I. A. Zagal'nodozymetrychna pasportyzacija ta rezul'taty LVL-monitoryngu v naselenyh punktah Ukrainy, jaki zaznaly radioaktyvnogo zabrudnennja pislja Chornobyl's'koi' avarii'. Dani za 2005-2006 rr. (Zbirka 11) / I. A. Lihtar'ov, L. M. Kovgan, Z. N. Bojko, in. – K., – 2007. – 63 s.
8. Lihtar'ov I. A. Zagal'nodozymetrychna pasportyzacija ta rezul'taty LVL-monitoryngu v naselenyh punktah Ukrainy, jaki zaznaly radioaktyvnogo zabrudnennja pislja Chornobyl's'koi' avarii'. Uzagal'neni dani za 2008 r. (Zbirka 13) / I. A. Lihtar'ov, L. M. Kovgan, Z. N. Bojko, in. – K., – 2009. – 58 s.
9. Lihtar'ov I. A. Zagal'nodozymetrychna pasportyzacija ta rezul'taty LVL-monitoryngu v naselenyh punktah Ukrainy, jaki zaznaly radioaktyvnogo zabrudnennja pislja Chornobyl's'koi' avarii'. Uzagal'neni dani za 2011 r. (Zbirka 14) / I. A. Lihtar'ov, L. M. Kovgan, V. V. Vasylenko, in. – K., – 2011. – 99 s.
10. Ponomarenko N. P. Dynamika zahvorjuvanosti dytjachogo naselennja Chernigivshhyny / N. P. Ponomarenko // Gigijena naselenyh misc'. – 2012. – Vyp. 60. – S. 93-98.
11. Ponomarenko N. P. Retrospektivnyj analiz zaboлеваemosti i smertnosti detskogo naselennja Chernigovskoj oblasti Ukrainy / N. P. Ponomarenko, M. M. Korshun // Zdorov'e i okruzhajushhaja sereda. Sbornik nauchnyh trudov. – Minsk, 2013. – Vyp. 23. – S. 230-234.
12. Normy radiacijnoi' bezpeky Ukrainy (NRBU-97): Derzhavni gigijenichni normatyvy / MOZ Ukrainy: Vved. 01.01.98. – K., – 1998. – 125 s.

РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 378.147:159

АНАЛІЗ СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Байбекова Н. Р.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна, м. Харків

У статті висвітлюються актуальні питання професійної підготовки майбутніх психологів до консультативної діяльності, аналізується сучасний стан їхньої готовності до консультативної взаємодії. Професійне становлення майбутніх психологів розглядається в аспекті засвоєння спеціальних умінь та оволодіння психологічними техніками для успішного

здійснення консультативної діяльності. Зроблено спробу розкрити специфіку професійної підготовки майбутніх психологів до консультативної діяльності в рамках сучасної системи вищої освіти.

Ключові слова: майбутній психолог, професійне становлення особистості, консультативна робота, професійна підготовка, вищий навчальний заклад.

Байбекова Н. Р. Анализ состояния подготовки будущих психологов к консультативной деятельности / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков

В статье освещаются актуальные вопросы профессиональной подготовки будущих психологов к консультативной деятельности, анализируется современное состояние их готовности к консультативному взаимодействию. Профессиональное становление будущих психологов рассматривается в аспекте усвоения специальных умений и овладение психологическими техниками для успешного осуществления консультативной деятельности. Сделана попытка раскрыть специфику профессиональной подготовки будущих психологов к консультативной деятельности в рамках современной системы высшего образования.

Ключевые слова: будущий психолог, профессиональное становление личности, консультативная работа, профессиональная подготовка, высшее учебное заведение.

Baybekova N. R. Analysis of the state of preparation of future psychologists to advisory activities / Kharkov national pedagogical university named after G. S. Skovoroda, Ukraine, Kharkov

The article highlights the urgent issues of professional training of future psychologists to advisory activities, analyzes the current state of their readiness for consultative interaction. Professional development of future psychologists considered in the aspect of mastering specific skills and mastery of psychological techniques for the successful implementation of advisory work. An attempt to reveal the specific training of future psychologists to advisory activities within the modern system of higher education.

Keywords: future psychologist, professional growth, advisory work, training, higher education institution.

Вступ. В умовах динамічних процесів, що відбуваються в економіці України, для сучасного етапу розвитку суспільства характерна зміна освітніх парадигм, перехід до нових технологій, орієнтованим на варіативність, суб'єктність, творчу індивідуальність, особистісний потенціал фахівців, максимально готових до практичної консультативної діяльності, здатних швидко включатися в інноваційні процеси і коригувати свою професійну роботу. Як відомо, професійне становлення особистості майбутнього психолога, неможливе без відповідної фахової підготовки у ВНЗ, тому, потреба в аналізі й теоретико-методологічному обґрунтуванні професійного

навчання є дуже актуальною. Саме в професійній підготовці важливо готувати майбутніх психологів до консультативної діяльності.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Як показує аналіз сформована система підготовки психологів орієнтована переважно на інформаційне забезпечення студентів, слабо озброюючи їх досвідом практичних відносин у сфері обраної професії, спілкуванні та консультативної взаємодії. Складність і багатоплановість входження майбутніх психологів у практичну консультативну діяльність вимагає адекватної підготовки, насамперед у рамках навчального процесу, підготовки, яка зможе поєднати теоретичні знання та практичні вміння в єдине ціле. У процесі професійного становлення у ВНЗ майбутній психолог повинен оволодіти цілою системою умінь для здійснення психодіагностичної, психокорекційної, консультативної, психотерапевтичної, тренінгової, психопрофілактичної роботи [1]. Саме тому на перший план виходить питання не просто підвищення рівня теоретичної професійної підготовки психологів, а насамперед створення умов для практичної консультативної насиченості педагогічного процесу професійного становлення майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показав, що в сучасній вітчизняній психології є чимало досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом (О. Єрмолаєва, Л. Захарова, Е. Зеєр, Є. Климов та інші) і професійного становлення майбутніх психологів зокрема (Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, Ж. Вірна, Л. Долинська, В. Панок, Н. Пов'якель, Л. Уманець, Н. Чепелева, Н. Шевченко, Л. Шнейдер та інші).

Слід відзначити, що в наукових працях недостатньо приділяють увагу консультативній діяльності. На основі аналізу знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів до консультативної діяльності здійснюється у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набуття професійної культури спілкування, професійної інтуїції.

Визначенню професійно значущих якостей практичного психолога приділено чимало уваги в науковій літературі (Г. Абрамова, М. Амінов, Р. Овчарова, Г. Прихожан, Л. Фрідман та інші). Але недостатньо вивченим є питання про те, якими спеціальними здібностями повинен володіти психолог, щоб успішно виконувати консультативну діяльність. Разом з тим, сучасна практика діяльності психологів у нашій країні виявляє недостатній рівень професійної готовності до розв'язування спеціальних задач, і, в тому числі, до ефективної консультативної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх психологів розглядається в різних аспектах. Особлива увага приділяється проблемам формування в майбутніх

психологів особистісної, зокрема, мотиваційно-сміслової підготовки до професійної діяльності. Однак питання цілеспрямованого формування до консультативної діяльності майбутніх психологів на етапі опанування фаху висвітлені недостатньо й потребують більш детальної розробки.

Мета статті полягає у проведенні аналізу підготовки майбутніх психологів до розв'язування консультативної діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. У сучасних умовах вищої школи професійна підготовка психологів має такі компоненти, як набуття теоретичних знань в галузі психології та суміжних з нею наук, вивчення яких необхідне для практичної роботи на високому рівні; знання, що є необхідними для організації успішної практичної діяльності психолога; формування вмінь практичного консультування та спілкування з іншими людьми.

Велика кількість проблем повсякденного життя, з якими стикаються у своїй практиці майбутні психологи, пов'язана з труднощами розвитку та пристосування особистості, дисгармонією міжособистісних стосунків, соціальними девіаціями, віковими кризами. Широке коло таких проблем потребує від психолога професійної компетентності, інтелектуальної та особистісної зрілості, розвинутого професійного мислення. Саме тому постає вкрай необхідною відповідна підготовка майбутніх психологів у вищій школі. У цьому контексті проблема консультативної діяльності майбутніх психологів набуває нового смислу, змінюються критерії професійної готовності фахівця. Безперечно, основна мета психологічного консультування – це надання психологічної допомоги, тобто розмова із психологом повинна допомогти людині у вирішенні її проблем і налагодженні міжособистісних стосунків з оточуючими. Але відповісти однозначно на питання, у чому саме і як ця психологічна допомога повинна надаватися, не так просто. Власне кажучи, людині, що побувала на прийомі у фахівця, повинно стати краще, ніж було «до того», і якщо вона дійсно почуватиме себе краще, – то це може бути критерієм того, що допомогу було надано [6]. Незважаючи на те, що задоволення запитів клієнта і вважається найважливішим показником ефективності консультування, особливості роботи майбутнього психолога значною мірою залежать від характеру проблем клієнта.

Учені висловлюють думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів має відбуватись у новій особистісно орієнтованій парадигмі, має активізувати та розвивати професійно важливі особистісні та професійні якості, створення системи професійних умінь та навичок, які дозволяють самореалізовуватись, набувати професійної культури спілкування, професійної рефлексії та інтуїції. На думку Н. Чепелевої, система організації підготовки практичного психолога повинна включати світоглядний, професійний та особистісний рівні, спрямовані як на формування професійної свідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей, так і на оволодіння відповідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога [3].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства майбутні психологи мають вивчати практичний психологічний досвід, формувати власну професійну майстерність, самовдосконалюватись, розвивати професійне мислення, соціальну активність, творчість та креативність, здібності планувати, прогнозувати, передбачати та імпровізувати.

Досвід роботи психологів яскраво свідчить, що однієї базової психологічної освіти для набуття професіоналізму психологів недостатньо. Зокрема, можна означити шляхи формування професіоналізму майбутніх психологів, які можна застосовувати у процесі фахової підготовки [2]. По-перше, це отримання новітніх корисних знань в тих галузях сучасної психології, які лежать в основі практичної діяльності психологів, що можуть набуватися на спеціальних факультетах підвищення кваліфікації, курсах, семінарах, а також самостійно за рахунок постійного знайомства з новітніми науковими та науково-практичним публікаціями. По-друге, підготовка та складання кваліфікаційних іспитів для отримання певного розряду та проходження стажування під керівництвом більш досвідчених психологів. По-третє, проходження психологічного консультування в ролі клієнта. У такому разі передбачається можливість поглибленого професійного самовизначення і формування особистості професіонала.

Проблема ж аналізу стану підготовки майбутніх психологів нерозривно пов'язана із необхідністю формування тих або інших професійних якостей, здібностей та індивідуально-особистісних особливостей, необхідних фахівцю відповідного профілю. У цьому контексті навчально-виховний процес повинен забезпечувати умови для формування у студентів таких груп інтересів, потреб, переконань, які б спрямовували їх на особистісну та професійну самореалізацію і самовдосконалення.

Висновки. Процес підготовки майбутніх психологів до консультативної діяльності має орієнтуватись на використання психологічних засобів активізації професійного становлення студентів у формах психологічної діагностики професійно-необхідних якостей, соціально-психологічних тренінгів особистісного та професійного зростання, які спрямовані на розвиток відповідних утворень у особистості майбутнього фахівця.

Література:

1. Акопов В. Г. *Профессиональное сознание – ключевое понятие подготовки специалистов* / В. Г. Акопов // *Психологические аспекты формирования профессионального сознания в процессе подготовки специалистов в вузе.* – Куйбышев, 1989. – С. 164-20.
2. Липіна О. *Проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога* / О. Липіна // *Соціальна психологія.* – 2008. – № 4. – С. 130.
3. *Основи практичної психології* / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 536.
4. *Психология личности: хрестоматия* / сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ, 1999. – С. 570.

5. Сафин В. Ф. К проблеме профессионального самоопределения личности и ее активности / В. Ф. Сафин // Вопросы самоопределения личности и ее активности: межвуз. сб. науч. тр. – Уфа, 1985. – С. 107.

6. Психологічне консультування та корекція. Модульно-рейтинговий курс: навч. посіб. – К: ВД «Професіонал», 2005. – С. 656.

References:

1. Akopov V. G. Professionalnoe soznanie – klyuchevoe ponyatie podgotovki spetsialistov / V. G. Akopov // Psikhologicheskie aspekty formirovaniya professionalnogo soznaniya v protsesse podgotovki spetsialistov v vuze. – Kuzybshev, 1989. – S. 164-20.

2. Lypina O. Problemy osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnoho psykholoha / O. Lypina // Sotsialna psykholohiia. – 2008. – № 4. – S. 130.

3. Osnovy praktychnoi psykholohii / V. Panok, T. Tytarenko, N. Chepelieva ta in. – K.: Lybid, 1999. – S. 536.

4. Psikhologiya lichnosti: khrestomatiya / sost. D. Ya. Raygorodskiy. – Samara: BAKhRAKh, 1999. – S. 570.

5. Safin V. F. K probleme professionalnogo samoopredeleniya lichnosti i ee aktivnosti / V. F. Safin // Voprosy samoopredeleniya lichnosti i ee aktivnosti: mezhvuz. sb. nauch. tr. – Ufa, 1985. – S. 107.

6. Psykholohichne konsultuvannia ta korektsiia. Modulno-reitynhovyi kurs: navch. posib. – K: VD «Profesional», 2005. – S. 656.

УДК 355.233.1:355.457 (477)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Балагур Л. О.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті проаналізовано педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону, а саме щодо збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями щодо особливостей управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні, використання активних методів навчання для відпрацювання умінь приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону, удосконалення навичок ефективної управлінської комунікації для налагодження оптимальної міжособистісної взаємодії в прикордонному колективі, а також організації стажування для закріплення теоретичних знань зі сфери управління та набуття досвіду управлінської діяльності.

Ключові слова: управління, підготовка, педагогічні умови, основні

підрозділи охорони державного кордону, офіцери-прикордонники.

Балагур Л. О. Педагогические условия подготовки будущих офицеров-пограничников к управлению основными подразделениями охраны государственной границы / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье проанализированы педагогические условия подготовки будущих офицеров-пограничников к управлению основными подразделениями охраны государственной границы, а именно обогащение содержания обучения понятиями, идеями, теориями об особенностях управления пограничными подразделениями на основании системного анализа ситуации на границе, использование активных методов обучения для отработки навыков принимать управленческие решения при организации охраны государственной границы, усовершенствование навыков эффективной управленческой коммуникации для налаживания оптимального межличностного взаимодействия в пограничном коллективе, а также организация стажировки для закрепления теоретических знаний в сфере управления и приобретения опыта управленческой деятельности.

Ключевые слова: управление, подготовка, педагогические условия, основные подразделения охраны государственной границы, офицеры-пограничники.

Balahur L. O. Educational conditions of training of future officer-border guards to managing the main units of the state border protection / National academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The article deals with educational conditions of training of future officer-border guards to manage the main units of the state border protection, in particular increasing the content of education by definitions, ideas, theories, features of managing the main units; based on system analysis of situation at the border, using active methods of education for obtaining skills to manage while organization protection of the border, improvement of skills of effective managing communication for making optimal interpersonal interaction in the border guard group and organization of training to consolidate the theoretical knowledge of the management and to get experience of management activities.

Key words: managing, training, educational conditions, main units of border protection, officer-border guards.

Вступ. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із науковими або практичними завданнями. Готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону – це професійно важлива особистісна властивість, що дозволяє здійснювати належний управлінський вплив при виконанні завдань з охорони кордону та містить особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

Від рівня сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону багато в чому залежить успішність виконання ними завдань оперативно-службової діяльності. З огляду на це ми розглядаємо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону як важливу складову частину їхньої професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Для визначення педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону важливе значення має урахування загальнонаукових підходів, що їх використовують у педагогіці. Зокрема важливе значення для нашого дослідження має *системний* підхід (І. Блауберг, Б. Железовський В. Щербаков та ін.). Відповідно до цього підходу, роботу з формування у курсантів готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону ми розглядали як функціональну систему, що має бути раціонально організованою відповідно до цілей, змісту, часу і місця, а також з науково обґрунтованим добром форм, методів і засобів підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

У свою чергу важливість *діяльнісного* підходу (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) обумовлено тим, що підготовка курсантів до управління основними підрозділами охорони державного кордону є одним з видів навчальної діяльності, що розгортається за логікою «потреба – мотив – дія» [4], детермінована потребнісно-мотиваційними чинниками та містить мету, умови, дії, операції.

Особистісно орієнтований підхід (І. Бех, А. Кузьмінський, В. Серіков та ін.) акцентував увагу на необхідності при організації підготовки курсантів до управління основними підрозділами охорони державного кордону забезпечувати єдність їх розумового, морального, розвитку, а також вибирати форми і методи відповідно до індивідуальних можливостей кожного курсанта. Загалом цей підхід визначає необхідність педагогічної підтримки становлення індивідуальності майбутнього офіцера-прикордонника, турботу про його особистісний розвиток.

Окрім цього, слід вказати також на *контекстний* підхід (А. Вербицький, Є. Климов, Н. Кузьміна та ін.), що передбачає узгодженість, глобальність й цілісність взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на особистість, урахування специфічних особливостей професійних завдань з охорони державного кордону. Положення цього підходу дозволяють визначати траєкторію навчання майбутніх офіцерів-прикордонників, вибирати необхідні засоби педагогічного впливу.

Серед прикладних досліджень цієї проблеми важливе значення мають напрацювання таких учених, як В. Єгоркін, О. Луцький, О. Матвеев

В. Мешалкін, Д. Савельєв, М. Гарнавський та ін. Учені звертають увагу на важливість при організації роботи з формування готовності до управлінської діяльності таких аспектів, як відповідність особистісних якостей фахівців, змістове наповнення навчального процесу, вибір методів на форм навчання та організація відповідної системи взаємодії викладачів та курсантів.

Однак комплексного дослідження з питань підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону на сьогодні немає, зокрема не обґрунтовано педагогічних умов формування готовності офіцера-прикордонника до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Метою статті є характеристика педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні педагогічних умов формування готовності офіцера-прикордонника до управління основними підрозділами охорони державного кордону важливою є думка таких вчених, як Т. Бендас, А. Занковський, А. Журавльов, Р. Кричевський, які розглядають проблеми ефективності управління. Учені вважають, що управлінська готовність передбачає насамперед сформованість у керівника колективу загальних знань в сфері управління, здатності орієнтуватися в специфіці управлінської діяльності. Зокрема, як зазначає А. Журавльов, основними референтами (ознаками) лідерства є більш висока активність та ініціативність людини при вирішенні групою спільних завдань, більша поінформованість про завдання, яке потрібно вирішити та ін. [8, с. 217].

Подібної думки дотримуються й інші вчені. Представники діяльнісного підходу (Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв та ін.) вважають, що для виконання будь-якої дії людині потрібні знання, які є узагальненим досвідом, що відображає зовнішній світ. Педагоги та психологи (А. Журавльов, А. Урбанович, Є. Шиянов та ін.) звертають увагу на те, для формування необхідних особистісних властивостей важливе значення має система знань, когнітивна складова. На думку дослідників, знання є першою ланкою для формування особистісних властивостей, вже далі на цій основі формуються поняття та переконання, а потім виокремлюються потреби та формуються особистісні якості.

Зміст знань учені Є. Шиянов та І. Котова називають важливим чинником навчання [9, с. 145]. Йдеться про те, що сформувати у майбутніх фахівців необхідні навички та уміння можна лише на основі відповідних знань. У нашому випадку це означає, що для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону необхідно насамперед звернути увагу на їх обізнаність щодо сутності управління, особливостями управлінської діяльності та управлінського впливу в прикордонному підрозділі.

З урахуванням зазначених підходів (А. Журавльов, І. Котова, Є. Шиянов

та ін.), прикладних наукових досліджень (О. Луцький, О. Матвеев, Д. Савельєв та ін.), а також структурних компонентів готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону можна стверджувати, що першою ланкою у формуванні цієї професійно важливої властивості слід вважати *збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями щодо особливостей управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні*.

Йдеться про необхідність ознайомлення курсантів з особливостями управлінської сфери, поняттями управлінських функцій та засобів, трактуваннями сутності управління, основами розвитку готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону, специфікою управлінського впливу та ін. Особливо важливе значення у цьому контексті має забезпечення розуміння курсантами готовності до управління як фактора підвищення ефективності виконання завдань з охорони державного кордону. Правда, усі перераховані знання й уміння неможливо одержати завдяки тільки теоретичній підготовці, необхідна спеціально організована практична діяльність.

Щодо наступної педагогічної умови слід вказати на думку С. Рубінштейна про те, що особистість людини і її психічні якості формуються в діяльності. Так, наприклад, учений зазначає: «в діяльності, виконуючи яку людина здійснює свій життєвий шлях, всі психічні властивості особистості не тільки проявляються, але й формуються» [6, с. 436]. І також: «У вчинках, в діях людей їх ставлення до навколишнього не тільки виражається, але й формується: дія виражає ставлення, але й також – дія формує ставлення» [6, с. 438]. Учені (Р. Кричевський, П. Підкасистий, В. Розанова та ін.) вважають, що управлінські здатності не існують споконвічно, а можуть бути сформовані лише в процесі відповідної діяльності, яка структурно включає такі компоненти: сприйняття досліджуваного об'єкта, його усвідомлення й осмислення, запам'ятовування, узагальнення, систематизація та застосування для досягнення мети й вирішення певного завдання.

Діяльність вчені трактують саме як вирішення різних видів завдань. Зокрема, як зазначає В. Розанова, «будь-яка організація для ефективного виконання діяльності має досягти цілей, які в практиці керування називають управлінськими. Відповідальним за вирішення завдань організації є керівник. Основний зміст його діяльності полягає у вирішенні управлінських завдань на всіх етапах управлінських функцій. При цьому вирішення завдань управління ґрунтується на встановленні складних відносин багаторівневого порядку між різними їхніми елементами» [5, с. 118].

У цьому контексті важливо вказати, що служба офіцера – керівника основними підрозділами охорони кордону – пов'язана з постійним вивченням і розв'язанням безперервного ланцюга професійних та педагогічних завдань під час навчання, виховання і психологічної підготовки персоналу, зміцнення

військової дисципліни та ін. Специфіка його управлінської діяльності полягає в тому, що він повинен уміти самостійно швидко приймати рішення, усвідомлюючи відповідальність та наслідки.

Отже, з урахуванням положень діяльнісного підходу (В. Розанова, Л. Рубінштейн та ін.) про значення діяльності для формування особистості фахівця, трактування діяльності як ланцюга вирішення низки завдань, а також того, що діяльність керівника основними підрозділами охорони державного кордону відбувається в особливо складних умовах, які вимагають від нього здатності вибирати найбільш ефективний спосіб для виконання поставленого завдання, другою педагогічною умовою формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону ми визначаємо *використання таких методів навчання, що дозволяють відпрацьовувати в майбутніх офіцерів-прикордонників уміння приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону.*

У цьому зв'язку особливо продуктивним слід назвати набутки контекстного підходу. Контекстним, за А. Вербицьким, називають таке навчання, в якому з використанням усієї системи дидактичних форм, методів і засобів навчання моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності спеціаліста [1]. Цей підхід передбачає вибір таких методів навчання, що передбачають адекватність навчально-пізнавальної і професійної діяльності курсантів.

Загалом методи навчального процесу – це способи та прийоми спільної впорядкованої, взаємопов'язаної діяльності педагогів та суб'єктів з метою вирішення відповідних навчальних чи професійних завдань. За контекстного підходу використовують методи і форми проведення занять, що імітують особливості майбутньої професійної діяльності. Серед таких методів слід назвати насамперед метод аналізу конкретних ситуацій.

При визначенні третьої педагогічної умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону ми враховували, що сама суть управлінської діяльності офіцера – керівника пов'язана з необхідністю постійної координації зусиль персоналу для ефективного вирішення завдань з охорони державного кордону. Ця координація відбувається в різних формах, в тому числі й за допомогою різноманітних контактів персоналу прикордонних підрозділів, тобто в процесі комунікації. Можна стверджувати, що управлінська діяльність офіцера-прикордонника передбачає насамперед його здатність взаємодіяти з іншими людьми, здійснювати комунікацію для вирішення завдань професійної діяльності.

Сутність управлінської комунікації офіцера-прикордонника та її основні завдання полягають у налагодженні оптимальної системи взаємодії усередині прикордонного колективу між окремими підрозділами й постійним складом. В управлінській діяльності важливе значення мають уміння офіцера-прикордонника налагоджувати відповідну міжособистісну взаємодію, спілкування. Офіцер – керівник основного підрозділу охорони державного

кордону для виконання завдань професійної діяльності повинен не тільки віддавати накази, але й часто пояснювати, доводити, переконувати. Він повинен уміти точно, доречно, ефективно використовувати основні засоби переконуючого управлінського впливу на персонал, мовні та мовленнєві засоби при організації оперативно-службової діяльності з охорони кордону, управлінні силами і засобами під час виконання поставлених завдань.

У цьому зв'язку досконале володіння словом є сильним інструментом думки і переконання, умовою ефективного управлінського впливу офіцера-прикордонника, свідченням його авторитету як керівника. Загалом управлінську комунікацію в контексті управлінської діяльності офіцера-прикордонника можна розглядати як сукупність засобів організації взаємодії, що дозволяють встановлювати необхідний контакт з прикордонним персоналом, добиватися точного сприйняття і розуміння в процесі спілкування, прогнозувати їх поведінку, спрямовувати їхню поведінку на ефективне виконання завдань з охорони державного кордону. Управлінську комунікацію офіцера-прикордонника можна розглядати як особливу форму реалізації певних вимог, цілей і завдань, що викладені в Статуті ДПСУ, посадових інструкцій та інших службових документах, як діяльність, що допомагає налагодити взаємодію персоналу прикордонного підрозділу при виконанні завдань з охорони та захисту державного кордону.

У цьому контексті для нас важливою була також точка зору А. Розанової про те, що «спільна діяльність людей, об'єднаних спільною метою, стає можливою тільки завдяки спілкуванню людей один з одним. За своєю суттю спілкування є умовою індивідуального й суспільного життя» [5, с. 176].

Учений О. Сафін також зазначає, що для ефективної управлінської діяльності командирів необхідно володіти відповідною управлінською комунікацією. На думку вченого, «відповідальні та сумлінні керівники, не оволодівши ефективними комунікативними засобами, не завжди будуть визнані у військових колективах і не будуть здатні успішно виконувати свої обов'язки» [7, с. 139].

Як зазначає В. Іванов, командир впливає на підлеглих, викликає їхні вчинки та дії за допомогою мовлення. Він вважає, що у процесі спілкування ні одне слово, ні одна фраза не вимовляється без мети, зазначаючи, що ефективність мовлення можна визначити як ступінь досягнутого результату до поставленої мети. Учений підкреслює, що ефективність управлінської діяльності командира тісно пов'язана з ефективністю його мовлення [3, с. 19].

Дослідники одностайні щодо того, що майже всі проблеми управління тісно пов'язані з організацією спілкування, належним умінням керівника здійснювати ефективну управлінську комунікацію для забезпечення відповідного управлінського впливу.

З огляду на це третьою педагогічною умовою формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону ми визначаємо *удосконалення у майбутніх офіцерів-прикордонників навичок ефективної управлінської комунікації для*

налагодження оптимальної міжособистісної взаємодії в прикордонному колективі.

Визначення чергової педагогічної умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону також пов'язане з особливостями їх управлінської діяльності, зокрема з тим, що різноманіття ситуацій, в яких перебуває офіцер, передбачає, що саме особистий досвід є одним з найважливіших факторів, який сприяє формуванню складових управлінської готовності. Йдеться про те, що професійну підготовку курсантів до управління основними підрозділами охорони державного кордону не можна здійснити тільки теоретично, а потрібно здійснювати в контексті спеціально організованої практичної діяльності. Низька технологічність управлінської діяльності, різноманіття ситуацій, з якими має справу офіцер-прикордонник, передбачає, що саме особистий досвід є одним з найважливіших факторів, який сприяє формуванню його професійної управлінської самостійності та вміння вирішувати складні ситуації управлінської діяльності. Як свідчить аналіз наукової літератури й досвід практичної педагогічної діяльності, саме стажування дозволяє перевірити професійну придатність курсанта до обраної професії, поглибити й закріпити теоретичні знання зі сфери управління, формувати у них професійні управлінські вміння і навички, професійне мислення й професійно значимі управлінські якості.

З урахуванням цього четвертою педагогічною умовою формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону ми визначаємо *організацію стажування курсантів для закріплення теоретичних знань зі сфери управління та набуття досвіду управлінської діяльності.*

Значення практичної діяльності як елемента навчального процесу вперше докладно визначив у своїх роботах І. Песталоцці. Різні аспекти формування трудових навичок описали Д. Дьюї, Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, П. Блонський, С. Шацький та ін. Зокрема Д. Дьюї вважав дуже важливим залучення учнів до трудової діяльності. На його думку, це допомагає підготувати соціально адаптованих, активних громадян [2]. Д. Дьюї був переконаний у тому, що людина може вчитися тільки через ознайомлення та виконання основних видів суспільно корисної діяльності. Загалом учені на сьогодні одностайні у важливості практичної складової професійної підготовки майбутніх фахівців.

У цьому контексті слід зазначити, що метою стажування курсантів є набуття ними практичних навичок у виконанні професійних обов'язків, закріплення одержаних знань, умінь та навичок отриманих при вивченні теоретичного матеріалу з проблем управління. Саме стажування через виконання передбачених індивідуальним завданням завдань дозволяє курсантам більше дізнатись про порядок залучення до виконання завдань з охорони кордону різних категорій персоналу; обов'язки інспектора підрозділу охорони державного кордону; обов'язки дільничного інспектора

прикордонної служби (начальника підрозділу дільничних інспекторів), порядок організації і здійснення підготовки особового складу зміни прикордонних нарядів до служби та дій у разі зміни обстановки, про основні завдання та характер оперативно-службової діяльності прикордонного підрозділу, організацію професійної підготовки персоналу, особливості застосування системи аналізу ризиків на ділянці відповідальності підрозділу та ін.

Стажування допомагає формувати у курсантів уміння організувати службу прикордонних нарядів та здійснювати керівництво діями прикордонників під час виконання завдань; керувати підготовкою зміни прикордонних нарядів до служби; керувати службою зміни прикордонних нарядів; керувати службовою діяльністю дільничних інспекторів прикордонної служби; аналізувати та узагальнювати передовий досвід несення служби та застосування технічних засобів і спеціальної техніки в службі з охороні державного кордону.

Таким чином стажування, наприклад, на посаді інспектора прикордонної служби передбачає оволодіння вміннями й навичками самостійного вирішення професійних управлінських завдань (організація роботи персоналу, контакт із особами, що перетинають державний кордону, й колегами по роботі та ін.), розвиток елементів професійного мислення, пов'язаних з технологією управління персоналом, набуття практичних навичок з управління персоналом.

Курсанти набувають та удосконалюють необхідні професійні уміння і навички у процесі стажування через безпосереднє ознайомлення з основними напрямками роботи прикордонного підрозділу, а також через виконання окремих функціональних обов'язків інспектора прикордонної служби відділення інспекторів прикордонної служби та ін. З огляду на це стажування курсантів можна вважати одним з найоптимальніших шляхів набуття та закріплення управлінських умінь і навичок.

Висновки. Для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони кордону важливе значення мають системний, діяльнісний, особистісно орієнтований та контекстний підходи. Аналіз наукової літератури та урахування особливостей професійної діяльності офіцерів-прикордонників дозволяють основними педагогічними умовами формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони кордону назвати такі: 1) збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями щодо особливостей управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні; 2) використання активних методів навчання для відпрацювання в майбутніх офіцерів-прикордонників умінь приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону; 3) удосконалення у майбутніх офіцерів-прикордонників навичок ефективної управлінської комунікації для налагодження оптимальної міжособистісної взаємодії в прикордонному колективі; 4) організація стажування курсантів

для закріплення теоретичних знань зі сфери управління та набуття досвіду управлінської діяльності.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є характеристика змісту і методики формувального етапу експерименту з перевірки педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Література:

1. Вербицкий А. А. *Активное обучение в высшей школе: контекстный подход* / А. А. Вербицкий. – М.: Высш. шк., 1991. – 206 с.
2. Дьюї Дж. *Школа і суспільство* / Джон Дьюї // Коваленко Є. І. *Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія* / Є. І. Коваленко. – К.: Центр навч. літ., 2006. – С. 449–463.
3. Иванов В. П. *Формирование личности офицера* / В. П. Иванов. – М.: Воениздат, 1986. – 160 с.
4. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность* / под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 346 с.
5. Розанова В. А. *Психология управления: учеб. пособие* / В. А. Розанова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1999. – 352 с.
6. Рубинштейн Л. С. *Основы общей психологии* / Л. С. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 720 с.
7. Сафін О. Д. *Психологія управлінської діяльності командира: навчальний посібник* / О. Д. Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 149 с.
8. *Социальная психология : учебное пособие. / отв. ред. А. Л. Журавлев.* – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 351 с. (Высшее психологическое образование).
9. Шиянов Е. Н. *Развитие личности в обучении: учеб. пособие для студентов пед. вузов* / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М. : Академия, 2000. – 288 с.

References:

1. Verbitskiy A. A. *Aktivnoe obuchenie v vyisshey shkole: kontekstnyiy podhod* / A. A. Verbitskiy. – M.: Vyissh. shk., 1991. – 206 s.
2. D'yuyi Dzh. *Shkola i suspil'stvo* / Dzhon D'yuyi // Kovalenko Y. I. *Istoriya zarubizhnoyi pedahohiky: khrestomatiya* / Y. I. Kovalenko. – K.: Tsentr navch. lit., 2006. – S. 449–463.
3. Ivanov V. P. *Formirovanie lichnosti ofitsera* / V. P. Ivanov. – M.: Voenizdat, 1986. – 160 s.
4. Leontev A. N. *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost* / pod red. D. A. Leonteva. – M.: Smyisl; Akademiya, 2004. – 346 s.
5. Rozanova V. A. *Psihologiya upravleniya: ucheb. posobie* / V. A. Rozanova. – M. : ZAO «Biznes-shkola «Intel-Sintez», 1999. – 352 s.
6. Rubinshteyn L. S. *Osnovyi obschey psihologii* / L. S. Rubinshteyn. – SPb.: Piter, 2000. – 720 s.
7. Safin O. D. *Psykhohohiya upravlins'koyi diyal'nosti komandyra: navchal'nyy posibnyk* / O. D. Safin. – Khmel'nyts'kyu: Vyd-vo Akademiyi PVU, 1997. – 149 s.

8. *Sotsialnaya psihologiya: uchebnoe posobie.* / *otv. red. A. L. Zhuravlev.* – M.: PER SE, 2002. – 351 s. (*Vyisshee psihologicheskoe obrazovanie*).
9. *Shiyanov E. N. Razvitiye lichnosti v obuchenii: ucheb. posobie dlya studentov ped. vuzov* / *E. N. Shiyanov, I. B. Kotova.* – M.: Akademiya, 2000. – 288 s.

УДК 378.09 : 355

ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Іщенко С. О.

Національна академія Національної гвардії України, Україна, Харків

У статті на основі аналізу науково-педагогічної літератури, керівних документів уточнено суть і змістове наповнення понять «військове виховання», «виховна робота» в сучасних Збройних Силах України. Розкрито теоретичні основи, принципи, методика та прийоми техніки підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів до організації та проведення виховної роботи з підлеглими. Визначено роль виховного впливу на раціональну, емоційну, вольову сфери особистості курсанта. Запропоновано методи та прийоми дієвого виховного впливу на курсантів.

Ключові слова: військове виховання, виховна робота, курсант, техніка виховання, методи виховання, прийоми виховання, форми організації виховної роботи з курсантами.

Ищенко С. А. Техника подготовки курсантов высших военных учебных заведений к воспитательной работе / Национальная академия Национальной гвардии Украины, Украина, Харьков.

В статье на основании анализа научно-педагогической литературы, руководящих документов уточнена сущность и содержательное наполнение понятий «военное воспитание», «воспитательная работа» в современных Вооруженных силах Украины. Раскрыты теоретические основания, принципы, методика и приемы техники подготовки курсантов военных учебных заведений к организации и проведению воспитательной работы с подчиненными. Определена роль воспитывающего влияния на рациональную, эмоциональную, волевую сферы личности курсанта. Предложены методы и приемы действенного воспитывающего влияния на курсантов.

Ключевые слова: военное воспитание, воспитательная работа, курсант, техника воспитания, методы воспитания, приемы воспитания, формы организации воспитательной работы с курсантами.

Ishchenko S. O. Technique of preparation of students of higher soldiery educational establishments to educator work / the National academy of the National Guard of Ukraine, Ukraine, Kharkiv

In the article on the basis of analysis of scientifically-pedagogical literature, leading documents essence and rich in content filling of concepts "Military

education", "educator work", are specified in modern Armed forces of Ukraine. Theoretical grounds, principles, methodology and receptions of technique of preparation of students of soldiery educational establishments, are exposed to organization and realization of educator work with inferiors. The role of educative influence is certain on rational, emotional, volitional spheres of personality of student. Methods and receptions of effective educative influence offer on students.

Keywords: military education, educator work, student, technique of education, methods of education, receptions of education, forms of organization of educator work with students.

Вступ. Однією із актуальних проблем, що мають бути розв'язані в ході реформування та розвитку Збройних Сил України, є вдосконалення виховної роботи із усіма категоріями особового складу, визначення новітніх підходів до виховання захисників Батьківщини. Знання основ військового виховання курсантами вищих військових навчальних закладів є неодмінною умовою набуття ними якостей, необхідних майбутньому військовому фахівцю для ефективної організації та проведення виховної роботи з підлеглими.

Мета статті полягає у визначенні суті, змісту, методики техніки підготовки курсантів до здійснення виховної роботи з особовим складом.

Аналіз наукових публікацій з огляду на досліджувану проблему засвідчив, що проблема військового виховання знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних дослідників. Так, теоретичні основи військового виховання, що містять його напрями, принципи, методи та форми, розкриті у ґрунтовних військово-педагогічних дослідженнях М. Нещадима, В. Ягупова [1; 2]. У науковій праці [3] висвітлюються основи морально-психологічного забезпечення бойової та повсякденної діяльності військ. У [4] показані особливості військового виховання та морально-психологічної підготовки військовослужбовців в арміях іноземних держав.

Проте бракує досліджень, присвячених відпрацюванню техніки підготовки курсантів до виховної роботи, організації та проведення виховних заходів у підпорядкованих військових підрозділах.

Як свідчить аналіз наукових праць [4; 5; 6], поняття військового виховання є багатозначним. Узагальнюючи запропоновані в науковій літературі дефініції, схарактеризуємо військове виховання як соціально і педагогічно зумовлений процес впливу на формування та розвиток особистості військовослужбовця. Зазначимо, що виховання відбувається як під впливом зовнішніх чинників (соціалізація), так внутрішніх процесів саморозвитку особистості (індивідуалізація).

Метою військового виховання є підготовка офіцера-патріота, військового професіонала, керівника, вихователя, за яким підлеглі мають безумовно піти на виконання бойового завдання.

У Концепції виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України виховна робота визначається як система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних,

правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, спрямованих на формування та розвиток у воїнів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високу бойову та мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів [6, с. 161].

У змістовному плані виховна робота включає такі складові, як інформаційно-виховна робота, робота з укріплення правопорядку та військової дисципліни, воєнно-соціальна, психологічна, культурно-дозвільна робота.

Висока ефективність підготовки майбутніх офіцерів до виховної роботи значною мірою залежить від оволодіння вихователями методами, прийомами, формами військового виховання, які складають основу техніки підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів до виховної роботи. Зрозуміло, що теоретичним підґрунтям зазначеної техніки є теоретичні основи військового виховання (напрями, принципи, методи, прийоми, форми), знання історії розвитку військового виховання в умовах найдавніших часів, запорізького козацтва, особливостей військового виховання з різними категоріями військовослужбовців за сучасних умов розвитку Збройних Сил України.

У визначенні практичної складової техніки підготовки курсантів ВВНЗ до виховної роботи ми спиралися на теоретико-методичний доробок науковців з огляду на досліджувану проблему. Так, О. Бандурка, В. Тюріна, О. Федоренко ототожнюють педагогічну техніку із педагогічною майстерністю. Цінними для нашого дослідження є визначені науковцями принципи педагогічної техніки, а саме:

1) принцип свободи вибору: у будь-якій виховній або управлінській дії надавати курсантові право вибору за умови, що воно врівноважується усвідомленою відповідальністю за свій вибір;

2) принцип відкритості, що передбачає «зштовхування» курсантів з проблемами, рішення яких лежить поза межами наявного досвіду вихованців, запропонування для розв'язання відкритих педагогічних ситуацій, тобто задач з досить розмитими умовами, таких, що припускає варіанти ;

3) принцип діяльності, що передбачає засвоєння курсантами знань, умінь, навичок, смислів організовувати переважно у формі діяльності;

4) принцип зворотного зв'язку, що означає регулярний контроль виховання за допомогою розвинутої системи прийомів зворотного зв'язку;

5) принцип ідеальності (високого коефіцієнту корисної дії), що передбачає максимальне використання можливостей, знань, інтересів самих вихованців з метою підвищення результативності і зменшення витрат у процесі виховання [7, с. 54–58].

Військовий педагог О. Єфремов вважає, що педагогічна техніка офіцера включає сукупність умінь і навичок офіцера як військового педагога, яка необхідна для ефективного використання системи методів педагогічного

впливу на окремих військовослужбовців і колектив у цілому: вміння вибрати правильний стиль і тон у звертанні до підлеглих, уміння управляти увагою, почуття темпу, навички демонстрації свого ставлення до вчинків підлеглих [5, с. 616].

Ми поділяємо думку дослідниці О. Марченко, яка визначає педагогічну техніку як сукупність способів і засобів керування собою та впливу на інших, спрямованих на організацію педагогічно доцільної взаємодії.

Безумовно, у виховній роботі важливо володіти такими засобами педагогічної техніки, як психотехнічні вміння, які забезпечують володіння собою, своїм тілом, способами релаксації (розслаблення) для зняття фізичного та психічного напруження, способами емоційної саморегуляції, витіснення негативних емоцій і заміщення їх позитивними, способи створення робочого творчого самопочуття.

Не менш важливо, на наш погляд, володіти засобами техніки виховання, що дозволяють ефективно впливати на оточуючих. До цих засобів належать такі:

- техніка мовлення – емоційність, образність, інтонаційна виразність, ритм і темп, точність та грамотність мови, чіткість, дикція;
- невербальні засоби – володіння мімікою, жестами, рухами, що сприяють адекватній передачі думок і почуттів [8, с. 12].

Значною мірою ефективність підготовки курсантів до виховної роботи залежить від якості виховного впливу, відповідності його характеру (змісту, спрямованості) меті та завданням виховного процесу. Під виховним впливом будемо розуміти педагогічну дію на раціональну, почуттєву та вольову сферу особистості військовослужбовця, спрямовану на формування та розвиток у нього необхідних морально-бойових, психологічних, соціальних якостей і властивостей, переконань та ціннісних орієнтацій і настанов .

Система методів виховного впливу подана в табл. 1.

Таблиця 1

Система методів виховного впливу

Переконання	Вправа	Самооцінка
Формування поглядів і обміну інформацією: <ul style="list-style-type: none"> – навіювання; – розповідь; – діалог; – доведення; – інструктаж; – лекція; – звертання 	Організація діяльності: <ul style="list-style-type: none"> – доручення; – вимога; – змагання; – показ зразків і прикладів; – створення ситуації успіху; – перспектива 	Стимулювання оцінки і самооцінки: <ul style="list-style-type: none"> – зауваження; – ситуація контролю; – заохочення і покарання; – ситуації критики і самокритики; – довіра; – колективна думка

Зрозуміло, що дієвість виховного впливу залежить від його інтенсивності, сили, продуманості, індивідуально-психологічних якостей курсантів як об'єктів впливу. Це означає, що будь-яка виховна дія, виховний захід мають бути ретельно продумані, чітко підготовлені та проведені. Ми цілком погоджуємось з думкою одного з провідних вітчизняних педагогів Е. Дуба про те, що у виховній роботі неприпустимі фальш, поверховість, невизначеність. Практика свідчить, що курсанти гостро їх відчують і реагують негативним чином на прояви з боку вихователів нетактовності, грубості, неповажного ставлення [6].

Частина, елемент певного методу виховання, що відповідає конкретній педагогічній ситуації, називається прийомом виховання. Слід зазначити, що певний спосіб виховання залежно від ситуації може виступати методом, прийомом виховання, а також методом (прийомом) вивчення особистості.

Зазначені методи виховного впливу на особистість курсанта реалізуються у проведенні виховних заходів, виховних вправ. Підкреслимо, що ці поняття в теорії та практиці військового виховання часто ототожнюються із поняттям «форма виховання». Існує значна кількість типологій форм виховання за різноманітними підставами. На наш погляд, у контексті дослідження в основу класифікації можна покласти вид контактування вихователя та вихованця: безпосередній і опосередкований.

Так, дієвими формами прямого (безпосереднього) виховання є індивідуальні та групові бесіди різного характеру (етичні, профілактичні, дискусійні), аналіз поведінки або службової діяльності, проведення загальних зборів, сумісна участь вихователів і вихованців у різноманітних виховних заходах (вікторинах, спортивних змаганнях, диспутах), сумісна службова діяльність (бойове чергування, вартова служба, польові виходи, обслуговування та ремонт бойової техніки).

Якщо вихователь не має безпосереднього контакту з курсантом, він може здійснити виховний вплив через засоби масової інформації, використання можливостей творів художнього мистецтва, кіномистецтва, літератури, громадської думки.

Зазначимо, що форми та методи виховання знаходяться в діалектичному взаємному зв'язку, причому метод (прийом) виховання відбиває змістовний аспект виховної роботи, а форма – організаційні особливості виховного заходу. Цікаві форми виховання в поєднанні з адекватними методами виховного впливу оптимізують виховну роботу з курсантами, готують їх до подальшої педагогічної діяльності.

Висновки. Тож, теоретичним підґрунтям техніки підготовки курсантів до виховної роботи є знання вихователями теоретичних основ військового виховання (напрямків, принципів, концептуальних основ). У практичному плані володіння технікою підготовки курсантів до виховної роботи означає доцільний вибір методів, прийомів, форм виховного впливу на курсантів.

У перспективі подальших розвідок передбачається уточнити особливості техніки підготовки сержантського складу до виховної роботи з курсантами.

Література:

1. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: монографія. – К.: Київський університет, 2003. – 852 с.
2. Військове виховання: історія, теорія та методика: навчальний посібник / За редакцією кандидата педагогічних наук, доцента В. В. Ягунова. – К.: Київський університет, 2002. – 560 с.
3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник; у 2 ч. Ч. 1 / [В. М. Вилко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін.]; за заг. ред. В. В. Стасюка. – К.: НУОУ, 2012. – 464 с.
4. Ліпатов І. І. Основи військового виховання : навч. посіб. / І. І. Ліпатов. – Х.: ХУ ПС, 2006. – 218 с.
5. Ефремов О. Ю. Военная педагогика: учебник для вузов / О. Ю. Ефремов. – СПб.: Питер, 2008. – 640 с.
6. Дуб Е. П. Основи військової педагогіки: навч.-метод. посібник / Е. П. Дуб. – Х.: ХУ ПС, 2009. – 354 с.
7. Бандурка О. М. Основи педагогічної техніки: навч. посібник / О. М. Бандурка, В. О. Тюріна, О. І. Федоренко. – Х.: ТИТУЛ, 2006. – 176 с.
8. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 112 с.

References:

1. Neshchadym M. I. Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia. – K. : Kyivskiy universytet, 2003. – 852 s.
2. Viiskove vykhovannia: istoriia, teoriia ta metodyka: navchalnyi posibnyk / Za redaktsiieiu kandydata pedahohichnykh nauk, dotsenta V. V. Yahupova. – K.: Kyivskiy universytet, 2002. – 560 s.
3. Moralno-psykhologichne zabezpechennia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: pidruchnyk; u 2 ch. Ch. 1 / [V. M. Vylko, V. M. Hrytsiuk, V. H. Dykun ta in.]; za zah. red. V. V. Stasiuka. – K. : NUOU, 2012. – 464 s.
4. Lipatov I. I. Osnovy viiskovoho vykhovannia : navch. posib. / I. I. Lipatov. – Kh.: KhU PS, 2006. – 218 s.
5. Efremov O. U. Voennaia pedahohyka: uchebnyk dlia vuzov / O. U. Efremov. – SPb.: Pyter, 2008. – 640 s.
6. Dub E. P. Osnovy viiskovoi pedahohiky: navch.-metod. posibnyk / E. P. Dub. – Kh.: KhU PS, 2009. – 354 s.
7. Bandurka O. M. Osnovy pedahohichnoi tekhniky: navch. posibnyk / O. M. Bandurka, V. O. Tiurina, O. I. Fedorenko. – Kh.: TYTUL, 2006. – 176 s.
8. Marchenko O. H. Osnovy pedahohichnoi maisternosti. – Kh.: Vyd. hrupa «Osnova», 2009. – 112 s.

УДК 378(460)

НІМЕЦЬКА ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ: ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**Пивовар Ю. О.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків

Освітня система в період світової глобалізації зазнає суттєвих змін. Її рушійною силою стає актуалізація обдарованості, тобто забезпечення підтримкою творчих здібностей особистості, здатної досягти успіхів у сучасному інноваційному суспільстві. ФРН має довгу історію та міцні традиції в галузі організації навчання молоді, на яку покладено завдання створити майбутнє для всього європейського простору, оскільки Німеччина займає вагомую позицію в Євросоюзі. Та незважаючи на те, що ФРН є зразком успішно функціонуючої системи підтримки обдарованої особистості як на державному рівні, так і з боку приватного сектору, і досі залишаються актуальними проблеми подолання культурних, соціальних та економічних протиріч між західними та східними землями, а також питання інтеграції дітей та молоді із сімей мігрантів та з білінгвальних сімей. У кінці двадцятого століття німецькі вчені звертають увагу до необхідності забезпечення дітей із сімей мігрантів особливими умовами навчання та виховання задля прискорення процесу культурної інтеграції в німецьке суспільство. У статті розкриваються особливості державної системи підтримки обдарованої молоді з позиції інтеркультурної педагогіки, зокрема, звертається увага до необхідності полікультурної психолого-педагогічної підготовки викладачів та соціальних робітників, а також різноманітних напрямів роботи з обдарованими дітьми із сімей мігрантів.

Ключові слова: обдарованість, інтеркультурна педагогіка, полікультурна підготовка, психолого-педагогічні кадри, мігранти.

Пивовар Ю. О. Немецкая государственная система поддержки одарённой молодёжи: интеркультурный аспект / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, г. Харьков.

Образовательная система в период мировой глобализации подвергается существенным изменениям. Ее движущей силой становится актуализация одаренности, то есть обеспечение поддержкой творческих способностей личности, способной достичь успехов в современном инновационном обществе. ФРГ имеет долгую историю в области организации обучения молодежи, на которую возложена задача создать будущее для всего европейского пространства, поскольку Германия занимает весомую позицию в Евросоюзе. Но несмотря на то, что ФРГ является образцом успешно функционирующей системы поддержки одаренной личности, до сих пор остаются актуальными проблемы преодоления культурных, социальных и экономических противоречий между западными и восточными землями, а

также вопросы интеграции детей и молодежи из семей мигрантов и из билингвальных семей. В конце двадцатого века немецкие ученые обращают внимание на необходимость обеспечения детей из семей мигрантов особыми условиями обучения и воспитания для ускорения процесса культурной интеграции в немецкое общество. В статье рассмотрены особенности государственной системы поддержки одарённой молодёжи с точки зрения интеркультурной педагогики, в частности, уделяется внимание необходимости поликультурной психолого-педагогической подготовки преподавателей и социальных работников для работы с одарёнными детьми из семей мигрантов.

Ключевые слова: одарённость, интеркультурная педагогика, поликультурная подготовка, психолого-педагогические кадры, мигранты.

Рувовар У. О. German state system for support of talented youth: intercultural aspect / Kharkiv National Pedagogical University after G. S. Skovoroda, Ukraine, Kharkiv.

The educational system in the time range of globalization gets significant changes. Its driving force is the actualization of talent that provides support for individual creative abilities, ability to succeed in today's innovation society. Germany has a long history and a strong tradition in the field of training of young people entrusted with the task of creating a future for the entire European space, as Germany has a significant position in the European Union. But despite the fact that Germany is an example of successfully functioning system that supports talented persons at the state level and the private sector, there are still contemporary problems to overcome cultural, social and economic contradictions between western and eastern lands, as well as the integration of children and young people from migrant and bilingual families. At the end of the twentieth century German scientists call attention to the need to provide children from migrant families with special educational conditions for cultural integration into German society. The article reveals peculiarities of state system for support of talented youth from the standpoint of intercultural pedagogy; in particular, it calls attention to the need for multicultural psychological and pedagogical training of teachers and social workers, as well as various areas of talented children from families of migrants.

Key words: talent, intercultural education, multicultural education, psychological and pedagogical staff, workers.

Вступ. Освітня система в період світової глобалізації зазнає суттєвих змін. Її рушійною силою стає актуалізація обдарованості, тобто забезпечення підтримкою творчих здібностей особистості, здатної досягти успіхів у сучасному інноваційному суспільстві. Федеративна республіка Німеччини має довгу історію та міцні традиції в галузі організації навчання молоді, на яку покладено завдання створити майбутнє для всього європейського простору, оскільки Німеччина займає вагомую позицію в Євросоюзі. Та незважаючи на те, що ФРН є зразком успішно функціонуючої системи підтримки обдарованої особистості як на державному рівні, так і з боку

приватного сектору, і досі залишаються актуальними проблеми подолання культурних, соціальних та економічних протиріч між західними та східними землями, а також питання інтеграції дітей та молоді із сімей мігрантів та з білінгвальних сімей.

Сучасні дослідники наголошують на тому, що не лише обдаровані, але й соціально-педагогічні кадри потребують спеціальної полікультурної підготовки. О. Гуренко зазначає, що вона можлива за умов засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знань культури власного етносу [1, с. 67]. Тож сьогодні, в часи загострення міжнаціональних суперечностей, саме полікультурний вектор організації навчання й виховання особистості з високими здібностями може вивести демократичне суспільство на новий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кінці двадцятого століття німецькі вчені Г. Бергер, І. Дім, В. Нике [2; 3; 5] та інші звертають увагу до необхідності забезпечення дітей із сімей мігрантів особливими умовами навчання та виховання задля прискорення процесу культурної інтеграції в німецьке суспільство. Ще раніше, в сімдесятих роках, коли спостерігається найбільший потік мігрантів із Туреччини та країн Східної Європи, виникає новий напрям у педагогічній науці, а саме – педагогіка для іноземців (Ausländerpädagogik). В останні десятиріччя проблематику інтеркультурного навчання та виховання актуалізовано і в українському науково-педагогічному просторі (В. Борисов, Л. Пуховська, Г. Філіпчук). Характерні тенденції розвитку навчання обдарованої молоді ФРН із різних соціальних та етнічних груп є предметом дослідження вітчизняних (Я.Беккер, Н.Козак, Л.Чухно та ін.) та зарубіжних учених (Г.Піхта, К.Хеллера, Г.Фенда та ін.).

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей державної німецької системи сприяння розвитку обдарованої молоді в інтеркультурному аспекті, ґрунтуючись на систематизації поглядів провідних вітчизняних та німецьких учених на проблему забезпечення обдарованих дітей із сімей мігрантів умовами для розвитку здібностей та полегшення процесу інтеграції в німецьке культурне суспільство.

Виклад основного матеріалу.

На сучасному етапі у європейських країнах, зокрема у ФРН, здійснюється ефективне міжнародне співробітництво у світовому освітньому та науковому просторі, яке дає можливість створити систему молодих наукових кадрів. Головними напрямками міжнародного співробітництва у сфері навчання обдарованої молоді Німеччини є:

- участь у проектах і програмах, що спрямовані на інтеграцію німецької системи дистанційного навчання у світову освітню систему з урахуванням національних інтересів, зокрема створення мережі міжнародних віртуальних університетів, до складу яких входять навчальні заклади різних країн;
- участь у проектах, що підвищують статус національних телекомунікаційних мереж у науково-освітній сфері на міжнародному рівні;
- проведення молодими науковцями спільних наукових досліджень;

- організація заходів з підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників та інших фахівців, зокрема відряджень та стажування за кордоном.

Завдяки впровадженню новітніх програм міжнародного співробітництва підвищується авторитет обдарованої молоді Німеччини на світовому рівні. Таким чином, пріоритетність національної освітньої стратегії Німеччини щодо навчання і виховання обдарованої молоді сприяє реалізації інтересів країни у сфері зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності, зміцненню позицій і авторитету на міжнародній науковій арені та інтеграції в загальноєвропейський освітній простір.

З іншого боку, в Німеччині існує велика кількість молодих людей з високими здібностями, які потребують інтеграції на початковому етапі у німецьке суспільство та пізніше – у світовий науковий простір у якості громадянина Німеччини. Це стосується більшою мірою дітей мігрантів, яких на сьогодні у ФРН проживає 7,3 млн, що складає 9 % від загальної кількості населення) [1, с. 67]. Завданням «педагогіки для іноземців», чи «інтегративної педагогіки», започаткованої в 70-х роках минулого століття, стало подолання проблеми соціокультурної інтеграції мігрантів шляхом усунення так званого «дефіциту мови» (Sprachdefizit), що є найвагомим стримуючим фактором в особистісному розвитку людини, яка не відчуває себе повноправним громадянином країни. Саме тому основними засадами інтегративної освіти були й залишаються педагогіка миру, інтегративна педагогіка, антирасистська педагогіка та педагогіка співпраці. Німеччина – одна з багатьох країн Європи, яка звертає увагу на створення гомогенної культурної спільноти із збереженням культурної ідентичності. Схожі риси має освітня політика Великої Британії, де багато років актуалізується концепція поєднання «антирасистського виховання» (Antiracist Education, ARE) з мультикультурним (Multicultural Education, MCE) [4].

Коли ж вектор національної освітньої концепції ФРН було звернено до пріоритетної галузі, а саме – сприяння розвитку обдарованої особистості, постало питання: як забезпечити необхідними умовами для розвитку особливих здібностей школярів та студентів, для яких Німеччина не є рідною країною. Головні труднощі, пов'язані з дефіцитом мови, досить успішно долаються завдяки специфіці шкільної програми, якою встановлено додаткові години для вивчення німецької мови.

Слід також згадати позитивний досвід створення «інтегративного курсу» для іноземців, бажаючих отримати німецьке громадянство. У рамках шестимісячного навчання мігранти мають змогу не лише вивчити мови, але й ознайомитися з основними віхами історії Німеччини, її культурою, особливостями економічної та правової системи. Складніше діагностувати серед іноземців обдарованих, які потребують як соціокультурної, так і грошової допомоги.

На разі в Німеччині відкрито соціальні центри, які надають психолого-педагогічну підтримку обдарованим дітям із сімей мігрантів, зокрема їхнім

батькам. Фінансування роботи таких організацій займається як держава, шляхом щомісячних дотацій федеральним землям, так і приватні товариства. Так, на сучасному етапі Фондом імені Херті за участю Федерального Німецького Банку та Федеральної комісії з питань освіти, молоді та спорту було відкрито спеціальні програми матеріальної допомоги обдарованим дітям з Китаю, Польщі, Туреччини, В'єтнаму, Росії, України (загалом учні з 53 країн світу). Варто також згадати програму СТАРТ, що є популярною в усіх 16 німецьких землях. Пріоритетами цієї програми є виявлення обдарованості незалежно від віку, статі й національності та організація подальшого розвитку особистості в різних галузях науки, культури та спорту.

Дослідники Г. Бергер та А. Хайнбокель [2; 4] також дотримуються думки про те, що допомоги й професійної допомоги потребують не лише діти та молодь з особливими здібностями, але й вихователі, вчителі та соціальні робітники. Вважаємо за доцільне відзначити важливу роль у підготовці спеціальних педагогічних кадрів для виховання й навчання обдарованою молоддю університету в місті Ніймеген, що пропонує вихователям дошкільних закладів, працівникам соціальних служб, психологам, педіатрам, учителям шкіл та гімназій, а також викладачам вищої школи німецькомовних країн курс підвищення кваліфікації з подальшим присвоєнням звання «Спеціаліст у галузі роботи з обдарованою особистістю». Участь у курсі підтверджується отриманням ЕСНА-Диплома, що завоював популярність і визнання в країнах Європи. Як свідчать результати статистичних досліджень, щорічно кількість учасників – випускників цих курсів з Німеччини становить від 50 до 100 осіб [5]. Існує також можливість захисту дисертацій у цій галузі.

Відповідно до спеціальної програми навчання для отримання ЕСНА-Диплома фахівці у галузі роботи з обдарованою молоддю повинні володіти наступними знаннями та вміннями:

Згідно програми ЕСНА, спеціаліст у галузі роботи з обдарованою особистістю має виконувати такі функції:

- координаційну (здійснювати керування процесом розвитку здібностей);
- діагностичну (здійснювати моніторинг та аналіз інформації про індивідуальні психофізіологічні особливості з метою виявлення обдарованості);
- консультативну (надавати необхідну інформацію про ефективні умови соціальної і педагогічної підтримки обдарованої особистості);
- посередницьку (улагоджувати суперечки, конфлікти, урегулювати соціальні й національні розбіжності з різних питань між обдарованою особистістю та сім'єю, працівниками виховних і навчальних закладів, соціальних і педіатричних центрів підтримки обдарованих дітей та молоді, а також із суспільством у цілому).

Зазначимо, що останнім часом широкого поширення набула організація заходів підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з обдарованою молоддю, - педагогів, психологів і соціологів – локального, тобто місцевого, характеру. На базі провідних педагогічних інститутів (м. Дрезден,

м. Мюнстер), соціально-педіатричних центрів та Наукової Ради з питань професійної освіти щорічно проводяться семінари, конференції, професійні курси тощо, на яких викладачі й працівники консультаційних центрів дізнаються про нові діагностичні методики обдарованості, навчаються комунікативним технікам роботи з обдарованою особистістю, навичкам кооперативного спілкування з батьками, ознайомлюються з принципами полікультурної педагогіки, пізнають культуру національних меншин Німеччини.

Висновки. Сучасна освітня політика Німеччини в галузі сприяння розвитку обдарованої особистості керується принципами забезпечення культурної інтеграції, національної терпимості та соціальної гомогенності. Як на державному рівні, так і з боку приватної ініціативи, здійснюється психологічна та фінансова підтримка обдарованих дітей із сімей мігрантів, а також успішно функціонують програми спеціальної підготовки фахівців у галузі інтеркультурної педагогіки. Перспективною галуззю досліджень може стати вивчення авторських методик подолання культурних і національних бар'єрів у обдарованих школярів та студентів із сімей мігрантів.

Література:

1. Садикова О. Основні етапи розвитку інтеркультурного виховання у сучасній системі освіти Німеччини / О. Садикова // *Порівняльна професійна педагогіка: наук. журнал* / За ред. Н. М. Бідюк. – К. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – с. 67 – 74.
2. Berger H. *Die Welt vor meiner Tür. Kinder erforschen ihre Umgebung* / H. Berger. – Weinheim/Beltz, 1989. – S. 20–31.
3. Diem I. *Erziehung und Migration* / I. Diem, F.-O. Radtke // *Grundriß der Pädagogik*. – Bd. 3. – 1999. – S. 78–89.
4. Heinbockel A. *Hochbegabte. Erkennen, Probleme, Lösungswege* / A. Heinbockel. – Münster, 2001. – 169 S.
5. Nieke W. *Multikulturelle Gesellschaft und interkulturelle Erziehung. Zur Theoriebildung in der Ausländerpädagogik* / W. Nieke // *Die Deutsche Schule*. – № 4. – 1986. – S. 462–473.

References:

1. Sadykova O. *Osnovni etapy rozvytku interkulturnogo vykhovannya u suchasniy systemi osvity Nimechiny* / O. Sadykova // *Porivnjalna profesijna pedagogika: nauk. journal* / Za red. N. M. Bidyuk. – K. - Khmelnytskyi: KNU, 2012. – s. 67 – 74.
2. Berger H. *Die Welt vor meiner Tür. Kinder erforschen ihre Umgebung* / H. Berger. – Weinheim/Beltz, 1989. – S. 20–31.
3. Diem I. *Erziehung und Migration* / I. Diem, F.-O. Radtke // *Grundriß der Pädagogik*. – Bd. 3. – 1999. – S. 78–89.
4. Heinbockel A. *Hochbegabte. Erkennen, Probleme, Lösungswege* / A. Heinbockel. – Münster, 2001. – 169 S.

5. Nieke W. *Multikulturelle Gesellschaft und interkulturelle Erziehung. Zur Theoriebildung in der Ausländerpädagogik* / W. Nieke // *Die Deutsche Schule*. – № 4. – 1986. – S. 462–473.

УДК 378.147-054.6:5

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Рідкозубова С. О.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна, Харків

У статті розкривається проблема професійної підготовки майбутніх інженерів іноземних країн. Розглядається одне з важливих завдань підвищення якості професійної підготовки іноземних студентів, суть якого полягає у формуванні їхніх професійних комунікативних умінь. З позиції компетентнісного підходу професійні комунікативні вміння уточнюються як здатність майбутнього інженера вільно володіти технічною термінологією, вести діалог з фахівцями, будувати ділові відносини, розкривати й реалізовувати власний потенціал у фаховій підготовці.

Ключові слова: навчальна проектна діяльність, професійна підготовка, вищий технічний навчальний заклад, іноземні студенти, якість вищої освіти.

Рідкозубова С. А. Учебный проект как средство формирования профессиональных коммуникативных умений иностранных студентов / Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет, Украина, Харьков

В статье раскрывается проблема профессиональной подготовки будущих инженеров иностранных стран. Рассматривается одна из важнейших задач повышения качества профессиональной подготовки иностранных студентов, суть которой состоит в формировании их профессиональных коммуникативных умений. С позиции компетентностного подхода профессиональные коммуникативные умения уточняются как способность будущего инженера свободно владеть технической терминологией, вести диалог со специалистами, строить деловые отношения, раскрывать и реализовывать собственный потенциал в профессиональной подготовке.

Ключевые слова: учебная проектная деятельность, профессиональная подготовка, высшее учебное техническое заведение, иностранные студенты, качество высшего образования.

Redkozubov S. A. Educational project as a form of professional communication skills for foreign students / Kharkiv national automobile and highway University, Kharkov, Ukraine

In the article the problem of professional training of future engineers in foreign countries. Considered one of the most important tasks of improving the quality of professional training of foreign students, the essence of which consists in forming their professional communication skills. From the perspective of the competence approach professional communication skills autocreates as the ability of the future engineer, freedom-loving to possess technical terminology, engage with experts, build business relationships, to discover and realize their own potential in training.

Keywords: educational project activities, training, establishment of higher technical education, foreign student, the quality of higher education.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Мовлення є важливим інструментом діяльності майбутнього інженера, за допомогою якого можна розв'язувати різні професійні завдання: приймати колегіальні рішення стосовно конструювання нових технічних автомобільних засобів пересування, будувати стосунки з колегами в роботі над науково-дослідним проектом, керувати різними ланками виробничо-споживчої сфери діяльності, співпрацювати з іноземними фахівцями.

У вищих навчальних закладах України щороку навчаються іноземні студенти, для яких мовна підготовка є важливою складовою професійної підготовки. У Харківському національному автомобільно-дорожньому університеті іноземні студенти поглиблюють знання з російської мови на кафедрі мовної підготовки. Такий підхід стимулює розвиток професійного інтересу іноземних майбутніх інженерів, сприяє формуванню мовленнєвої компетентності іноземних студентів і викладачів, розвиває потребу у самовдосконаленні, саморозвитку, самовихованні, самоосвіті.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Розв'язання проблеми оволодіння професійними комунікативними студентами ВТНЗ започатковано в дослідженнях Т. Бутенко, Т. Рукас, Г. Сукачової [1; 5; 6]. Так, Г. Сукачова серед особистісних якостей інженера-педагога виділила професійну компетентність (уміння й навички з професії, технічне мислення, креативність у галузі виробничо-технологічної діяльності), педагогічну компетентність (педагогічна техніка, психолого-педагогічна ерудованість, креативність у галузі педагогічної діяльності) та мовну компетентність (розвинуте мовлення, уміння будувати тексти різного призначення, дотримання мовних норм, використання формул мовленнєвого етикету відповідно до ситуацій спілкування); Т. Бутенко виявила соціолінгвістичні особливості культури ділового мовлення інженерів й обґрунтувала методику поетапного формування культури ділового мовлення в майбутніх інженерів; Т. Рукас розробила й упровадила у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін педагогічні умови формування комунікативної компетентності

майбутніх інженерів. Т. Шмоніна [7] довела, що ефективність природничо-наукової підготовки іноземних студентів на підготовчих факультетах забезпечується педагогічними умовами, серед яких: розробка індивідуальних траєкторій з урахуванням національних особливостей, базової освіти і рівня мовної підготовки іноземних студентів; використання адаптованих навчально-методичних комплексів із міжпредметною координацією змісту природничих наук. Актуальними питаннями є підвищення рівня сформованості професійних комунікативних умінь в іноземних студентів ВТНЗ та розвиток у них прагнення зростати до професійного акме [4].

Формулювання мети статті та завдань – виявити проблему оволодіння іноземними студентами професійними комунікативними вміннями у ВТНЗ та залучити студентів до розробки навчальних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням здобутих результатів. Роль навчальної проектної діяльності у формуванні професійних комунікативних умінь іноземних майбутніх інженерів полягає в тому, що її здійснення вимагає професійного спілкування, знання професійної термінології, сформованості проектувальних умінь. У ній інтегруються комунікативні, організаторські, проектувальні вміння, які забезпечують конкурентоздатність майбутніх працівників виробництва. Навчальна проектна діяльність належить до інноваційної діяльності, оскільки спрямована на перетворення реальності, поглибленого вивчення явищ дійсності, «входження» в професійні ситуації. Така діяльність ґрунтується на відповідній технології, яку можна уніфікувати, засвоїти, удосконалити.

Як свідчить аналіз наукової літератури [1-7], термін «навчальна проектна діяльність особистості» пов'язаний з проектами, інноваційною діяльністю. Так, дослідниця Т. Каминіна під навчально-проектною діяльністю студента розуміє інтегровану діяльність, яка поєднує навчально-пізнавальну і проектну діяльність, спрямовану на засвоєння соціокультурного досвіду (знань, способів діяльності, творчості, цінностей, ідеалів) і збагачення особистого досвіду у процесі створення проектів на основі усвідомлення проблем, поставлених завдань, прогнозування результатів, пошуку шляхів і засобів його досягнення, рефлексії власної діяльності та її подальшого коригування [2]. На наш погляд, навчальна проектна діяльність є інтегрованим явищем, що поєднує, перш за все, роботу над собою під час навчання, проектування, самовиховання.

Формуванні професійних комунікативних умінь іноземних майбутніх інженерів відбувається безпосередньо під час створення навчальних проектів, зокрема й інноваційних проектів. У науковій літературі [3, с. 71-78] існує класифікація навчальних проектів, участь в яких сприяє розвитку професійних комунікативних умінь іноземних студентів. Так, дослідницькі проекти допомагають дотримуватися логічності та структури справжнього наукового дослідження. Інтерес у студентів викликають теоретичне обґрунтування проблеми, що досліджується, її практичне та соціальне значення, сучасні методики дослідження, техніка експериментальної роботи.

Іноземні студенти порівнюють методики, техніки, результати досліджень у галузі технічних наук. Під час виконання дослідницьких проектів відбувається співробітництво вітчизняних та іноземних студентів, збагачення спільними думками, розширення мовного професійного запасу. У нашому розумінні, дослідницькі проекти мають пошуковий, творчий характер. І тому ми не виділяємо окремо творчі проекти. Результатом дослідницьких проектів є нова думка, творчі варіанти вирішення проблеми, професійне зростання майбутніх фахівців. Прагнення досягати нових вершин професійного зростання, набувати досвіду творчої діяльності є стимулом до формування професійних комунікативних умінь іноземних майбутніх інженерів.

Безпосереднє спілкування іноземних студентів у вищому технічному навчальному закладі відбувається під час рольових навчальних проектів. Участь у таких проектах стимулює іноземних студентів до засвоєння професійної термінології, формування інтелектуальних умінь таких, як: виділяти головні думки, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, узагальнювати. Головним є те, імітація професійних дій під час рольових навчальних проектів стимулює іноземних студентів до засвоєння основ ділової мови, побудови морально-етичних відносин у колективі, проектування шляхів вирішення професійних ситуацій.

Позитивно впливають на формування професійних комунікативних умінь іноземних майбутніх інженерів інформаційні навчальні проекти, які спрямовані на збирання інформації про технічні об'єкти, явища науки і техніки. Цінним є той факт, що в таких проектах використовується інформація – літературна, засоби масової інформації, бази даних, у тому числі й електронні, інтерв'ю, анкетування; обробляється інформація – аналіз, узагальнення, співставлення з іншими фактами, аргументація висновків; отримується результат – стаття, реферат, доповідь, відеосюжет; готується презентація – обговорення на конференції, участь у телеконференціях, електронні публікації. Комунікативний потенціал іноземних студентів збагачується завдяки розширенню інформації з проблем професійного спрямування, ужитку нової термінології, перекладу технічної літератури.

Сучасний стан професійної підготовки майбутніх фахівців вимагає їхньої участі в міжнародних студентських проектах, які розширюють не лише професійний, але й лінгвістичний потенціал молоді. Головним є те, що такі студенти мають уяву про шляхи працевлаштування, адекватно оцінюють власні потенційні можливості, вибудовують подальшу стратегію професійного зростання, краще адаптовані до сучасних вимог роботодавців.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, участь іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів у навчальній проектній діяльності допомагає їхній самореалізації, набуттю досвіду постійного особистісно-професійного самовдосконалення, працевлаштуванню на сучасному ринку праці.

Подальші розвідки слід пов'язувати з мовною підготовкою, яка є одним з необхідним засобом професійного самовдосконалення не лише іноземних

студентів, але й викладачів, які працюють з такими студентами. Як свідчить практика, іноземні студенти відчують потребу у професійному спілкуванні, але їм заважають мовні бар'єри. Про труднощі в роботі з іноземними студентами відзначають й викладачі, які наголошують на тому, що такі студенти могли б навчатися успішніше, якби досконало володіли російською чи українською мовами. У вищій школі існують, принаймні, два підходи до визначення іноземних студентів у студентські групи: група набирається із іноземних студентів і викладач проводить заняття іноземною мовою; іноземні студенти зараховуються до існуючої академічної групи та навчаються на російській чи українській мові. В обох випадках мають реалізовуватися потреби і студентів-іноземців, і викладачів у самовдосконаленні мовної підготовки.

Література:

1. Бутенко Т. О. *Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»* / Т. О. Бутенко. – Вінниця, 2011. – 20 с.
2. Камынина Т. П. *Формирование учебно-проектной деятельности студента в образовательном процессе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01* / Татьяна Петровна Камынина. – Оренбург, 2006. – 200 с.
3. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров* / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; под. ред. Е. С. Полат. – М.: Издат. центр «Академия», 2001. – С. 64-144.
4. Рибалко Л. С. *Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект): [монографія]* / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
5. Рукас Т. П. *Формування культури ділового мовлення в майбутніх інженерів: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (української мови)»* / Т. П. Рукас. – К., 1999. – 20 с.
6. Сукачова Г. П. *Формування мовленнєвого етикету майбутніх інженерів-педагогів у навчально-виховному процесі: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»* / Г. П. Сукачова. – К., 2007. – 20 с.
7. Шмоніна Т. А. *Педагогічні умови природничо-наукової підготовки іноземних студентів на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»* / Т. А. Шмоніна. – Тернопіль, 2012. – 20 с.

References:

1. Butenko T. O. *Formuvannja komunikatyvnoji kompetentnosti majbutnikh inzheneriv u procesi vyvchennja psykholoho-pedagoghichnykh dyscyplin:*

- avtoref. dys. na zdobuttja kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 «Teorija i metodyka profesijnoji osvity» / T. O. Butenko. – Vinnycja, 2011. – 20 s.
2. Kamynina T. P. Formirovanie uchebno-proektnoj deyatel'nosti studenta v obrazovatel'nom protsesse : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Tat'jana Petrovna Kamynina. – Orenburg, 2006. – 200 s.
3. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya: ucheb. posobie dlya stud. ped. vuzov i sistemy povyshen. kvalifik. ped. kadrov / E. S. Polat, M. YU. Bukharkina, M. V. Moiseeva, A. E. Petrov; pod. red. E. S. Polat. – M.: Izdat. tsentr «Akademiya», 2001. – S.64-144.
4. Rybalko L. S. Metodologho-teoretychni zasady profesijno-pedagogichnoji samorealizaciji majbutnjogho vchytelja (akmeologichnyj aspekt) : [monoghrafija] /L. S. Rybalko. – Zaporizhzhja: ZDMU, 2007. – 443 s.
5. Rukas T. P. Formuvannja kuljturnykh dilovogho movlennja v majbutnikh inzheneriv: avtoref. dys. na zdobuttja kand. ped. nauk: spec. 13.00.02 «Teorija ta metodyka navchannja (ukrajinsjkoji movy)» / T. P. Rukas. – K., 1999. – 20 s.
6. Sukachova Gh. P. Formuvannja movlennjevogho etyketu majbutnikh inzheneriv-pedagoghiv u navchaljno-vykhovnomu procesi: avtoref. dys. na zdobuttja kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 «Teorija i metodyka profesijnoji osvity» / Gh. P. Sukachova. – K., 2007. – 20 s.
7. Shmonina T. A. Pedagogichni umovy pryrodnycho-naukovoji pidghotovky inozemnykh studentiv na pidghotovchykh fakul'tetakh vyshhykh navchaljnykh zakladiv: avtoref. dys. na zdobuttja kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 «Teorija i metodyka profesijnoji osvity» / T. A. Shmonina. – Ternopilj, 2012. – 20 s.

УДК 811.111'06'25

ВСТАНОВЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ ЯК АКТУ КОМУНІКАЦІЇ

Сога Л. В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

В статті розглядаються лінгвістичні аспекти міжмовної мовленнєвої діяльності, яку називають «перекладом» чи «перекладацькою діяльністю», розглянуто переклад як процес комунікації.

Ключові слова: переклад, лінгвістичні аспекти, мовленнєва діяльність, інформаційні аспекти, перекладацькі трансформації.

Сога Л. В. Установления составляющих процесса перевода как акта коммуникации / ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий.

В статье рассматриваются лингвистические аспекты межъязыковой речевой деятельности, которую называют «переводом» или «переводческой деятельностью», рассмотрен перевод как процесс коммуникации.

Ключевые слова: перевод, лингвистические аспекты, речевая деятельность, информационные аспекты, переводческие трансформации.

Soga L. V. Establishment of constituents of process of translation as act of communication/ DVNZ «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Gregory Skovorody», Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky.

The article examines the linguistic aspects of cross language speech activity, which is called «translation» or «translation activities» considered translation as a process of communication.

Keywords: translation, linguistic aspects, speech activity, informational aspects, translating transformations.

Вступ. Серед численних складних проблем, які вивчає сучасне мовознавство, важливе місце займає вивчення лінгвістичних аспектів міжмовної мовленнєвої діяльності, яку називають «перекладом» чи «перекладацькою діяльністю». Оскільки у перекладі перекладач має справу із двома мовами, важливим видається усвідомлення ним усіх особливостей цільової мови у порівнянні з вихідною мовою, релевантне саме для перекладу.

Особливо важливим є знання таких загальних відмінностей мови, як різні особливості розподілу інформації у реченні, номінальність та вербальність різних фрагментів будови мови, особливості функціонування мовних елементів та їх етноспецифіка, а також еквіваленти у цільовій мові тих мовних явищ вихідної мови, що відсутні у цільовій мові.

Мета статті: дослідити лінгвістичні, інформаційні й соціальні аспекти перекладу, розглянути переклад як процес комунікації.

Переклад – це мовна передача та інтерпретація письмового тексту з однієї мови на іншу. Усний переклад дуже часто переплутується з письмовим. Головна різниця між усним та письмовим перекладом полягає в тому, що при письмову перекладі використовується написаний текст, до якого можна звернутися в будь-який момент під час перекладу, в той час коли при усному перекладі вихідний текст не зафіксований (тому що він передається усно). Переклад – один з тих процесів розумової діяльності людини, які при поверхневому розгляді представляються досить простими або, принаймні, що піддаються елементарному логічному аналізу й поясненню. Про останній свідчить досить розповсюджене розуміння перекладу як відповідності між різнорівневими об'єктами й структурами мов, що беруть участь у ньому. Визначення перекладу «як процесу міжмовного перетворення або трансформації усного або письмового тексту, пред'явленого даною мовою, у текст (усний або письмовий) на іншій мові. Однак модель перекладу на базі встановлення відповідностей між об'єктами й структурами різних мов є очевидно неповною. Як відомо, неповноту цієї моделі насамперед яскраво

демонструють недоліки систем машинного перекладу, дія яких саме й засновано, головним чином, на встановленні різнорівневих міжмовних відповідностей [1, с. 6-7].

Переклад як комунікативний акт, безумовно, у досить спрощеному виді, можна представити у вигляді інформаційного обміну між трьома учасниками: відправником повідомлення вихідною мовою, посередником (перекладачем), що перетворить повідомлення вихідною мовою в повідомлення мовою перекладу, і одержувачем повідомлення мовою перекладу.

Відправник повідомлення кодує концепти, з яких складається його повідомлення, користуючись для кодування знаками вихідної мови й опираючись на концептуальну основу носіїв мови. Для декодування інформації, закладеної у повідомленні, недостатньо знати лише код (мова повідомлення), потрібно знати і концептуальну основу.

Таким чином, посередник (перекладач) у процесі комунікації з перекладом повідомлення має справу із двома видами інформації: лінгвістичної, пов'язаної з перекодуванням тексту з однієї мови на іншу і соціо-етнографічної, на основі якої формується концептуальна база повідомлення. Саме через відсутність другої інформаційної складової не сприймається дослівний переклад, заснований на чисто лінгвістичних знаннях.

У випадку перекладу на вузькопрофесійну тему додається інформаційний блок, зв'язаний зі спеціальними професійними знаннями, причому ця інформація (терміни) теж повинна складатися із двох частин – терміни вихідної мови й мови перекладу, які часто не збігаються по своїй концептуальній структурі. Розгляд перекладу як комунікативного акту ще раз підтверджує обмеженість трансформаційного підходу до перекладу, оскільки при такому підході відсутній етап адаптації тезаурусів соціо-етнографічних знань носіїв вихідної мови й мови перекладу [2, с. 136-142].

Обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу і конструювати речення у переклад відповідно до норм мови і жанру перекладу. Зрозуміло, що перекладач повинен бути добре обізнаним з граматичними особливостями вихідної та цільової мов, основами теорії перекладу взагалі, а також із перекладними відповідниками у галузі граматики та лексики, перекладацькими трансформаціями, способами перекладу різних мовних та мовленнєвих явищ. Все це становить частину загальної компетенції перекладача, яка, звісно значно ширша від означеної нами.

Під час перекладу потрібно правильно зрозуміти зміст речень, смислові відношення між реченнями та значення мета текстових елементів, що беруть участь в організації тексту. Природно, що найбільший комплекс граматичних проблем перекладу пов'язаний із розумінням синтаксичної структури та морфологічного складу речень як мовних елементів, що є безпосередніми носіями предметної інформації.

Також, труднощі розуміння тексту залежать від кількості інформації, вимірюваного ступенем невизначеності, несподіванки появи в тексті нових елементів. Оскільки перед перекладачем стоїть завдання забезпечити для рецептора надійний прийом повідомлення, що втримується у вихідному тексті, виникає проблема збереження в перекладі достатнього ступеня надмірності й легкості декодування. Тому при перекладі доводиться створювати додаткову надмірність у самому тексті перекладу, щоб зрівноважити відсутність її в рецептора перекладу й у такий спосіб уникнути надмірного інформаційного навантаження [3].

Поняття інформаційного навантаження дозволяє більш чітко сформулювати таке традиційне положення теорії перекладу, як неприпустимість буквального перекладу. Буквальний переклад перевантажує повідомлення утруднюючи декодування.

При перекладі текстів, орієнтованих на зміст (комерційна кореспонденція, повідомлення й коментарі преси, спеціальні тексти гуманітарних, природних і технічних наук і т.п.), потрібно забезпечити інваріантність на рівні плану змісту. При цьому мовне оформлення перекладу повинне повністю відповідати законам мови перекладу, щоб читач міг одержати інформаційний зміст у звичній мовній формі.

Тексти, орієнтовані на звертання, не тільки передають зміст у певній мовній формі, але й переслідують певну мету, певний екстралінгвістичний ефект. Тому при перекладі необхідно насамперед зберігати чітке звертання до слухача або читача.

Адекватний переклад – це переклад, що відповідає поставленій меті. Прагнення забезпечити адекватність визначає вибір способу перекладу, і тому поняття «адекватність» ставиться до процесу перекладу, що може здійснюватися адекватним способом. «Еквівалентність» ставиться до результату перекладу й означає функціональну відповідність тексту перекладу тексту оригіналу. Тому переклад не може здійснюватися «еквівалентним способом», але може виявитися еквівалентним як приватний результат досягнення адекватності перекладу певної мети [4].

Багато в чому успішність та адекватність перекладу залежить від належного знання вихідної та цільової мов та особливостей мовлення цими мовами, ніж власне від володіння навичками перекладу. Якщо розглядати переклад як мовну дію, тонеобхідно звернути увагу на наступні суттєві сторони перекладу як комунікативного акту: акт перекладу розпадається на комунікацію між Відправником та перекладачем та комунікацію між перекладачем та Отримувачем; перекладач, який є одним з учасників процесу комунікації, поперемінно виступає то в ролі Отримувача, то в ролі Відправника та ця зміна ролей значно впливає на процес перекладу. Переклад часто визначається як передача змісту оригіналу засобами іноземної мови.

Лінгвісти виділяють у змісті мовних висловів денотативне значення, пов'язане з визначенням тих або інших предметних ситуацій, конотативне – тобто значення, яке визначається функціонально-стилістичним та

експресивним забарвленням мовного вираження та прагматичне – тобто відносини між мовним вираженням та учасниками комунікативного акту (урахування соціально-культурних традицій різних мовних колективів) [5, с. 7-13].

У конкретних умовах мовленнєвого акту багато залежить від загальної настанови того чи іншого висловлювання. Перекладач виявляє на основі функціональних доміант вихідного тексту комунікативну інтенцію (мету комунікації), яка лежить у його основі та, створюючи кінцевий текст, намагається отримати відповідний комунікативний ефект. Звідси витікає важливість врахування функціональних параметрів тексту для забезпечення основної умови еквівалентності – відповідності між комунікативною інтенцією Відправника та комунікативним ефектом кінцевого тексту.

Висновки. Отже, перекладач реалізує мовленнєвий акт за допомогою мовних засобів, притаманних мові перекладу. При цьому враховується позначка комунікації, яка значно впливає на текст перекладу та на вибір стилістичних засобів мови. Вміння та навички перекладацьких трансформацій становлять істотний компонент компетенції перекладача, а тому їх виробленню та правильному застосуванню слід надавати належної уваги. Застосування трансформацій у перекладі має спрямовуватися на адекватну передачу смислу оригіналу та враховувати норми мови перекладу. Обов'язково використовуються трансформації при перекладі відсутніх в українській мові граматичних явищ англійської мови.

Література:

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
2. Казакова Т. А. Практические основы перевода с английского на русский. – Спб.: Изд-во Союз, 2001. – 320 с.
3. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. – Вінниця, Нова книга, 2002. – 564 с.
5. Голикова Ж. А. Перевод с английского на русский = Learnto Translate by Translating from English into Russian: Учеб. Пособие / Ж. А. Голикова. – М.: Новое знание, 2003. – 287 с.

References:

1. Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty): Ucheb. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. – M.: Vyssh. shk., 1990. – 253 s.
2. Kazakova T. A. Prkaticheskie osnovy perevoda s angliyskogo na russkiy. – Spb.: Izd-vo Soyuz, 2001. – 320 s.

3. Karaban V. I., Meys Dzh. *Pereklad z ukrainskoi movi na angliysku movu. Navchalniy posibnik-dovidnik dlya studentiv vishchikh navchalnikh zakladiv osviti. Vinnitsya: NovaKniga, 2003. – 608 s.*
4. Karaban V. I. *Pereklad angliyskoi naukovoї i tekhnichnoi literaturi. Gramatichni trudnoshchi, leksichni, terminologichni ta zhanrovo-stilistichni problemi. – Vinnitsya, Novakniga, 2002. – 564 s.*
5. Golikova Zh. A. *Perevod s angliyskogo na ruskiy = Learn to Translate by Translating from English into Russian: Ucheb. posobie / Zh. A. Golikova. – M.: Novoe znanie, 2003. – 287 s.*

УДК 37.01:355.233 (477)

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СЛУХАЧІВ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ**

кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М.

Державна пенітенціарна служба України, м. Київ

У статті представлено результати експериментального дослідження з формування соціальної компетентності у слухачів вищих навчальних закладів МВС України, який було проведено з метою формування в офіцерів соціальних і психологічних знань, умінь та навичок, що необхідні для забезпечення ефективної комунікації і виконання соціальних ролей у професійному та криміногенному середовищі, професійної і соціальної адаптації та самореалізації, спільної командної діяльності, відповідального та конструктивного вирішення життєвих проблем і конфліктних ситуацій. Автор характеризує хід експериментального дослідження, розкриває особливості організації навчально-виховного процесу на засадах діяльнісного підходу, з використанням моделі офіцера-управлінця ОВС.

Ключові слова: соціальна компетентність, експеримент, технологія, педагогічні умови, методи, слухачі.

кандидат педагогических наук, Тогочинский А. М. Экспериментальное исследование формирования социальной компетентности у слушателей высших учебных заведений МВД Украины / Государственная пенитенциарная служба Украины, г. Киев

В статье представлены результаты экспериментального исследования формирования социальной компетентности у слушателей высших учебных заведений МВД Украины, который было проведено с целью формирования у офицеров социальных и психологических знаний, умений и навыков которые необходимы для обеспечения эффективной коммуникации и выполнения социальных ролей в профессиональной и криминальной среде, профессиональной и социальной адаптации и самореализации, общей командной деятельности, ответственного и конструктивного решения

жизненных проблем и конфликтных ситуаций. Автор характеризует ход экспериментального исследования, раскрывает особенности организации учебно-воспитательного процесса на началах деятельностного подхода, с использованием модели офицера-управленца ОВД.

Ключевые слова: социальная компетентность, эксперимент, технология, педагогические условия, методы, слушатели.

PhD in Pedagogy, Tohochynskyy A. M. Experimental Study of the Formation of Social Competence of Students of Higher Educational Establishments of MIA of Ukraine / State Penitentiary Service of Ukraine (Kyiv), Ukraine, Kyiv

The paper deals with the results of experimental studies on the formation of social competence of students of higher educational establishments of MIA of Ukraine, which was held with the aim to form the officers' social and psychological knowledge and skills that are necessary to ensure effective communication and performance of social roles in professional and criminogenic environment, professional and social adaptation and self-actualization, common team activity, responsible and constructive solution of life's problems and conflicts. The author characterizes the progress of the experimental study, reveals the features of the educational process based on active approach, using the model of the officer manager of the Organs of Internal Forces.

Keywords: social competence, experiment, technology, pedagogical conditions, methods, listeners.

Вступ. У наш час формування у правоохоронців соціальної компетентності є важливим завданням професійної освіти. Ключовою функцією діяльності правоохоронців є активна взаємодія з різноманітними верствами населення й виявлення потенційно небезпечних ситуацій. Для належного спілкування із зазначеними категоріями та для ефективної охорони громадського порядку і профілактики правопорушень представник ОВС повинен знати культурні норми і обмеження у спілкуванні, звичаї, особливості різних соціальних груп. Саме від якісної роботи правоохоронців залежить визнання громадянами цінності права в сфері соціальних відносин, їх прагнення діяти відповідно до чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Проблема формування соціальної компетентності неодноразово привертала увагу науковців. На сьогодні соціальна компетентність є складним і міждисциплінарним поняттям, яке обумовлює різноманітність напрямків її дослідження. Спочатку соціальну компетентність досліджували в контексті вивчення вікових особливостей розвитку людини (П. Блонський, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Рубінштейн), у контексті процесу соціалізації особистості, розглядаючи її як вищий рівень активності людини (Г. Андреева, А. Брушлинський, І. Кон, Ю. Ємельянов, Л. Орбан-Лембрик). У наш час російські вчені С. Краснокутська, Н. Рототаєва, Ю. Слесарєв, О. Спін, О. Шавріна та ін. досліджують соціальну компетентність через

зв'язок з такими характеристиками особистості, як громадянська спрямованість, соціальна відповідальність, міжособистісна толерантність, активність та ін.

Українські дослідники Н. Бібік, І. Зарубінська, І. Єрмаков, Л. Лепіхова, І. Сингаївська, Л. Сохань та ін. вивчають різні аспекти соціальної, соціально-психологічної компетентності та життєвої компетентності особистості. Дослідники розглядають соціальну компетентність як інтегральний показник особистісного розвитку, важливий фактор самоактуалізації та самореалізації особистості. На думку вчених, значення соціальної компетентності полягає в тому, що людина в сучасних умовах залучена в широкі соціальні відносини й зв'язки, виконує складні соціальні дії, які повинні узгоджуватись з потребами та інтересами інших людей.

Власне проблеми професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів та окремі аспекти формування соціальної компетентності майбутніх правоохоронців досліджували В. Лефтеров, С. Полторак, С. Сливка, І. Томків, Г. Яворська та ін. [5; 6], особливості формування у майбутніх фахівців професійно значущих якостей – В. Балашов, І. Грязнов, О. Діденко, В. Зелений, І. Радомський, О. Тімченко, Т. Трегубенко, В. Ягупов та ін. [2; 3]. Однак слід зазначити, що комплексного дослідження формування соціальної компетентності в курсантів і слухачів ВНЗ МВС України на сьогодні немає, не обґрунтовано концепції та педагогічних умов формування цієї значущої для професійної діяльності властивості майбутнього фахівця властивості, не проведено її експериментальної перевірки.

Метою статті є характеристика експериментального дослідження з формування соціальної компетентності у слухачів вищих навчальних закладів МВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після визначення на підготовчому етапі цілей та завдань дослідження, вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури, нормативно-правової документації, розробки технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів МВС України та слухачів вищих навчальних закладів МВС було здійснено вхідний контроль сформованості зазначеної професійно важливої властивості в курсантів та слухачів, визначено контрольну та експериментальну групи, а потім відповідно до завдань дослідження організовано формувальний педагогічний експеримент.

Цей етап педагогічного експерименту тривав з вересня 2013 до травня 2014 року на базі Національної академії внутрішніх справ України (м. Київ). У цей час ми здійснювали планування та організацію навчально-виховного процесу на засадах діяльнісного підходу, з використанням моделі офіцера-управлінця ОВС. Зокрема, ми враховували, що офіцер-управлінець повинен мати насамперед систему ціннісних орієнтацій, соціальних і психологічних знань, умінь і навичок у правоохоронній та професійно-управлінській сферах, навички ефективної спільної командної діяльності, а також уміти відповідально та конструктивно вирішувати життєві проблеми і конфліктні

ситуації у професійно-управлінській діяльності та при організації охорони громадського порядку.

Для надання слухачам ґрунтовних знань з проблем соціальної компетентності та формування необхідних умінь – складових цієї професійно важливої властивості ми розробили і ввели до програми формувального етапу експерименту спецкурс «Соціальна компетентність офіцерів органів внутрішніх справ». Метою спецкурсу була активізація інтересу слухачів до питань соціальної компетентності, набуття ними знань про особливості професійної та соціальної взаємодії, умінь та навичок соціально компетентної поведінки. Серед завдань спецкурсу слід назвати такі: розвиток у слухачів уявлень про соціальну компетентність офіцера; розвиток та закріплення мотивації до формування цієї професійно важливої властивості; ознайомлення слухачів з методами, прийомами формування соціальної компетентності.

За основу спецкурсу було взято модульне навчання із практичними й контрольними завданнями (108 годин). Програма охоплює два модулі: «Соціальна компетентність як складова готовності офіцера органів внутрішніх справ до професійної діяльності» та «Соціальна взаємодія офіцерів органів внутрішніх справ». Основний зміст модулів становили питання, що розкривають різні аспекти соціальної взаємодії та соціально компетентної поведінки в різних ситуаціях професійної діяльності офіцера ОВС. До структури модуля входила теоретична частина (лекції), практичні заняття (розгляд конкретних ситуацій, завдання), контрольні завдання.

Змістом навчання стало вивчення соціальних аспектів професійної діяльності, особливостей поведінки в різних соціальних ситуаціях, формування здатності досягати мети в соціальній взаємодії, дотримуючись балансу між кооперацією і конфронтацією, вміння прогнозувати розвиток ситуацій міжособистісного спілкування, будувати гіпотези щодо точок зору партнерів, їхнього ставлення до предмета спільної діяльності, формування соціальної відповідальності.

Зокрема ми проводили лекції на теми «Сутність соціальної компетентності офіцерів органів внутрішніх справ», «Соціальна організація в органах внутрішніх справ», «Системна модель соціальної компетентності представників правоохоронних органів», «Особливості професійної діяльності та професійно-особистісні вимоги до офіцерів правоохоронних органів», «Особливості професійної комунікації офіцера органів внутрішніх справ», «Політико-правовий компонент соціальної компетентності офіцерів органів внутрішніх справ» та ін.

При вивченні спецкурсу «Соціальна компетентність офіцера органів внутрішніх справ» слухачі засвоювали матеріал про сутність, функції й структуру соціальної компетентності офіцера ОВС; про найважливіші цінності й принципи соціальної взаємодії представників правоохоронних органів, особливості формування соціальної компетентності на різних етапах професійного ставлення офіцера ОВС, основні правила налагодження

ефективної соціальної взаємодії представників ОВС, а також вчилися використовувати знання про соціальну компетентність при налагодженні ефективної соціальної взаємодії; дотримуватись вимог соціально доцільної поведінки при виконанні завдань професійної діяльності; оцінювати діяльність колег та підлеглих щодо її відповідності вимогам соціально компетентної поведінки та володіти методикою визначення соціальних цінностей в ОВС.

Для закріплення професійних умінь і навичок – складових соціальної компетентності ми пропонували слухачам систему професійних завдань. Наприклад, при вивченні на спецкурсі теми № 7 «Професійна соціально відповідальна комунікація офіцера органів внутрішніх справ» ми пропонували слухачам завдання евристичного характеру. Ми розглядали питання про особливості професійного спілкування та вимоги до соціальної взаємодії офіцера ОВС, характеризували умови ефективності та результативності соціальної та професійної взаємодії тощо. Ми також надавали курсантам опис нестандартних ситуацій для аналізу. Типові професійні ситуації професійної діяльності ми аналізували з різних точок зору: по-перше, як комплекс об'єктивних чинників (включаючи фізичне і соціальне середовище); по-друге, як систему соціальних установок стосовно подій, їх учасників, способів поведінки у різних ситуаціях; по-третє, як факт утягнення учасників у ситуації і можливості керування собою і ситуацією [1, с. 124–126].

Завдання комплексного характеру ми обговорювали на семінарах із застосуванням елементів «мозкового штурму». При цьому слухачі висловлювали різні ідеї з досить складної проблеми, потім їх узагальнювали. Наприклад, при вивченні навчальної дисципліни «Управління в органах внутрішніх справ» ми пропонували офіцерам спільно визначити набір вимог до соціальної поведінки представника ОВС, закономірностей і т.п. (тема № 1 «Особливості організаційної та функціональної структури ОВС в сучасних умовах», тема № 2 «Організація процесу управління в ОВС. Система управлінських рішень в ОВС»). Для аналізу ми підібрали типові й суб'єктивно значимі для професійної діяльності офіцера ОВС ситуації. Акцент ми робили на особистий досвід й знання слухачів. При обговоренні ситуації управління підрозділами ми звертали увагу слухачів на вміння офіцера налагоджувати взаємодію при організації складних оперативно-розшукових заходів, забезпечувати злагодженість між усіма структурними підрозділами.

Особливо великого значення ми надавали ситуаціям, що передбачали розв'язання конфліктних ситуацій та конфліктів, які виникають у роботі офіцера ОВС. Слухачі визначали алгоритм уникнення небезпечних ситуацій, правила конструктивного вирішення складних ситуацій. Ми звертали увагу на відпрацювання у слухачів умінь соціально компетентної поведінки, зокрема умінь поводитися за умов тиску, погроз, дискримінації (йдеться про здатність розрізняти прояви дискримінації, обстоювати власну позицію та відмовлятися

від небажаних пропозицій). Слухачі у процесі такої колективної пізнавальної діяльності, дискусій, вчилися відстоювати свої переконання, свою позицію відповідно до соціальних та моральних цінностей.

Важливе значення відповідно до технології формування соціальної компетентності офіцерів ОВС мало впровадження тренінгових методик для формування в офіцерів навичок соціальної взаємодії. У цій роботі ми опиралися на основні положення та вимоги щодо проведення тренінгів, викладені у дослідженнях В. Барка, Ю. Ємельянова, П. Карамушки, В. Лефтерова, Л. Мороз, О. Сидоренко, Г. Сміта, та ін. Метою тренінгу стало формування комунікативного, політико-правового, психологічно-рефлексивного, рольового та професійного компонентів соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС. Його основними завданнями було визначено конкретизацію уявлень офіцерів про соціальну компетентність, соціальні аспекти професійної діяльності офіцера ОВС, стимулювання осмислення офіцерами своєї моделі світу, себе в ньому, своїх життєвих планів і можливостей, розширення знань офіцерів про свої особистісні ресурси, розвиток здібності офіцерів до продукування соціально прийнятних варіантів поведінки в широкому спектрі повсякденних та професійних ситуацій, формування навичок командної діяльності та командотворення.

Під час тренінгу слухачі вчилися належним чином встановлювати контакти з людьми, підтримувати бесіду з різними категоріям осіб, дотримуватись правил соціально компетентної поведінки, вирішувати важкі життєві проблеми, знаходити вихід із кризових ситуацій за допомогою рефлексії своєї поведінки, своїх можливостей і розвитку особистісного ресурсу, визначати важелі самоуправління своєю пошуковою активністю й поведінкові реакції у важких ситуаціях, адекватно розуміти себе та інших, а також визначати результати своєї діяльності.

Слід підкреслити, що тренінг не передбачав відпрацювання конкретних ситуацій або вирішення конкретних проблем. Його найважливішим завданням був розвиток здібності офіцерів до продукування варіантів поведінки в широкому спектрі життєвих ситуацій, дотримання принципів соціально компетентної поведінки в професійних та повсякденних ситуаціях. Насамперед йдеться про принципи активності, рефлексивності та орієнтації на іншу людину як на цінність, розширення можливостей учасників у соціальній адаптації, самореалізації та особистісному зростанні. Окрім того, тренінг передбачав формування та розвиток в офіцерів умінь і навичок командотворення, згуртування колективу підпорядкованих підрозділів, підтримання відповідного соціально-психологічного клімату в колективі.

Структура тренінгу охоплювала такі етапи: етап знайомства, основна частина та етап підведення підсумків групової роботи. Основна частина, у свою чергу, передбачала вивчення чотирьох тем: тренінг сенситивності (чутливості до зовнішніх проявів людської поведінки) та комунікативності, тренінг навичок партнерської взаємодії, тренінг формування команди та

сприятливого соціально-психологічного клімату, а також тренінг взаємодії в агресивному середовищі.

Зокрема тренінг сенситивності (чутливості до зовнішніх проявів людської поведінки) та комунікативності було проведено для того, щоб підвищити чутливість офіцерів до мимовільних, невербальних проявів партнера по спілкуванню; проаналізувати зміст невербальних проявів інших людей, комунікативних бар'єрів та чинників, які впливають на їх виникнення; відпрацювати навички профілактики і подолання комунікативних бар'єрів за будь-яких ситуацій спілкування.

Далі тренінг навичок партнерської взаємодії передбачав формування позитивних установок офіцерів щодо взаємодії один з одним, навичок успішної взаємодії в групі, організації групової діяльності, оптимального розподілу ролей; розробку спільної моделі команди, принципів взаємодії; відпрацювання навичок виконання спільних творчих проектів та їх презентації на принципах партнерства.

У свою чергу тренінг формування команди та сприятливого соціально-психологічного клімату був необхідний для того, щоб визначити рівень обізнаності учасників тренінгу щодо змісту та особливостей командного менеджменту; проаналізувати критерії відмінності команди від звичайної групи; сформулювати уявлення учасників щодо феномена команди (ознаки, склад, принципи взаємодії, умови формування); відпрацювати первинні навички командної взаємодії.

Важливе значення мав також тренінг взаємодії в агресивному середовищі. Він допоміг визначити рівень обізнаності учасників тренінгу щодо особливостей взаємодії в агресивному середовищі; проаналізувати підходи до шляхів поведінки в агресивному середовищі; сформулювати уявлення учасників про комунікативні реакції в агресивному середовищі; відпрацювати навички самоконтролю і поведінки в ситуації зіткнення інтересів, установок, думок, немотивованої агресії. Ми звертали увагу на стилі спілкування, стратегії поведінки в конфлікті, самоконтроль емоційного реагування, можливості управління емоційним станом інших людей, техніку і прийоми ведення психологічної боротьби, техніку посередництва у конфліктній взаємодії сторін та ін.

Тренінг соціальної компетентності фахівця ОВС містив вправи та методики щодо розвитку експресивних умінь (ефективна самопрезентація та публічні виступи), розвитку умінь спілкування у різних ситуаціях (рольовий тренінг), опанування досвіду групової роботи. Найбільш поширеними формами роботи на тренінгу були міні-лекції, робота в малих групах, робота в парах, аналітичні завдання, ділові ігри, дискусії, психотехнічні вправи, відкрите вираження емоцій, формування нових переконань, цінностей, відповідних поведінкових умінь і навичок.

Загалом створення особливої навчально-експериментальної обстановки на тренінгу (урахування психологічних особливостей індивідуальних і групових подій міжособистісного спілкування, вплив кожного учасника на

інших, на результат спільної діяльності) дозволило забезпечити розуміння учасниками групи особливостей соціально компетентної поведінки, значення емпатії для досягнення взаєморозуміння, принципів організації соціальної взаємодії в групі та суспільстві, умов створення сприятливого соціально-психологічного клімату, а також специфіки взаємодії в агресивному середовищі. Рефлексивне осмислення соціально-комунікативних аспектів повсякденної та професійної діяльності дозволило багатьом офіцерам переосмислити своє ставлення до нормативних приписів професійної діяльності, переоцінити свої успіхи і невдачі, спроектувати подальшу поведінку.

Окрім цього, для стимулювання самостійної науково-дослідницької роботи слухачів та поглиблення їх знань про сутність соціальної компетентності та соціальної взаємодії офіцера ОВС ми пропонували їм виконати різні види дослідницької роботи, ознайомлювали з методами й прийомами дослідницької діяльності. У цьому випадку ми, дотримуючись індивідуального підходу, пропонували слухачам самостійно здійснити дослідження особливо важливих, на їхню думку, тем як спецкурсу, так і окремих навчальних дисциплін.

Слухачі при цьому готували реферати, виступи, доповіді та інші форм НДР. Серед досить важливих та оригінальних теми, що їх обрали слухачі, слід назвати такі: «Використання засобів соціально-психологічного впливу в діяльності офіцера органів внутрішніх справ», «Соціальна компетентність офіцера органів внутрішніх справ як предмет вивчення соціальної психології», «Особливості налагодження взаємодії в агресивному середовищі», «Формування навичок самоконтролю і поведінки в ситуації зіткнення інтересів, установок, думок, немотивованої агресії», «Вимоги соціально компетентної поведінки офіцера органів внутрішніх справ у ситуації міжгрупових конфліктів» та ін. Слухачі при цьому вчилися визначати і дотримуватися моделі системного дослідження: визначати проблеми, знаходити методи її дослідження, висувати гіпотези, працювати з джерелами інформації, аналізувати та систематизувати дані, перевіряти гіпотези та інтерпретували дані у співвіднесенні із соціальними й духовними процесами. Викладачі допомагали слухачам консультаціями, виконуючи при цьому функцію не стільки керівну, скільки фасилітативну, керуючись гаслом, що «вчаться не у викладача, а разом з ним».

Виконання таких завдань допомагало поглибити знання слухачів про особливості соціально компетентної поведінки, вимоги до соціальної взаємодії офіцерів ОВС. Слухачі змогли більше дізнатися про специфіку діяльності офіцера ОВС, способи професійних дій і вирішення професійних завдань, розвинути активне професійне мислення та соціально-значущі професійні навички офіцера-дослідника.

Великого значення ми надавали також умінню слухачів самостійно працювати з різноманітними джерелами інформації: з бібліографічним довідником, каталогами, словниками, енциклопедіями та електронними

ресурсами. Ми старалися розвивати у слухачів уміння та прийоми самоосвітньої діяльності, зокрема групування нової інформації, виділення відповідних ідей, стислого й раціонального запису (виписок, планів, тез, конспекту, анотації, реферату, рецензії). Велику увагу ми звертали також на уміння слухачів використовувати цитувати, оформляти бібліографічні посилання, складати бібліографічний список, оформляти теоретичні й експериментальні результати дослідницької роботи, рецензувати дослідницьку роботу свого товариша, а також здійснювати презентації досліджень.

Для формування та розвитку в офіцерів умінь і навичок командотворення, згуртування колективу підпорядкованих підрозділів, підтримання відповідного соціально-психологічного клімату в колективі ми звертали увагу на умови створення сильної команди, підтримання командного духу в підрозділі, пропонуючи офіцерам розвивати професійний компонент соціальної компетентності, зокрема щодо визначення свого особистісного бачення сутності діяльності офіцера-управлінця, своїх потенційних можливостей як керівника. На заняттях з різних навчальних дисциплін ми намагалися актуалізувати в офіцерів мотивацію професійно-управлінського самовизначення та самовдосконалення, формувати цілісне бачення різних аспектів соціального управління, розвивати відповідні рефлексивні уміння (усвідомлення, рефлексивний аналіз, осмислення й переосмислення змістів власного «Я» та досвіду взаємодії з різними суб'єктами управління), підтримували їх позитивне самосприйняття у професії та впевненості у своїй здатності покращувати діяльність підрозділу [4, с. 127].

Особливу увагу ми звертали на роботу офіцерів щодо відпрацювання навичок прийняття управлінських рішень. Для цього ми ознайолювали їх з класифікацією ситуацій прийняття управлінського рішення та вимогами, яким повинні відповідати управлінські рішення, щоб бути ефективними. Важливе значення мало також ознайомлення офіцерів з низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на прийняття управлінських рішень [4, с. 157].

Велику увагу ми також звертали на надання офіцерам знань з основ конфліктології для конструктивного вирішення життєвих проблем і конфліктних ситуацій у професійно-управлінській діяльності та при охороні громадського порядку. Відповідно до технології формування соціальної компетентності слухачів ОВС, це має сприяти розвитку психологічної готовності до дій у конфліктних ситуаціях, умінь і навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у роботі з підлеглими та при охороні громадського порядку.

Ми намагалися використовувати деякі положення загальної та екстремальної психології, зокрема щодо основних видів міжособистісних та організаційних конфліктів, їх структури та складових елементів (теми «Особливості організаційної та функціональної структури ОВС в сучасних умовах», «Організація процесу управління в ОВС. Система управлінських

рішень в ОВС», «Особливості взаємодії та координації в ОВС в сучасних умовах» та ін. з навчальної дисципліни «Управління в органах внутрішніх справ»). Офіцери робили висновок, що для управління організаційними конфліктами важливо навчитись застосовувати спеціальні способи і прийоми запобігання (профілактики) ймовірних конфліктів, які мають бути спрямовані передусім на досягнення узгодженості інтересів і дій учасників спільної діяльності, координацію їх цілей з метою ефективного вирішення завдань професійної діяльності. Одностайними були думки офіцерів також щодо важливості уміння конструктивно вирішувати службово-професійні проблеми, психологічного забезпечення управління організаційними конфліктами як важливих складових соціальної компетентності керівників підрозділів ОВС.

Висновки. Під час формувального експерименту було впроваджено у професійну підготовку офіцерів технологію формування соціальної компетентності, які стала сукупністю теоретичної та практичної діяльності усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (науково-педагогічного та командного складу, курсантів і слухачів), охоплювала усі компоненти педагогічного процесу та передбачала становлення у майбутніх офіцерів правоохоронців та магістрантів соціальних ціннісних орієнтацій, соціальних і психологічних знань, умінь та навичок, що необхідні для забезпечення ефективної комунікації і виконання соціальних ролей у професійному та криміногенному середовищі, професійної і соціальної адаптації та самореалізації, спільної командної діяльності, відповідального та конструктивного вирішення життєвих проблем і конфліктних ситуацій. Організація формувального експерименту відповідно до технології формування соціальної компетентності у представників ОВС дозволила успішно виконати програму дослідження.

Перспективами подальших наукових розвідок є розробка методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо формування соціальної компетентності слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Література:

1. Бандурка О. М. *Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією : підруч.* / [О. М. Бандурка, В. О. Соколов, В. І. Московець]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 352 с.
2. Діденко О. В. *Лінгвосоціокультурна компетентність майбутніх офіцерів-правоохоронців: зміст, структура та особливості* / О. В. Діденко. // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_2_8.pdf
3. Зелений В. І. *Розвиток педагогічної культури молодих офіцерів внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»* / В. І. Зелений; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

4. Карамушка Л. М. Формування конкурентоздатної управлінської команди (на матеріалі діяльності освітніх організацій): монографія / Л. М. Карамушка, О. А. Фіоль. – К.: ІНКОС, 2007. – 268 с.
5. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник / С. С. Сливка. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2006. – 296 с.
6. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. Х. Яворська; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 45 с.

References:

1. Bandurka O. M. Partnerski vzajemovynosyny mizh naseleнням i militsiieiu: pidruch. / [O. M. Bandurka, V. O. Soboliev, V. I. Moskovets]. – Kh.: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2003. – 352 s.
2. Didenko O. V. Lihvosotsiokulturna kompetentnist maibutnikh ofitseriv-pravoohorontsiv: zmist, struktura ta osoblyvosti / O. V. Didenko. // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. – 2013. – Vyp. 2. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_2_8.pdf
3. Zelenyi V. I. Rozvytok pedahohichnoi kultury molodykh ofitseriv vnutrishnikh viisk MVS Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» / V. I. Zelenyi; Nats. akad. Prykordon. viisk Ukrainy im. Bohdana Khmelnytskoho. – Khmelnytskyi, 2003. – 18 s.
4. Karamushka L. M. Formuvannia konkurentozdatnoi upravlinskoï komandy (na materialii diialnosti osvitynikh orhanizatsii): monohrafiia / L. M. Karamushka, O. A. Fiol. – K.: INKOS, 2007. – 268 s.
5. Slyvka S. S. Yurydychna deontolohiia: pidruchnyk / S. S. Slyvka. – Vyd. 3-tie, pererob. i dop. – K.: Atika, 2006. – 296 s.
6. Yavorska H. Kh. Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia sotsialno-profesiinoï zrilosti kursantiv vyshchykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia ta metodyka profesiinoï osvity» / H. Kh. Yavorska; In-t pedahohiky i psykholohii profes. osvity APN Ukrainy. – K., 2006. – 45 s.

УДК: 66.011 + 37.013.2

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ У ТОРГОВЕЛЬНОМУ ВУЗІ**кандидат хімічних наук, доцент, Федоров А. О., Пенюк В. О.**Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна,
м. Чернівці

Приєм моделювання використано для оцінки ефективності педагогічних прийомів. Запропонована модель підходу для формування професійного інтересу студентів при вивченні хімічних дисциплін в торговельному вузі. Показано, що педагогічні явища відносяться до випадкових. Акцентовано на необхідності використання в педагогічних системах регресійного аналізу для виявлення в них певних тенденцій. Одержано результати педагогічного експерименту при моделюванні диференційованого підходу викладача до студентів при здобутті хімічних знань у торговельному вузі.

Ключові слова: педагогічна система, педагогічний підхід, педагогічний експеримент, моделювання, випадкові явища, педагогічні дослідження, педагогічні явища, вуз, навчання, хімічні знання, критерій Аббе, критерій Фішера, дисперсія, загальна дисперсія, факторна дисперсія, залишкова дисперсія, регресійний аналіз.

Федоров А. А., Пенюк В. А. Результаты исследования моделирования педагогических подходов обучения у торговому вузе / Черновицкий торгово-экономический институт КНТЭУ, Украина, г. Черновцы

Прием моделирования использован для оценки эффективности педагогических приемов. Предложена модель подхода для формирования профессионального интереса студентов при изучении химических дисциплин в торговом вузе. Показано, что педагогические явления относятся к случайным. Акцентировано необходимость использования в педагогических системах регрессионного анализа для выявления в них определенных тенденций. Получены результаты педагогического эксперимента при моделировании дифференцированного подхода преподавателя к студентам при получении химических знаний в торговом вузе.

Ключевые слова: педагогическая система, педагогический подход, педагогический эксперимент, моделирование, случайные явления, педагогические исследования, педагогические явления, вуз, обучение, химические знания, критерий Аббе, критерий Фишера, дисперсия, общая дисперсия, факторная дисперсия, остаточная дисперсия, регрессионный анализ.

Fedorov A. A., Penyuk V. A. The results of a simulation study of pedagogical approaches in teaching high school shopping / Chernivtsi Trade and Economic Institute KNTEU, Ukraine, Chernivtsi

Modeling techniques used to evaluate the effectiveness of teaching methods. The proposed model approach for the formation of professional interest of students in the study of chemical disciplines in the commercial college. It is shown that the pedagogical phenomena are random. Stressed the need for educational systems ispolbzovalaniya regression analysis to identify certain trends in them. The results of pedagogical experiment in modeling differentiated approach the teacher to the students in the preparation of chemical knowledge in the commercial college.

Keywords: pedagogical system, pedagogical approach, pedagogical experiment, simulation, stochastic events, educational research, educational events, school, training, chemical knowledge, Abbe criterion, Fisher test, variance, common variance, the variance factor, residual variance, regression analysis.

Аналіз теоретичних досліджень і педагогічної практики навчання у вузах України дозволяє виявити протиріччя між зростаючими потребами суспільства і виробництва в інтелектуально-особистісному розвитку майбутнього спеціаліста і відсутністю наукового педагогічного обґрунтування його розвитку в практиці освіти, необхідністю для педагога мати надійні й об'єктивні рекомендації щодо організації педагогічного процесу, спрямованого на розвиток інтелекту і особистісних якостей. Один із шляхів усунення цього є використання психолого-диференційованого підходу викладача до студентів при викладанні базових дисциплін, що в свою чергу для об'єктивної оцінки його ефективності вимагає проведення моделювання педагогічних прийомів.

Одна з найважливіших вимог до моделі навчального прийому в педагогічних дослідженнях – її відтворюваність. Вона виконується таким чином: педагогічна система [1], яка сприяє формуванню ознак укладених в оптимальній моделі діяльності педагога, виконує функцію навчання основам професійної майстерності. Результативність тієї чи іншої системи дій повинна визначатися комплексом об'єктивних критеріїв. Критерії ефективності педагогічної системи (як динамічної системи впливів) [2,3] очевидно, можуть бути описані в моделях кінцевих результатів, які автори прагнули досягти в даній роботі.

Зазвичай при створенні педагогічної моделі виділяють такі п'ять етапів: 1) визначення об'єкта дослідження; 2) активізація накопичених знань про оригінали; 3) обґрунтування необхідності застосування методу моделювання; 4) вибір істотних змінних і постулатів; 5) відбір з числа об'єктів тих, які найбільш легко піддаються вивченню.

При моделюванні педагогічних явищ приходилося виділяти з великої множини змінних лише деяку їх прийнятну кількість, яка дозволяла не тільки будувати гіпотетичні припущення про можливі залежності, але й перевіряти їх в дослідженні. Кожного разу автори виділяли ті змінні, які, на наш погляд, створювали систему, а потім дивилися чи можна, вивчаючи поведінку цієї системи, отримати корисні і зрозумілі результати. Після того як такий поділ було зроблено, головні змінні розглядали як величини, що визначають

досліджувану систему, а в даній роботі - диференційований підхід до студентів при вивченні окремих тем хімічних дисциплін.

В першу чергу, необхідно було виявити факт зміни досліджуваного явища при визначених, але не завжди чітко фіксованих умовах. Для цього потрібно було забезпечити відтворюваність статистичної неоднорідності розподілів (або їх параметрів) від досліду до досліду при збереженні умов експерименту чи спостереження. Але обґрунтування відтворюваності змін з математично-статистичної точки зору, знову ж таки, зводилося до розв'язку завдання, зворотного до першого – виявлення факту інваріантності самих змін при відносній інваріантності умов досліду.

Наступним завданням було виявити тенденцію як односпрямовану періодичну зміну, яку можна розглядати генетично. Воно розв'язується тоді, коли умовою виступають впорядковані значення деякої змінної (наприклад, рівень майстерності і т.ін.), а в досліджуваного об'єкта виступає деяка кількісна ознака (наприклад, число студентів, які успішно засвоїли певний розділ (тему) з хімічної дисципліни, число студентів, які проявили підвищений інтерес до цього предмета і т.п.). Сама по собі ця ознака може бути залежна або не залежна від змінної – умови.

Математичним виразом тенденції є матриця, в якій значення умов співставлені із значеннями ознак, одержаними при цих умовах. Перевірка гіпотез про наявність або відсутність тенденції може виконуватись різними способами. Один із них досить простий і в той же час строгий, зв'язаний з використанням критерію Аббе (g). Його використовують для перевірки гіпотез про рівність середніх значень, установлених для взаємно незалежних нормально розподілених випадкових величин з близькими але невідомими дисперсіями. В ролі таких величин в яких використовують критерій Аббе, можуть виступати вибіркові частки або проценти, середні арифметичні та інші статистичні величини вибіркових розподілів. Виходячи з цього, критерій Аббе знайшов широке використання в психолого-педагогічних дослідженнях [4]. Емпіричне значення критерію Аббе обчислювали за формулою:

$$g = 0,5 \frac{\sum_{i=1}^{n-1} (P_{i+1} - P_i) / \sum_{i=1} (P_i - P)}{\sum_{i=1}^n P_i / n}, \quad (1)$$

де $P = \left(\sum_{i=1}^n P_i \right) / n$ (2) - середнє арифметичне із ряду значень, $i = 1, 2, \dots, n$ – номер, а n – число значень у ряду, P_{i+1} і P_i – відповідно попереднє і наступне значення в ряду. Розрахункове значення критерію Аббе (g_P) порівнювали з табличним (g_T) для даної вибірки і рівня значимості, взятим із [4]. При $g_P > g_T$ роблять висновок про відсутність тенденції, при $g_P < g_T$ роблять висновок про наявність такої.

Остаточне завдання – встановлення факту впливу (або його відсутність) певних умов (подій або значень величин) на досліджувану змінну. Тут головне встановити не сутність умови, а причини змінності – ті внутрішні або

зовнішні фактори, від яких залежить кількісна характеристика досліджуваного явища.

Наявність або відсутність впливу деякого фактора (або кількох факторів) статистично обґрунтовується шляхом дисперсійного аналізу [5]. Математично суть процедур дисперсійного аналізу зводиться до розкладу загальної дисперсії на компоненти з наступним визначенням значимості цих компонентів за F-критерієм Фішера. Виклад обчислювальних і перевірочних процедур дисперсійного аналізу зводиться ось до чого. Нехай мають m фіксованих значень деякого фактора, при умові кожного з яких проводиться n вимірів випадкової величини Y , так що Y_{ij} є j -тий вимір ($j = 1, 2, \dots, n$) при i -му рівні фактора ($i = 1, 2, \dots, m$).

Кожний вимір Y_{ij} можемо представити у вигляді суми умовного середнього арифметичного (K_j), одержаного із n_i вимірів, і деякої випадкової похибки (ΔY_i), яка визначається неконтрольованими умовами експерименту $Y_{ij} = K_i + \Delta Y_i$ (3). У цій формулі значення K_i вважають невідповідною компонентою, яка залежить тільки від досліджуваного фактора і не залежить від неконтрольованих умов. Перетворимо наші виміри до центральних відхилень, віднімаючи від кожного загальне середньоарифметичне значення:

$Y_i - K = (K_i - K) + \Delta Y_i$, (4) де $K = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^m K_i n_i = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} Y_{ij}$ (5) а умовні

середні $K_i = 1/n_i \sum_{j=1}^{n_i} Y_{ij}$ (6). Між тим, дисперсія – це математичне сподівання квадрата центральних відхилень (7):

$$D_Y = \frac{1}{\sum_{i=1}^m n_i} \sum_{i=1}^m (Y_{ij} - K)^2 n_i = \frac{1}{\sum_{i=1}^m n_i} \sum_{i=1}^m Y_{ij}^2 n_i - K^2$$

Крім того, відомо, що дисперсія суми незалежних випадкових величин дорівнює сумі дисперсій доданків. Такими доданками є в наведеному вище розкладі центрального ij відхилення, по-перше, різниці $(K_i - K)$, а по-друге, випадкові похибки ΔY_i . Відповідно, загальна дисперсія D_Y може бути представлена у вигляді суми $D_Y = D_{\Phi} + D_0$, (8) де D_{Φ} – факторна дисперсія, визначається за рівнянням:

$$D_{\Phi} = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^m (K_i - K)^2 n_i = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^m K_i^2 n_i - K^2 \quad (9)$$

а D_0 – залишкова дисперсія, визначається за формулою:

$$D_0 = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^m (Y_{ij} - K)^2 n_i = \left(\sum_{i=1}^m n_i \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^m Y_{ij}^2 n_i - \sum_{i=1}^m K_i^2 n_i \right) \quad (10)$$

За результатами експерименту можна обчислити вказані дисперсії за вищенаведеними формулами. Після цього використовується критерій Фішера, який для до цього експерименту обчислюють за формулою:

$$F = (DO) \cdot 1 \left[\left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m n_i \right) D_{\phi} + D_o \right] \quad (11)$$

Число степенів свободи (ν) для визначення табличних значень F [5]

приймається однаковим $\nu_1 = \nu_2 = \sum_{i=1}^m n_i - 1 \quad (12)$

Так, при вивченні студентами теми “комплексні сполуки” згідно запропонованим у навчальному посібнику [6] диференційованим та традиційним педагогічними підходами, були вибрані дві однакові за успішністю групи студентів (по 8 студентів в групі). Проводили вивчення матеріалу традиційним і новим способом. Результати засвоєння перевірялись контрольною роботою. Оцінки були такими: традиційним способом – 4, 4, 5, 5, 3, 3, 3, 3; для нового – 5, 5, 5, 4, 4, 3, 3, 3. Необхідно було встановити, чи є підстава припустити, що новий спосіб кращий і чи варто здійснювати його апробацію в більш широкому масштабі?

Оскільки $D_y = D_{\phi} + D_o$, то, виходячи із вище викладеного, обчислювали за наведеними вище формулами лише такі суми.

1) Сума всіх оцінок: $\sum_{i=1}^8 \sum_{j=1}^8 Y_{ij} = (4+4+5+5+3+3+3+3) + (5+5+5+4+4+3+3+3) = 62$
Звідки визначали загальне середнє арифметичне: $K = 62 : (2 \times 8) = 3,88$.

2) Суму квадратів усіх оцінок: $\sum_{i=1}^8 \sum_{j=1}^8 Y_{ij}^2 = 252$.

Все це дало можливість визначити загальну дисперсію оцінки: $D_y = 0,75$.

3) Потім обчислювали суми оцінок у групах: $\sum_{i=1}^8 Y_{ij} = 30$ і $\sum_{j=1}^8 Y_{ij} = 32$, та визначали умовні (групові) середні арифметичні оцінки: $K_1 = 30 : 8 = 3,75$ і $K_2 = 32 : 8 = 4$.

4) Суму квадратів умовних середніх: $\sum K_i^2 n_i = 3,75^2 \cdot 8 + 4^2 \cdot 8 = 240,5$

Тепер визначали залишкову дисперсію: $D_o = (252 - 240,5) : 16 = 0,72$

і факторну дисперсію $D_{\phi} = D_y - D_o = 0,75 - 0,72 = 0,03$, а також дисперсійне відношення: $F = (8 \cdot 0,03 + 0,72) : 0,72 = 1,24$.

Отже, при степені свободи $\nu = 15$ та довірчій ймовірності $\alpha = 0,95$, табличне значення критерію Фішера $F = 2,13$ [5]. і тому оцінки в обох групах у середньому не можна вважати статистично неоднорідними. Тим не менше, одержаний результат дає підстави вважати, що новий спосіб навчання може бути більш раціональним і доцільним. Разом з цим, можна думати, що переваги нового способу залишились не виявленими через мале число спостережень. Виходячи з цього, доцільно повторити перевірку нового прийому навчання та викладення навчального матеріалу на вибірці більшого обсягу.

Література:

1. Ореховська Т. М., Федоров А. О., Дейбук В. Г. Удосконалення педагогічної системи торговельно-економічного ВНЗ/ Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. М. Чернівці, 17-18 травня 2007 р. С.498 – 501
2. Ореховська Т. М. Федоров А. О. Удосконалення роботи викладача торговельно-економічного вузу/ Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції. М. Полтава, 14-16 травня 2007р. С.105 – 109
3. Методы системного педагогического исследования / Под ред. Чл.-кор. АПН СССР Н. В. Кузьминой. –Л., 1980.- 172 с.
4. Бальтиева Л. Н., Смирнова Н. В. Таблицы математической статистики. – М., 1968. – 72 с.
5. Суходольский Г.В. Основы математической статистики для психологов. – Л., 1972. – 430 с.
6. Федоров А. О. Аналітичні інформаційні системи. Навчальний посібник.- Чернівці, 2005.-585 с.

References:

1. Orekhovska T. M., Fedorov A. O., Deybuk V. H. Udoskonalennya pedahohichnoyi systemy torhovelnno-ekonomichnoho VNZ/ Materialy XVI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. m. Chernivtsi, 17-18 travnya 2007 r. S.498 - 501
2. Orekhovska T. M. Fedorov A. O. Udoskonalennya roboty vykladacha torhovelnno-ekonomichnoho vuzu/ Materialy tretoyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. m. Poltava, 14-16 travnya 2007r. S.105 - 109
3. Metody systemnoho pedahohycheskoho yssledovanyya / Pod red. chl.-kor. APN SSSR N. V. Kuzmynoy. -L., 1980.- 172 s.
4. Balpyeva L. N., Smyrnova N. V. Tablytsn matematycheskoy statystyky. - M., 1968. - 72 s.
5. Sukhodolskyu H. V. Osnovy matematycheskoy statystyky dlya psykhologov. - L., 1972. - 430 s.
6. Fedorov A. O. Analitychni informatsiyini systemy. Navchalnyy posibnyk.- Chernivtsi, 2005.-585 s.

УДК 372.3.007.1

**РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКІВ
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Яцинік А. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Україна, Харків

У статті доведено значущість розвитку організаційної культури керівників дошкільних навчальних закладів. На відміну від управлінської культури, яка звернена до чіткого виконання функціональних обов'язків, організаційна культура орієнтована на особистісно-професійні якості,

розвиток яких спрямований на згуртування працівників навколо єдиної визначеної мети, отримання продуктивних результатів. Організаційну культуру керівника дошкільного навчального закладу розглянуто як особистісне новоутворення, яке виявляється в професійній гуманістичній спрямованості, знаннях й уміннях, особистісно-професійних якостях керівника дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: складові організаційної культури керівника, урахування специфіки роботи з дітьми дошкільного віку, дошкільний навчальний заклад, комунікативність, емоційна стабільність.

Яциник А. В. Развитие организационной культуры руководителей дошкольных учебных заведений / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков

В статье доказано значение развития организационной культуры руководителей дошкольных учебных заведений. Отличительной управленческой культуры руководителя, которая обращена на четкое исполнение функциональных обязанностей, организационная культура ориентирована на личностно-профессиональные качества, развитие которых направлено на сплочение работников вокруг единственной определенной цели, получение продуктивных результатов. Организационную культуру руководителя дошкольного учебного заведения рассмотрено как личностное новообразование, которое проявляется в профессиональной гуманистической направленности, знаниях и умениях, личностно-профессиональных качествах руководителя дошкольного учебного заведения.

Ключевые слова: составляющие организационной культуры руководителя, учет специфики работы с детьми дошкольного возраста, дошкольное учебное заведение, коммуникативность, эмоциональная стабильность.

Jazyunik A. V. Development of the organizational culture of the heads of pre-school educational institutions / Kharkiv national pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Kharkov, Ukraine.

Proved in the article is the development of organizational culture managers of preschool educational institutions. Distinctive management culture of the head which faces a clear performance of functional responsibilities, organizational culture focused on personal and professional qualities, which aims to unite employees around a single specific purpose, and obtain productive results. Organizational culture the head of pre-school educational institutions are considered as personal growth, which manifests itself in professional humanistic orientation, knowledge and skills, personal and professional qualities of the head of pre-school educational institutions.

Keywords: components of the organizational culture of the head, the specific work preschool children, preschool education, sociability, emotional stability.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства, виховання молоді нової генерації – вільної, прогресивної, незалежної,

важливим є питання, що стосується особистості керівника навчальним закладом, зокрема дошкільним навчальним закладом. Керівник дошкільного навчального закладу працює з особливим педагогічним колективом, який складають діти дошкільного віку, вихователі, музичні керівники, батьки, обслуговуючий персонал. З усіма він має правильно побудувати відносини, раціонально розподілити обов'язки, створювати імідж дошкільного навчального закладу. Водночас проблема розвитку організаційної культури керівника дошкільного навчального закладу торкається загальної проблеми професійно-педагогічної культури особистості та не виключає елементи управлінської культури.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Як свідчить аналіз праць [1-7], у психології, соціології, антропології, філософії, менеджменту, бізнесу використовується міждисциплінарний термін «культура організації», що означає дотримання більшістю працівників визначених ними цінностей, норм, переконання, підтримка творчих ідей окремих членів організації, сприйняття новими працівниками традицій колективу. Проте, як на наш погляд, у наукових роботах учені схиляються до загальної характеристики колективу, а особистість керівника, його вплив на членів організації губиться в різноманітні інформації, недостатньо звертається увага на створення сприятливої атмосфери для саморозвитку працівників.

Формулювання мети статті та завдань – окреслити проблему розвитку організаційної культури керівників дошкільних навчальних закладів, розкрити шляхи її розкриття.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням здобутих результатів. На основі аналізу наукових праць [1-7] зазначено, що управлінська й організаційна культури керівника мають певну спрямованість, суть якого полягає в тому, що управлінська культура звернена до чіткого виконання функціональних обов'язків, а організаційна – до його особистісно-професійних якостей, розвиток яких спрямований на згуртування працівників навколо єдиної визначеної мети, отримання продуктивних результатів. Межу перетину цих культур складають комунікативні й організаторські здібності, емпатія, рівень домагань, самоконтроль, урівноваженість.

У дослідженні Т. Махині [4] розроблено, обґрунтовано й експериментально перевірено модель розвитку управлінських умінь керівників дошкільних навчальних закладів у системі підвищення кваліфікації, уточнено поняття «управлінські вміння керівника дошкільного навчального закладу».

На думку С. Бацмай організаційна культура навчального закладу, з одного боку, є культууроформуючою, а з іншого, особливою за цілями, завданнями, змістом, носіями цієї культури – керівник навчального закладу, педагогічні працівники, школярі, батьки. З огляду на обрану нами тему

дослідження, організаційна культура дошкільного навчального закладу є не менш особливою й значимою для розвитку дітей і виховання в них найкращих загальнолюдських цінностей і гуманних якостей. На відміну від автора статті [1] ми не ототожнюємо організаторську культуру з лідерською культурою керівника, оскільки не кожен керівник дошкільного навчального закладу може бути лідером з особливим природним харизматичним даром, йому достатньо бути прекрасним організатором, відповідально ставитися до виконання обов'язків, виявляти дисциплінованість і вимогливість у педагогічному колективі. Керівник має бути творчою людиною і тому організаційна культура будується на творчості, нестандартному мисленні й оригінальних підходах до керівництва організацією.

На основі аналізу наукових праць [1-7], організаційну культуру керівника дошкільного навчального закладу розглядаємо як особистісне новоутворення, яке виявляється в професійній гуманістичній спрямованості, знаннях й уміннях, особистісно-професійних якостях керівника дошкільного навчального закладу. Суттєвими ознаками професійної спрямованості керівника дошкільного навчального закладу є прагнення й бажання працювати в такому педагогічному колективі, де провідними орієнтирами є гуманізм, самоуправління, співпраця й задоволеність результатами виховання й навчання дітей дошкільного віку, підготовки їх до школи, надання психолого-педагогічної допомоги батькам.

Підвалинами організаційної культури керівника дошкільного навчального закладу є професійна компетентність, оскільки професійна спрямованість, професійні знання й уміння забезпечують високий рівень самоорганізації особистості. Невід'ємною складовою організаційної культури керівника дошкільного навчального закладу вважаємо педагогічну майстерність, оскільки, як наголошував відомий український педагог І. Зязюн, «педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [5, с. 25]. У роботі з дітьми дошкільного віку важливими властивостями є гуманістична спрямованість діяльності, професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка як вихователів, так і керівника дошкільного навчального закладу.

У дослідженні знання й вміння керівника дошкільного навчального закладу згрупуємо як: самоуправління та самоорганізації (мобілізувати власні сили для розв'язання педагогічних завдань, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки своїх успіхів і невдач, долати бар'єри самореалізації, залучати працівників і батьків до співпраці як однієї з важливих форм самоуправління); комунікаційні та організаційні (організувати спілкування з педагогічним колективом на засадах сприйняття і розуміння потреб кожної людини, запобігати появі конфліктних ситуацій, розв'язувати педагогічні ситуації, організувати раціональний режим роботи), діагностичні та коригувальні (виявляти причини недостатнього рівня кваліфікації педагогічних кадрів, низького рівня роботи з батьками, організації з ними

консультативно-просвітницької роботи, пропонувати більш раціональні шляхи розв'язання завдань); управлінські та прогностичні (керувати педагогічним колективом на засадах співпраці та взаєморозуміння, визначати стратегічні та тактичні цілі, головні завдання розвитку ДНЗ, враховуючи специфіку педагогічної роботи).

Педагогічні здібності (комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність) забезпечують швидкість самовдосконалення керівника дошкільного навчального закладу, позитивно впливають на створення морально-етичних відносин у педагогічному колективі. Як зазначає Р. Черновол-Ткаченко, «етика ділових відносин у педагогічному колективі ЗНН – це створення моральних підвалин, етичного спілкування, прийняття рішень, вираженого формуванням високих моральних цінностей, механізмів моральної саморегуляції, захищеності та зацікавленості, моральної творчості й комфорту, а також сприйняття морального досвіду колективу» [7, с. 58].

Комунікативність допомагає керівнику дошкільного навчального закладу побудувати співпрацю на засадах демократичного спілкування й розуміння потреб кожної людини, легко вступати в контакт з батьками дошкільнят, переконуючи їх у реалізації спільних потреб у вихованні й самовихованні, викликати позитивні емоції у співробітників, які безпосередньо працюють з дітьми, отримувати задоволення від продуктивної праці.

Розвиток *перцептивних здібностей*, тобто професійної проникливості, пильності, педагогічної інтуїції, здатності сприймати й розуміти іншу людину, сприяють тому, що керівник дошкільного навчального закладу своєчасно помічає та усуває перешкоди, що заважають побудові морально-етичних відносин у педагогічному колективі. У діяльності керівника дошкільного навчального закладу важливими є стосунки з підлеглими, які умовно поділяються на таких, що: активно виконують поставлені завдання, досягають успіху; пасивно ставляться до роботи; ведуть себе резистентно, тобто чинять опір дії, часто і безпідставно сперечаються з керівником, критикують організацію, не беруть участь в її справах.

У сучасних конфліктогенних умовах важливою особистою якістю є *емоційна стабільність* керівника дошкільного навчального закладу як здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, не залежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив. У побудові морально-етичних відносин емоційна стабільність особистості керівника є регулювальною ланкою. У такому середовищі кожен учасник педагогічного колективу має змогу розвиватися, реалізувати власний потенціал, виносити позитивне для себе й оточуючих.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. З позиції вище сказаного слід зробити висновок про те, що педагогічна майстерність збагачує поняття «організаційна культура керівника

дошкільного навчального закладу» в результаті поєднання педагогічних, лідерських, управлінських якостей особистості. Таке поєднання дає можливість створювати в педагогічному колективі атмосферу гармонії, добра, взаємної моральної відповідальності за справу, етичних відносин.

Література:

1. Бацмай С. А. Розвиток організаційної культури керівників навчальних закладів: гендерний підхід <http://mp2.umo.edu.ua/wp-content/uploads/2012/04/Бацмай.pdf>.
2. Гончарова Н. Е. Организационная культура [Текст]: конспект лекцій / Н. Е. Гончарова. – М.: Приор-издат, 2004. – 208 с.
3. Дороніна М. С. Організаційна культура [Текст]: конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей всіх форм навчання / М. С. Дороніна, К. Г. Наумчик. – Харків: Вид. ХНЕУ. – 2006. – 80 с.
4. Махinya Т. А. Розвиток управлінських умінь керівників дошкільних навчальних закладів у системі підвищення кваліфікації: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» [Текст] / Т. А. Махinya. – К., 2011. – 20 с.
5. Педагогічна майстерність: підручник [Текст] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за заг. ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і перероб. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
6. Серкіс Ж. В. Про організаційну культуру закладу освіти [Текст] / Ж. В. Серкіс // Практична психологія та соціальна робота. – № 9-10. – 2002. – 4-9 с.
7. Черновол-Ткаченко Р. І. Техніка управлінської діяльності [Текст] / Р. І. Черновол-Ткаченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2013. – 304 с. – (Серія «Абетка керівника»).

References:

1. Batsmai S. A. Rozvytok orhanizatsiinoi kultury kerivnykiv navchalnykh zakladiv: hendernyi pidkhid <http://mp2.umo.edu.ua/wp-content/uploads/2012/04/Batsmai.pdf>.
2. Goncharova N. Ye. Organizatsionnaya kultura [Tekst]: konspekt leksiiv / N. Ye. Goncharova. – M.: Prior-izdat, 2004. – 208 s.
3. Doronina M. S. Orhanizatsiina kultura [Tekst]: konspekt leksii dlia studentiv usikh spetsialnostei vsikh form navchannia / M. S. Doronina, K. H. Naumchik. – Kharkiv: Vyd. KhNEU. – 2006. – 80 s.
4. Makhynia T. A. Rozvytok upravlinskykh umin kerivnykiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii: avtoref. dys. na zdobuttia kand. ped. nauk: spets. 13.00.06 «Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu» [Tekst] / T. A. Makhynia. – K., 2011. – 20 s.
5. Pedahohichna maisternist: pidruchnyk [Tekst] / I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos ta in.; za zah. red. I. A. Ziaziuna. – 3-tie vyd., dopov. i pererob. – K.: SPD Bohdanova A. M., 2008. – 376 s.
6. Serkis Zh. V. Pro orhanizatsiinu kulturu zakladu osvity [Tekst]

/ Zh. V. Serkis // *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. – № 9-10. – 2002. – 4-9 s.

7. Chernovol-Tkachenko R. I. *Tekhnika upravlinskoï diialnosti [Tekst] / R. I. Chernovol-Tkachenko*. – Kh.: Vyd. hrupa «Osnova», 2013. – 304 s. – (Seriia «Abetka kerivnyka»).

УДК 159.9

СТРУКТУРА Я-ТІЛЕСНОГО У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Василенко Я. О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

У статті розглянуто структура та психологічні особливості Я-тілесного у підлітковому віці. Подані результати факторного аналізу особливостей сприйняття, самооцінки тіла та ставлення підлітків до нього. Визначено зв'язок структури Я-тілесного з ранніми дитячими рішеннями, самоставленням та самооцінкою різних частин тіла та його характеристик.

У роботі показано, структура Я-тілесного у підлітковому віці є амбівалентною і поєднує високу самооцінку тіла із незадоволеністю та негативним ставленням до тіла.

Фактори Я-тілесного пов'язані з ранніми дитячими рішеннями «Не будь здоровим» та «Не будь», відображеним самоставленням, самопривязаністю та самозвинуваченням.

Ключові слова: Я-тілесне, підлітковий вік, ставлення до тіла, самооцінка тіла, самоставлення, ранні дитячі рішення.

Василенко В. А. Структура Я-телесного в подростковом возрасте / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков.

В статье рассмотрены структура и психологические особенности Я-телесного в подростковом возрасте. Представлены результаты факторного анализа особенностей восприятия, самооценки тела и отношения подростков к нему. Определена связь структуры Я-телесного с ранними детскими решениями, самоотношением и самооценкой различных частей тела и их характеристик.

В работе показано, структура Я-телесного в подростковом возрасте является амбивалентной и сочетает высокую самооценку тела с неудовлетворенностью и негативным отношением к телу.

Факторы Я-телесного связаны с ранними детскими решениями «Не будь здоровым» и «Не будь», отраженным самоотношением, самопривязанностью и самообвинением.

Ключевые слова: Я-телесное, подростковый возраст, отношение к телу, самооценка тела, самоотношение, ранние детские решения.

Vasylenko V. O. The structure of I- corporal in adolescence / H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv.

The article describes the structure and psychological characteristics of I- corporal in adolescence. The results of the factor analysis features of perception, self-esteem and attitude to body of adolescence are shown. There were defined correlations of structure I-corporal with early childhood decisions, the esteem of body and various parts of it and their characteristics.

The paper shows the structure of I-corporal in adolescence is ambivalent and combines high self-esteem and body dissatisfaction and negative attitude to the body.

I – corporal factors associated with early childhood decisions "Do not be healthy" and "Do not be, the self-reflected attitude and self-incrimination.

Keywords: I-corporal, adolescence, attitude to the body, self-assessment body, self-attitude, early childhood decisions.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших новоутворень підліткового віку є становлення Я-Тілесного. Труднощі, пов'язані з невмінням зрозуміти своє тіло, диференціювати почуття та сигнали, які надсилає тіло, нездатність «спілкуватись» зі своїм тілом ускладнюють протікання підліткової кризи. Саме в цьому віці параметри зовнішності та фізіологічні показники відіграють ключову роль у процесі соціалізації, обумовлюючи соціальну ситуацію розвитку підлітка. Окрім зазначеного, недостатня розробленість проблеми становлення Я-тілесного особистості підлітка визначили актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження – визначити структуру та психологічні особливості Я-Тілесного у підлітковому віці.

Міра наукової розробки представлена дослідженнями А. Ш. Тхостова [0], у яких тіло розуміється як фізичний механізм, який підпорядковується цілому ряду об'єктивних законів і обмежень, обумовлених фізіологічними функціями, сприйняттям його як такого, що служить людині і яким вона може керувати. На думку автора, тіло – це не цілком Я, бо для чого б тоді його виділяти, і в той же час моє, тобто не цілком чуже. Г. В. Ложкін, А. Ю. Рождественський у своїх дослідженнях розширюють межі поняття «тіло», під яким мається на увазі не натуральне (природне) тіло з його функціями, яке охоплюється поняттям «організм» (об'єктивна реальність, яка підпорядковується біологічним закономірностям), а тіло як «жива форма», як суб'єктивна реальність (соціальне, культурне тіло) [3].

Т. С. Леві визначає «тіло», насамперед, як фізичний об'єкт, однак людська тілесність, на думку автора, є одухотвореним тілом, яке проявляється в динаміці і статиці, що має внутрішню і зовнішню складові. Людська тілесність є результатом процесу онтогенетичного, особистісного

розвитку і висловлює культурну, індивідуально-психологічну та змістову складові унікальної людської істоти [2].

О. С. Язвінська [9] розуміє під тілесністю психофізіологічні, психосоматичні, біоенергетичні прояви людського тіла, що характеризуються руховою активністю, що є результатом онтологічного та соціокультурного розвитку і здійснюване в аксіологічному просторі соціуму

О. Є. Газарова [1] вважає, що тілесність має динамічний характер і вона змінюється у відповідності зі знаком тілесно-чуттєвих процесів. Ці зміни не ідентичні процесам розвитку, дорослішання або старіння, однак вони впливають на неї і в ній проявляються.

Для вирішення мети нашого дослідження ми використали наступні методики: Методика діагностики ставлення до власного тіла О. Станковської [6].

Даний дослідницький інструмент спрямований на визначення міри розвитку рефлексії власного фізичного стану та ставлення до свого тіла. Досліджуванам пропонується охарактеризувати себе за 35 пунктами, використовуючи чотири виміри оцінки: «Це добре чи погано об'єктивно»; «Це властиво або не властиво мені?»; «Чи хочу я розвинути в собі це?»; І, нарешті, «чи подобається мені наявне у мене ставлення?». Кожен пункт являє собою формулювання дії, що відображає певну позицію особистості. Методика представлена шкалами: відчужене ставлення, контролююче ставлення, бережливе ставлення та розвиваюче ставлення.

1. Кольоровий тест незадоволеності власним тілом (The Color-A-Person body dissatisfaction Test, САРТ) О. Вуле, С. Ролл [7].

Тест спрямований на визначення міри незадоволеності за трьома параметрами: 1) живіт, стегна, сідниці, нижня частина стегон; 2) волосся, обличчя, ноги, руки, верхня частина живота, груди та плечі; 3) загальний показник незадоволеності.

2. Методика діагностики само ставлення до образу фізичного Я А. Г. Черкашиної. Методика дозволяє визначити ставлення до себе у порівнянні з іншими та безвідносно цього порівняння анатомічних, функціональних та соціальних характеристик.

3. Методика діагностики само ставлення В. Століна, С. Панталеєва [5].

4. Опитувальник ранніх дитячих рішень [4]. Виявляє такі ранні дитячі рішення: «не будь», «не дорослішай», «не будь маленьким», «не май успіху», «не будь першим», «не роби», «не будь близьким», «не будь здоровим», «не будь собою», «не будь значимим», «не думай», «не відчувай».

Результати дослідження. Для визначення структури Я-тілесного у підлітковому віці нами була проведена процедура факторного аналізу показників за методиками, спрямованими на діагностику ставлення до власного тіла та образу тіла. Результати факторизації подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Факторна структура Я-тілесного підлітків

Показники Я-тілесного	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
Загальний показник незадоволеності	0,984	0,017	0,106	0,084
Незадоволеність нижньою частиною тіла	0,938	0,061	-0,023	0,020
Незадоволеність верхньою частиною тіла	0,903	0,033	0,203	0,093
Відчужене ставлення	0,315	0,061	0,564	0,581
Контролююче ставлення	0,028	0,014	-0,216	0,898
Бережливе ставлення	0,061	-0,006	-0,870	0,216
Розвивальне ставлення	-0,226	0,011	-0,880	-0,022
Самооцінка анатомічних характеристик	0,004	0,837	0,050	0,002
Самооцінка функціональних характеристик	-0,033	0,803	-0,117	-0,147
Самооцінка соціальних характеристик	0,120	0,632	0,070	0,191
Заг. Дис.	2,837	1,756	1,972	1,267
Доля заг.	0,283	0,175	0,197	0,126

Перший фактор отримав назву «**Незадоволеність власним тілом**» (28,3% сумарної дисперсії, факторна вага становить 2,837), до нього увійшли такі компоненти Я-тілесного: загальний показник незадоволеності власним тілом (0,984), незадоволеність нижньою частиною тіла (0,938), незадоволеність верхньою частиною тіла (0,904). Даний фактор описує незадоволеність власним тілом як провідну характеристику Я-тілесного у підлітковому віці.

Другий фактор отримав назву «**Самооцінка тіла**» (17,5% сумарної дисперсії, факторна вага 1,75), до нього увійшли такі компоненти: самооцінка анатомічних характеристик (0,837), самооцінка функціональних характеристик (0,803) та самооцінка соціальних характеристик (0,632). Зміст даного фактору розкриває зв'язок між фізичним та соціальним у підлітковому віці. Самосприйняття власних соціально-психологічних характеристик у підлітків пов'язане з самооцінкою тіла та його можливостей.

Загалом перші два фактори структури Я-тілесного підлітків демонструють амбівалентний характер Я-тілесного у підлітковому віці: емоційна незадоволеність власним тілом поєднується з високою самооцінкою переважної кількості частин тіла, його функціональних можливостей та соціальних характеристик зовнішності.

До третього фактора під назвою «**Деструктивне ставлення до тіла**» (19,7% сумарної дисперсії, факторна вага становить 1,97) увійшли наступні компоненти: розвивальне ставлення до тіла (-0,880), бережливе ставлення до

тіла (-0,870) та відчужене ставлення до тіла (0,564). Даний фактор описує неконструктивне ставлення до власного тіла у підлітків, нехтування ними необхідності піклуватися за власним тілом, дбати про нього, розвивати фізичні можливості, берегти здоров'я.

Четвертий фактор «Дисоційоване ставлення до тіла» (12,6% сумарної дисперсії, факторна вага становить 1,26) увібрав такі компоненти: контролююче ставлення до тіла (0,898) та відчужене ставлення до тіла (0,581). Даний фактор описує негативне ставлення до власного тіла у підлітків, що розкривається у поєднанні їх прагнення контролювати тіло (наприклад, вагу, інші параметри), зверхності над тілом з індіферентним ставленням до нього, нехтуванням його потреб, відстороненістю від тілесного.

Розглянемо психологічні особливості Я-тілесного у підлітків. За результатами кореляційного аналізу структурних компонентів Я-тілесного та показників само ставлення були отримані наступні результати (рис. 1).

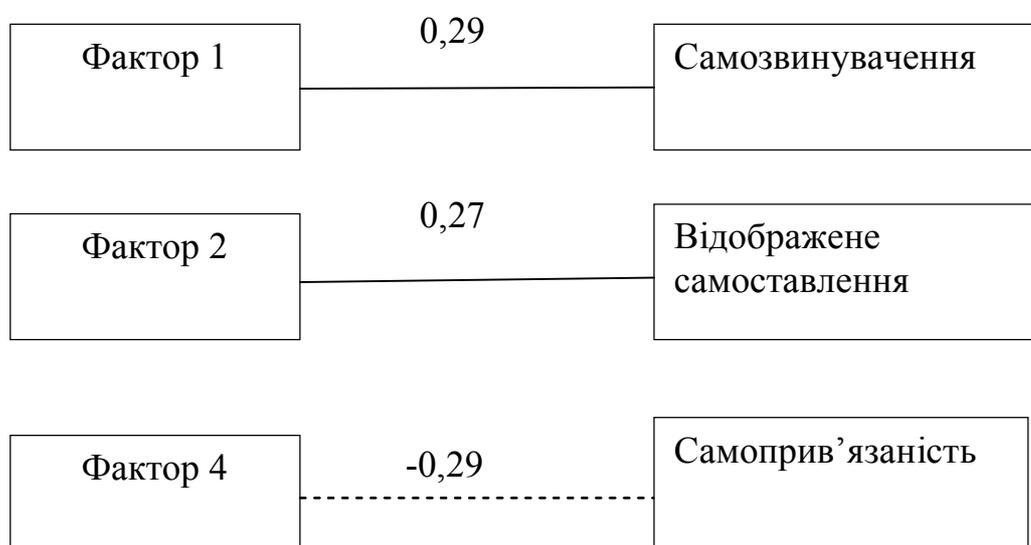

Рис. 1 Зв'язок структурних компонентів Я-тілесного та показників само ставлення у підлітків

Встановлено статистично значущий зв'язок між показниками самозвинувачення та фактором «Незадоволеність власним тілом» ($p < 0,01$). Так, у тих підлітків, які бачать в собі насамперед недоліки, які готові поставити собі в провину всі свої промахи і невдачі, спостерігається висока незадоволеність тілом. Проблемні ситуації, конфлікти у сфері спілкування актуалізують реакції захисту власного "Я" у вигляді осуду себе і пов'язані з негативним емоційним сприйняттям власного тіла. Настановлення на самозвинувачення супроводжується розвитком внутрішнього напруження, відчуттям неможливості задоволення основних потреб, тому може обумовлювати негативні емоційні реакції, зокрема до власного тіла.

Існує зв'язок між фактором «Самооцінка тіла» та відображеним само ставленням ($p < 0,01$). Отже, висока самооцінка власного тіла, яка має здебільшого соціальну природу в підлітковому віці, тобто залежить від

ставлення до зовнішності підлітка інших, пов'язана з уявленням про те, як інші ставляться до особистості підлітка. Підліток, який сприймає себе прийнятним іншими людьми, має високу самооцінку тілесного. Якщо він відчуває, що його люблять інші, цінують за особистісні та духовні якості, за здійснювані вчинки і дії, за прихильність груповим нормам і правилам, то його самооцінка тіла буде високою.

Фактор «Дисоційоване ставлення до тіла» виявився негативно пов'язаним з показниками самоприв'язаності ($p < 0,01$). Схильність сприймати всі сторони свого "Я", приймати себе у всій повноті поведінкових проявів негативно пов'язані з контролюючим та відчуженим ставленням до власного тіла. В свою чергу, відсутність симпатії до себе, до всіх якостей своєї особистості взаємообумовлені з нехтуванням потребами тіла, надмірною контрольованістю свідомості над тілом.

На рис. 2 наведено зв'язки факторів Я-тілесного з ранніми дитячими рішеннями у підлітків.

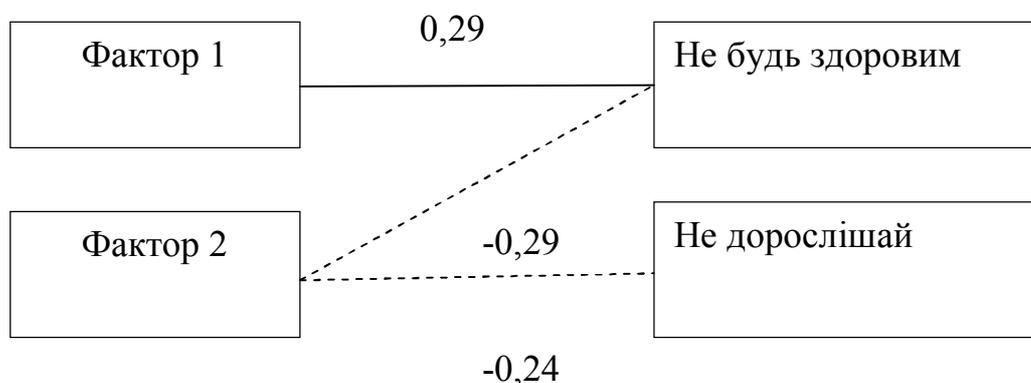

Рис. 2 Зв'язок структурних компонентів Я-тілесного та показників ранніх дитячих рішень у підлітків

Як видно, фактор «Незадоволеність власним тілом» пов'язаний з раннім дитячим рішенням «Не будь здоровим» ($p < 0,01$). Дитяча переконаність у власній фізичній беспорядності пов'язана з актуальною незадоволеністю тілом у підлітків. Негативні дитячі аттїтуди, пов'язані із здоров'ям, у підлітковому віці розкриваються через незадоволеність власним тілом.

Фактор «Самооцінка тіла» виявився негативно пов'язаним з рішенням «Не будь здоровим» ($p < 0,01$). Чим меншим виявляються негативні настановлення до свого здоров'я, тим вищою є самооцінка тілесного у підлітків. Негативний зв'язок цього фактору був також отриманий і з показником рішення «Не будь» ($p < 0,05$). Знеціненість смислу власного існування у дитинстві обумовлює низьку самооцінку тіла у підлітковому віці.

Розглянемо зв'язок факторів Я-тілесного з показниками самооцінки тілесного (рис. 3).

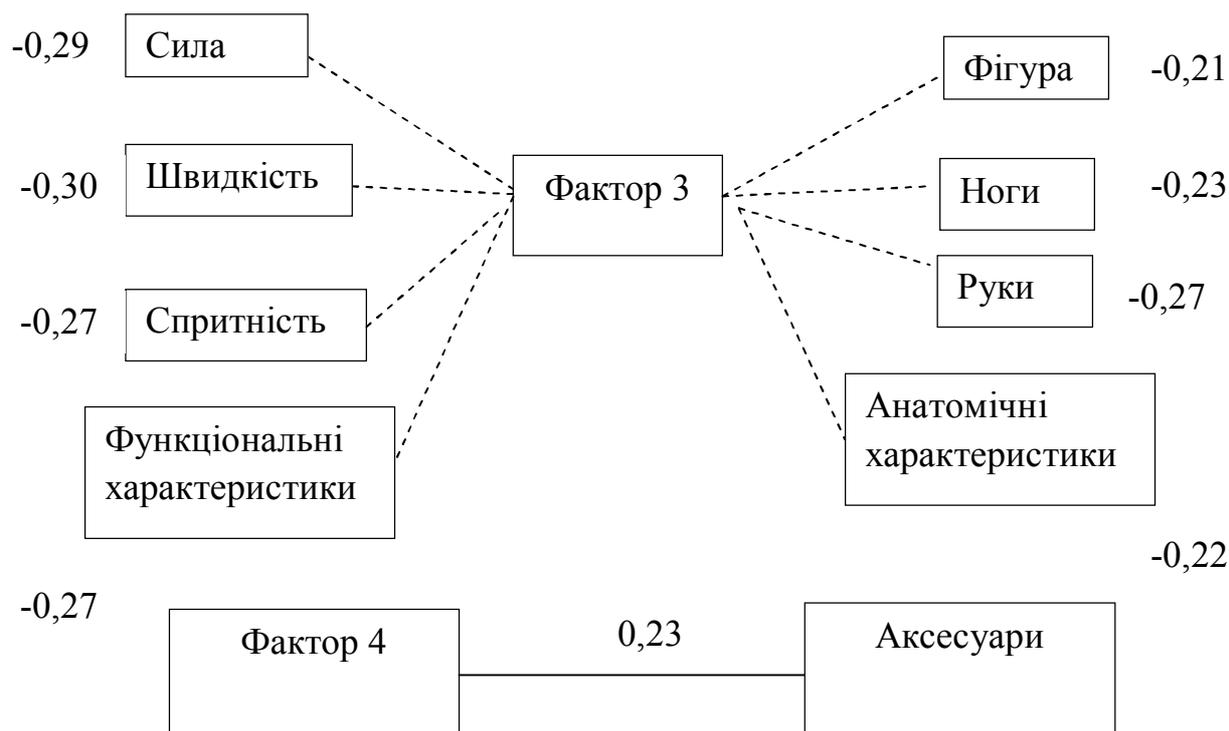

Рис. 3 Зв'язок компонентів Я-тілесного з самооцінкою тіла у підлітків

Існують негативні зв'язки між фактором «Деструктивне ставлення до тіла» та такими функціональними характеристиками самооцінки тіла, як сила, швидкість, спритність та загальним показником самооцінки функціонального компоненту тілесності ($p < 0,01$). Небережливе ставлення до тіла негативно пов'язане з самооцінкою функціональних можливостей тіла.

Також були встановлені зв'язки фактора «Деструктивне ставлення до тіла» з показниками самооцінки анатомічних характеристик (фігури, ніг та рук) на рівні значущості $p < 0,01$. Недбайливе ставлення до тіла передбачає низьку самооцінку власних анатомічних характеристик.

Існує зв'язок між показниками фактору «Дисоційоване ставлення до тіла» та ролі аксесуарів у соціальній складовій самооцінки зовнішності підлітків ($p < 0,05$). Аксесуари сприймаються як неважливі атрибути зовнішності у підлітків з відчуженим ставленням до тіла.

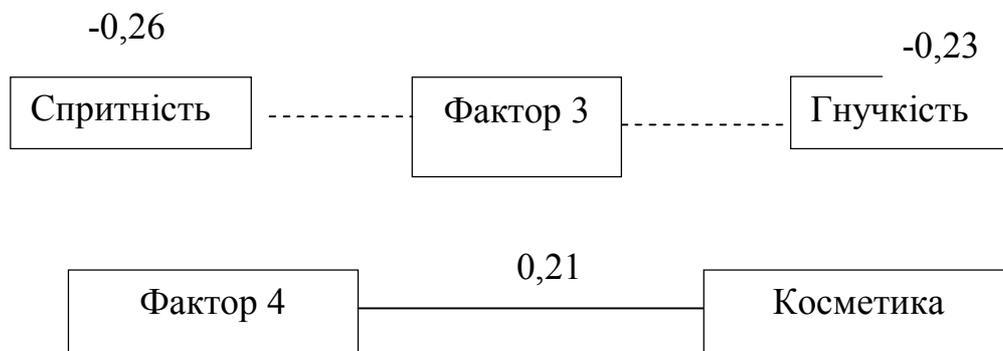

Рис. 4 Зв'язок компонентів Я-тілесного з самооцінкою тіла у підлітків у порівнянні з іншими

Розглянемо зв'язок самооцінки зовнішності у порівнянні з іншими та компонентами Я-тілесного (рис. 4).

Існують негативні зв'язки між фактором «Деструктивне ставлення до тіла» та такими функціональними характеристиками самооцінки тіла, як спритність ($p < 0,01$) та гнучкість ($p < 0,05$). Низька самооцінка функціональних можливостей тіла у порівнянні з іншими властива підліткам з деструктивним ставленням до власного тіла.

Встановлено зв'язок між показниками фактору «Дисоційоване ставлення до тіла» та ролі косметики у соціальній складовій самооцінки зовнішності підлітків ($p < 0,05$). Негативне ставлення до тіла властиве підліткам, які мають низьку самооцінку у порівнянні з іншими за такою характеристикою, як косметика.

Висновки. Структура Я-тілесного представлена чотирма факторами: «Незадоволеність власним тілом», «Самооцінка тіла», «Деструктивне ставлення до тіла», «Дисоційоване ставлення до тіла». Структурі компоненти Я-тілесного пов'язані з ранніми дитячими рішеннями «Не будь здоровим» та «Не будь», показниками самоставлення (відображене самоставлення, самопривязаність та самозвинуваченням).

Література:

1. Газарова Е. Э. *Психология телесности*. М.: Ин-тут общегуманитарных исследований / Е.Э. Газарова. – М., 2002. — С. 192
2. Леви Т. С. *Психология телесности в ракурсе личностного развития // Междисциплинарные проблемы психологии телесности / Ред.-сост. В. П. Зинченко, Т. С. Леви.* — М., 2004. — С. 288-309.
3. Ложкин Г. В., Рождественский А. Ю. *Психосемантический анализ структуры представлений спортсменов о теле (телесности) // Наука в олимпийском спорте, 2005.* — С. 41-46.
4. Максимова С. В. *Творчество: созидание или деструкция? / С. В. Максимова.* – М.: Академический проект, 2006. – 224 с.
5. *Настольная книга практического психолога / Сост. С. Т. Посохова, С. Л. Соловьева.* – М.: АСТ: Хранитель; СПб.: Сова, 2008. – С. 141-157.
6. Станковская Е. Б. *Структура и типы отношения женщины к себе в аспекте телесности: дисс. ... канд. психолог. Наук / Е. Б. Станковская.* – Москва, 2011. – 231 с.
7. *Тест цветоуказаний на неудовлетворенность собственным телом (The Color-A-Person body dissatisfaction Test, CAPT) [Електронний ресурс]: <http://www.gurutestov.ru/test/421/>.*
8. Тхостов А. Ш. *Психология телесности / А. Ш. Тхостов.* — М.: Смысл, 2002. — С. 287.
9. Язвинская Е. С. *Психология телесности / Е. С. Язвинская.* – Одесса: ЧП «ТМСИ», 2008. — С. 154

References:

- Hazarova E. E. *Psykholohyia telesnosity*. M.: *Yn-tut obshchehumanytarnykh yssledovanyi* / E. E. Hazarova. – M., 2002. — S. 192
2. Levy T. S. *Psykholohyia telesnosity v rakurse lychnostnoho razvytyia // Mezhdystsyplynarnye problemy psykholohyy telesnosity* / Red.-sost. V. P. Zynchenko, T. S. Levy. — M., 2004. — S. 288-309.
3. Lozhkyn H. V., Rozhdestvenskyi A. Yu. *Psykhoosemantycheskyi analiz struktury predstavlenyi sportsmenov o tele (telesnosity)* // *Nauka v olymпыiskom sporte*, 2005. — S. 41-46.
4. Maksymova S. V. *Tvorchestvo: sozydanye yly destruktstyia?* / S. V. Maksymova. — M.: *Akademycheskyi proekt*, 2006. — 224 s.
5. *Nastolnaia knyha praktycheskoho psykholoha* / Sost. S. T. Posokhova, S. L. Soloveva. — M.: AST: Khranytel; SPb.: Sova, 2008. — S. 141-157.
6. Stankovskaia E. B. *Struktura y typu otnosheniya zhenshchyny k sebe v aspekte telesnosity: dyss. ... kand. psykholoh. Nauk* / E. B. Stankovskaia. — Moskva, 2011. — 231 s.
7. *Test tsvetoukazanyi na neudovletvorennost sobstvennym telom (The Color-A-Person body dissatisfaction Test, CAPT)* [Elektronnyi resurs]: <http://www.gurutestov.ru/test/421/>.
8. Tkhostov A. Sh. *Psykholohyia telesnosity* / A. Sh. Tkhostov. — M.: Smysl, 2002. — S. 287.
9. Yazyvynskaia E. S. *Psykholohyia telesnosity* / E. S. Yazyvynskaia. — Odessa: ChP «TMSY», 2008. — S. 154

УДК 159.923

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЖІНОК В КЛІМАКТЕРИЧНОМУ ПЕРІОДІ З НАДЛИШКОВОЮ ВАГОЮ

Швачко Т. І.

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Україна, Київ

В статті в загальному вигляді представлено результати теоретичного та експериментального вивчення особливостей психоемоційного стану жінок в клімактеричному періоді з зайвою вагою. Психологічні проблеми які спостерігаються у жінок в клімактеричному віці.

Багато різноманітних факторів які впливають на жінку в клімактеричний період.

Ключові слова: клімактеричний період, клімактеричні симптоми, психоемоційні стани, зайва вага.

Швачко Т. И. Особенности психоемоционального состояния женщин в климактерическом периоде с избыточным весом/ Межрегиональная Академия управлением персоналом. Украина, г. Киев

В статье в общем виде представлены результаты теоретического и экспериментального изучения особенностей психоемоционального состояния

женщин в климактерическом периоде с лишним весом. Психологические проблемы, которые наблюдаются у женщин в климактерическом возрасте. Много различных факторов влияющих на женщину в климактерический период.

Ключевые слова: климактерический период, климактерические симптомы, психоэмоциональные состояния, лишний вес.

Shvachko T. Features of mental and emotional condition of women in menopause overweight / Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine, Kiev.

The paper presents a general view of theoretical and experimental study of the special features of overweight women's emotional state in their menopause period. Psychological problems experienced by women in menopause period. Many different factors that affect women in menopause period.

Key words: menopause period, menopausal symptoms, mental and emotional states, overweight

Клімактеричний період – найбільш соціально значущий період у житті жінки. Менопауза може перебігати з цілим рядом ускладнень, що знижують якість життя жінок, психоемоційний стан і їх соціальну активність.

Незважаючи на актуальність даної проблеми, на сьогоднішній день вона залишається недостатньо вивченою, а дані досліджень про вплив особистісних особливостей жінки на характер клімактеричних симптомів розрізнені (Витулкас Д, Крымская М. Л., Литвинцова А. Н., Менделевич В. Д., Назарова Н. А., Потемкин В. Н. та інші).

Проблеми, які спостерігаються у жінок клімактеричного віку, визначаються не тільки фізіологічними змінами, що відбуваються в їх організмі. Різні аспекти життєзабезпечення за певних умов можуть також відігравати для них роль стресогенних факторів. Клімактеричні зміни, з одного боку, можуть бути оптимізатором, що визначає поведінку жінок, спрямовану на подолання впливу негативних факторів, а, з другого, викликати у них песимістичні установки, негативні емоції та неконструктивні паттерни поведінки. Загальна реакція на зміни обставин існування може носити як адаптивний характер, що мобілізує сили організму, так і дезадаптивний, що призводить до розвитку ряду патологічних станів як на соматичному, так і на психічному рівнях.

У клімактеричному періоді через гормональний дисбаланс в організмі різко знижується вироблення ендорфінів - гормонів радості, які підтримують позитивне емоційне тло. Жінки, нерідко не розуміючи, що відбувається з організмом, починають «заїдати» свої емоційні проблеми. Набравши зайві кілограми, ще більше звинувачують себе. Коло замикається. Розвивається депресія.

Як відомо, старіння і збільшення у вазі взаємопов'язані. Жінки схильні додавати у вазі в особливо важливі періоди життя, але в клімактеричний

період збільшення у вазі неминуче. Набір ваги в клімактеричний період найчастіше обумовлено наступними факторами:

- різким зниження рівня естрогену;
- відсутністю регулярних фізичних навантажень;
- істотним скороченням маси м'язової тканини;
- неправильним способом життя та харчуванням;
- психологічними факторами: постійний стрес, хронічна втома і підвищена тривожність.

Розглядаючи особистість як цілісне утворення, що містить у собі пов'язані між собою окремі структури і рівні співвідпорядкованості і взаємозалежності, вивчення особливостей ставлення жінки до змін, що відбуваються з нею у клімактеричному періоді, необхідно проводити з позицій дослідження характеру впливу на становлення її біологічної, індивідуально-психологічної та соціально-психологічної структур, або рівнів, особистості. Формування ставлення жінки до змін, що відбуваються з нею (на основі взаємодії біологічної й індивідуально-психологічної структур), визначається, в першу чергу, саме соціально-психологічним рівнем особистості.

Вивчення психологічної реакції жінок на клімактеричні зміни показує, що найбільш сильні зміни в системі ставлень особистості відбуваються в напрямку заниження власних можливостей і зникнення життєвих перспектив, пов'язаних з перебільшенням ваги соматичних проблем і хворобливих відчуттів. Багато жінок, які були протягом свого життя активними, енергійними, цілеспрямованими, витривалими, в достатній мірі упевненими в собі, знаходячись у клімактеричному періоді, стають недовірливими, тривожними, легко раними, невпевненими і нерішучими [2].

Цікавим є той факт, що в клімактеричному віці у жінки з'являється безліч стресогенних факторів, які до цього не задавали їй занепокоєння. Це так звані умовно-патогенні психічні травми, пов'язані саме із системою ставлень особистості: зміна зовнішності, що призводить до втрати жіночності, сексуальні розлади, значимість яких у цьому віці різко зростає. Умовою для патогенної дії такого роду психічних травм є зниження компенсаторно-приспосувальних можливостей організму як на соматичному, так і на психічному рівнях. Це порушення механізмів адаптації, що супроводжується появою рис ригідності, "застрягання" на найменших неприємностях, що призводить, в свою чергу, до так званого "звуження особистості" аж до своєрідного "дефекту" особистості, що проявляється в патологізації емоцій і мотивів. Тут на перший план виступають прогресуюча в'ялість, пасивність, байдужість до тих подій життя, які не так давно становили інтерес і викликали емоційний резонанс.

Як методологічна основа при вивченні ролі психологічних факторів при появі різних ускладнень клімактеричного періоду, нами була взята теорія установки [3]. Згідно з нею, у стосунки з навколишнім середовищем вступають не абстрактна психіка чи окремі психічні процеси, а конкретний суб'єкт – носій

певних потреб і психічних функцій. При цьому зовнішнє середовище визначає поведінку людини не безпосередньо, а, впливаючи на суб'єкт, викликає у нього відповідну ситуації цілісну модифікацію, що формує установку на певну поведінку, і подальша поведінка суб'єкта визначається цією установкою. Установка, не будучи свідомим феноменом, являє собою скоріше несвідоме психічне, що визначає усе свідоме життя людини. В даній концепції особливе місце займає поняття фіксованої установки, формально-структурні і типологічні особливості якої дозволяють охарактеризувати особистісні властивості індивіда, а також оцінювати емоційно-афективну сферу суб'єкта, стилі його стосунків з середовищем та адаптаційні можливості.

Дослідження психологічних особливостей жінок з різним перебігом клімактеричного періоду, які були проведені в руслі даної концепції, довели, що для жінок з вираженими клінічними проявами виявилася характерною наявність установки, при якій надмірна імпульсивність призводить до частих зовнішніх конфліктів, або статичної структури фіксованої установки, що визначає наявність у жінки внутрішньої дисгармонії, ускладнення адаптації до середовища життєзабезпечення, високої схильності до фактору фіксації, ригідності, внаслідок чого ці жінки мають утруднення в процесі вироблення установки, яка повинна відповідати ситуації. Для жінок з нормальним перебігом клімактеричного періоду характерним є пластично-динамічний тип установки, що забезпечує доцільне пристосування до навколишнього середовища, гармонійність, інтегрованість, екстравертовану спрямованість, домінування оптимістичних, здорових емоційних переживань [1].

Таким чином, на підставі аналізу літератури можна зробити висновок про те, що клімактеричний період, займаючи в житті жінки певний часовий проміжок, є закономірним фізіологічним інволюційним процесом і не повинен супроводжуватися патологічними проявами. У випадках нормально упорядкованих і правильно функціонуючих адаптаційних механізмів на соматичному та психічному рівнях організм має можливість відновлювати рівновагу на новому рівні.

З метою вивчення особливостей психоемоційного стану жінок з зайвою вагою в клімактеричному періоді було проведено дослідження за допомогою стандартизованих опитувальників.

Зазначимо, що при проведенні дослідження особливості в психоемоційному стані жінок в клімактеричному періоді попередньо виявилися вже за результатами спостереження.

Жінки, що знаходилися в клімактеричному періоді, були знервовані та занепокоєні проведенням дослідження. В 33% виникло питання про використання результатів дослідження. 17% попросили гарантування анонімності та нерозголошення результатів без їх згоди. 47% прямо виказали незадоволення тим, що в них віднімають час, і лише після прохання лікаря вони погодилися взяти участь у дослідженні. 17% учасниць дослідження виказали своє незадоволення тяжким подихом або виразом обличчя (похмурені брови, скривлені губи). Під час заповнення опитувальників 60%

жінок виявили нетерплячість та незадоволення великою кількістю питань, їх повторюваністю та необґрунтованістю, на їх думку, мети дослідження. Лише 13% жінок не виявили жодних ознак незадоволення своєю участю в дослідженні.

Зазначимо також, що бланки відповідей більшості досліджуваних містять досить значну кількість закреслень та виправлень. На нашу думку, це свідчить про те, що жінки в клімактеричному періоді невпевнені в собі.

Для подальшого аналізу результатів опишемо дані, отримані за допомогою кожної з методик та проаналізуємо особливості психоемоційного стану жінок в клімактеричному періоді.

Провівши дослідження за методикою вимірювання рівня тривожності Тейлора, ми отримали наступні результати.

Серед жінок у клімактеричному періоді з зайвою вагою у більшості спостерігається підвищений рівень тривожності. Низький або середній з тенденцією до низького рівень тривожності характерний для 19% досліджуваних. В той же час середній з тенденцією до низького рівень тривожності, високий та дуже високий спостерігається у 81% досліджуваних тобто жінок, які перебувають в клімактеричному періоді, з відхиленнями за цим показником значно більше, ніж тих, у кого він знаходиться в межах норми.

Зазначимо, що хоча кількість досліджуваних, у яких рівень тривожності знаходиться у межах норми, набагато менша, ніж жінок з підвищеною тривожністю, проте їх кількість достатня, щоб мати підставу стверджувати, що у жінок в клімактеричному періоді з зайвою вагою справді існує висока вірогідність виникнення підвищеної тривожності, проте цей показник не обов'язково підвищується у всіх жінок.

Провівши дослідження за методикою диференціальної діагностики депресивних станів Зунге, ми отримали наступні результати.

Відсутністю депресії характеризується більш ніж половина учасниць дослідження – 57% осіб. Досліджувані, в яких було встановлено легку депресію ситуативного або невротичного генезу, в експериментальній групі складають 23% досліджуваних.

Субдеперсивний стан або маскована депресія була виявлена в 16,5% учасниць дослідження. Справжній депресивний стан характерний для 3,3% учасниць дослідження.

Можна зробити припущення, що існує вірогідність схильності до депресії в жінок, що перебувають в клімактеричному періоді, проте жінки в цьому періоді не обов'язково характеризуються підвищеним рівнем депресії.

Аналіз результатів, отриманих за допомогою методики експрес-діагностики неврозу К. Хека й Х.Хесса показав, що у 66% досліджуваних спостерігається низька вірогідність неврозу. Висока вірогідність неврозу в експериментальній групі спостерігається у 33% досліджуваних.

Отже, більш характерною є низька вірогідність виникнення неврозу в учасниць даного дослідження.

Використавши тест диференціальної самооцінки функціонального стану (САН), ми визначили самопочуття, активність та настрої досліджуваних. 90% досліджуваних мають погане самопочуття. Погане самопочуття викликають різні чинники. У нашому випадку, таким чинником є прояви клімактеричного періоду, які і є бар'єром на шляху до гарного самопочуття. Стан в якому знаходяться досліджувані характеризується пасивністю поведінки. Потяги, мотиви, воляова активність знижені. Жінки занепокоєні, проявляють тривогу. Слід відмітити, що саме гарне самопочуття позитивно впливає на протікання симптомів.

Майже такі ж відсотки відповідають дослідженням активності. Жінки за даними дослідження мають знижену активність (70%). Вони малорухомі, бездіяльні, бажають більше часу відпочивати, повільні, а інколи зовсім байдужі. Вони розсіяні, та деяким тяжко швидко міркувати. 30% досліджуваних намагаються залишатися рухомими та активними. Вони захоплено виконують свою роботу. Бажають побільше працювати, збуджені. Досліджувані особи уважні, швидкі та легко міркують. Щодо настрою жінок потрібно відмітити, що 40% досліджуваних настроєні оптимістично. А це свідчить про добре самопочуття, задоволення життям, сповнення надією на щасливе майбутнє. Жінки життєрадісні, почувають себе сильними. Більшість досліджуваних 60% мають погане самопочуття, мають поганий настрій, почувають себе розбитими, ослабленими та хворими. Ці жінки скаржаться на стомленість, виснаженість. Досліджувані особи похмурі, мають сумний нещасний вигляд. Настроєні песимістично, всім незадоволені.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність проведення психокорекційної програми щодо покращення психоемоційного стану жінок в клімактеричному періоді з надлишковою вагою. Психокорекційна програма складається з психологічної корекції, насамперед робота над харчовою поведінкою, та корекція негативних психоемоційних станів жінок, танцювальна терапія.

Література:

1. Дорожжєвєц А. Н. Перекручування сприйняття своєї зовнішності у хворих ожирінням // Вісник Московського університету. Серія 14. Психологія. – 1987. – №1. – С.21-29 уточніть, наскільки я знаю російські назви не перекладаємо на українську та Московський має бути з великої літери.
2. Менделєвич В. Д. Психопатологія климакса. – Казань: Изд-во ун-та, 1992. – 168 с.
3. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности. – Тбилиси, 1989. – 79 с.
4. Резникова Т. Н., Смирнов В. М. О моделировании "внутренней картины болезни" / Проблемы медицинской психологии. – Л., 1976. – С. 122-124.
5. Розин В. М. Здоровье или болезнь. Взгляд на проблему // Мир психологии. – 2000. – № 1. – С. 165-169.

References:

1. A. Dorozhevets *Misunderstanding of the appearance perception by adiposity diseased* // *Moscow University Bulletin. Series 14. Psychology.* - 1987. - №1. - p. 21-29
2. V. Mendelevich *Psychopatolohyya of menopause.* - Kazan: University Press, 1992. - 168 p.
3. V. Norakydze *Methods of the study of personal character.* - Tbilisi, 1989. - 79 p.
4. Reznikov T. N., Smirnov V. N. *About Simulation "inner kartyny disease" / Problems medytsynskoy psychology.* - L., 1976. - P. 122-124.
5. Rozin V. M. *Or health diseases. Look at the problem* // *Peace psychology.* - 2000. - № 1. - P. 165-169.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

СИСТЕМА КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

кандидат економічних наук, професор, Бечко П. К.,
кандидат економічних наук, доцент, Боровик П. М.,
кандидат економічних наук, доцент, Колотуха С. М.,
Корнега А. О. 5

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТІ КЛАСТЕРІВ

кандидат економічних наук, доцент, Жарун О. В. 16

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦУКРОБУРЯКОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

кандидат економічних наук, Жарун О. В.,
кандидат економічних наук, Соколюк С. Ю.,
кандидат економічних наук, Ткачук С. П. 25

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Камінчан Г. В. 33

ПРОЦЕСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

доктор економічних наук, професор, Крейдич І. М., Катрич Д. О.,
Товмасян В. Р. 39

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

кандидат економічних наук, Махначова Н. М.,
Головащенко Л. В. 49

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Чигріна К. О. 57

КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОБОЧИХ ОРГАНІВ ГИЧКОЗБИРАЛЬНИХ МАШИН Сторожук І. М.	63
РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ І ТЕХНІЧНИХ НАУК	
ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ПРИРОДНОГО ОСВІТЛЕННЯ ПРИМІЩЕНЬ кандидат технічних наук, доцент, Комаров В. І.	72
УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТРУКЦІЇ ЖІНОЧОЇ УТЕПЛЕНОЇ КУРТКИ кандидат технічних наук, доцент, Краснюк Л. В., кандидат технічних наук, доцент, Троян О. М.	78
РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК	
ОСОБЛИВОСТІ ТОКСИКОДИНАМІКИ ТА ОЦІНКА НЕБЕЗПЕЧНОСТІ НОВОГО ФУНГІЦИДУ ІНГІБІТОРУ СУКЦИНАТДЕГІДРОГЕНАЗИ II ПОКОЛІННЯ – ІЗОПІРАЗАМУ кандидат медичних наук, Антоненко А. М.	89
ВИКЛАДАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОПІКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АНТИАТЕРОСКЛЕРОТИЧНИХ ЗАСОБІВ д. мед. н., Білай І. М., д. мед. н., Дарій В. І., к. мед. н., Красько М. П., к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О.	97
РАДІОЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ТА СТАН ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ Пономаренко Н. П., доктор медичних наук, Коршун М. М.	101
РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ	
АНАЛІЗ СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Байбекова Н. Р.	110

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ Балагур Л. О.	115
ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ Іщенко С. О.	125
НІМЕЦЬКА ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ: ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ Пивовар Ю. О.	131
НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ Рідкозубова С. О.	137
ВСТАНОВЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ ЯК АКТУ КОМУНІКАЦІЇ Сога Л. В.	142
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СЛУХАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М.	147
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ У ТОРГОВЕЛЬНОМУ ВУЗІ кандидат хімічних наук, доцент, Федоров А. О., Пенюк В. О.	158
РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ Яцинік А. В.	163
СТРУКТУРА Я-ТІЛЕСНОГО У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ Василенко Я. О.	169
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЖІНОК В КЛІМАКТЕРИЧНОМУ ПЕРІОДІ З НАДЛИШКОВОЮ ВАГОЮ Швачко Т. І.	177

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 07.03.2015
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com